

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 14 * φθινόπωρο 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γιάννης Δάλλας, Ἡ ἐρωτική ἀμφιθυμία στή λυρική ποίηση [3]. Μετακαρυω-
τακικά φαινόμενα [41]. Ἀθηναϊκά Τετράδια - Τάκης Παπατσώνης [43] ~ Αλέ-
ξης Πολίτης, Δύο ποιήματα του Δημητρίου Μουρούζη που αποδόθηκαν κατά
λάθος στον Κωνσταντίνο Αριστία [4] ~ Γιώργος Μύαρης Από τη βιβλιοθήκη
του Ανδρέα Κάλβου (Πρόδρομη ανακοίνωση) [5]. «Καρτερώ μα τίποτα
ακόμα...». Γιώργος Μαυροΐδης (1912-2003) [52] ~ Λάμπρος Βαρελάς,
Πληροφορίες για το λανθάνον περιοδικό Ἴρις (Ἀθήνα 1836) [8]. Ο Ιάκωβος Γ.
Πιτσιπιός και τα Απόκρυφα της Ελληνικής Πρεσβείας στην Κωνσταντινούπο-
λη (1845) [11]. Η «αυτο-κριτική» του Α. Ρ. Ραγκαβή για την κωμωδία *Του*
Κουτρούλη ο γάμος [15] ~ Μαρία Μαθιουδάκη, *Η Ιστορία της Σωσάννης στα*
βιβλιοπωλεία του 19ου αιώνα [15] ~ Λευτέρης Παπαλεοντίου, «Περί κυπρια-
κής διαλέκτου» [19]. Θ. Φ. Κωνσταντινίδης, *Απομνημονεύματα διδασκάλου,*
ιστορικό διήγημα (Αλεξάνδρεια 1889) [26]. Πρώιμη χρήση του όρου «διήγη-
μα» [30]. Διορθώσεις στην έκδοση για τον Ν. Νικολαΐδη [48] ~ Κωστής Κοκ-
κινόφτας, Η πρώτη και η δεύτερη έκδοση των *Απομνημονευμάτων* για το
1821 του Γεώργιου Κηπιάδη [22] ~ Μαρία Τόμπρου, *Μικροφιλολογικό για τον*
Εφταλιώτη [30] ~ Ελένα Κουτριάνου, Με αφορμή μία μετάφραση του Γ. Μ.
Βίζυρνου ή Ποίος ήτον ο ποιητής των «Αγαλμάτων του Παρθενώνος» [32] ~
Μιχαήλ Χ. Ρέμπας, Το «ξίφος λόγου» του Παλαμά και η «πατρότητά» του
[35] ~ Λένα Αραμπατζίδου, Αναγνώσεις της παρακμής από τον πρώιμο Κάζα-
ντζάκη [37] ~ Αλέξης Ζήρας, Αναπάντεχες προσθήκες στη Βιβλιογραφία Ν.
Νικολαΐδη [46] ~ Φοίβος Σταυρίδης, Ένα κείμενο του Γ. Φιλίππου Πιερίδη για
τον Νίκο Νικολαΐδη [47] ~ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Μιά παιδική ποιητι-
κή άνθολογία [48] ~ Θεοδόσης Πυλαρινός, Τα πρωτόγραφα δύο ποιητικών κει-
μένων [50] ~ Σάββας Παύλου, Ελλάς ζει - Λαζοί [54] ~ Νίκος Γριππησιώ-
της, Ποιός Καρατσας; [56]

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 14 * φθινόπωρο 2003

Υπεύθυνοι έκδοσης:

Φοίβος Σταυρίδης, Τ. Θ. 40447, 6304 Λάρνακα (τηλ. 24652974,
e-mail: stavride@zenon.logos.cy.net)

Σάββας Παύλου, Χρυσάνθου Μυλωνά 5, Άγιοι Ομολογητές, 1085 Λευκωσία
(τηλ. 22316667)

Λευτέρης Παπαλεοντίου, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Φιλοσοφική Σχολή, Τ.Θ. 20537,
1678 Λευκωσία (τηλ. 22892375, 22338827, e-mail: gpel@ucy.ac.cy, τηλεμοι-
ότυπο 22751383)

§

Εκτύπωση:

Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Λτδ., Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία
(τηλ. 22347359, 22438968, τηλεμοιότυπο 22435698)

§

Κυκλοφορεί δυο φορές τον χρόνο (άνοιξη-φθινόπωρο)

Συνεργασίες, αλληλογραφία αποστέλλονται στους υπευθύνους της έκδοσης.

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Επιλέγονται αυστηρώς «μικροφιλολογικά» κείμενα (με ελάχιστες υποσημειώσεις) και αποκλείονται δοκίμια ή ανακοινώσεις ευρύτερου φιλολογικού ενδιαφέροντος. Μικροφιλολογικές συνεργασίες που αναφέρονται σε επιστολικό υλικό δημοσιεύονται μόνον αν συνεισφέρουν στη φιλολογική έρευνα.

Τα δημοσιευόμενα κείμενα δεν εκφράζουν κατ' ανάγκην τις απόψεις των υπευθύνων έκδοσης. Ακολουθούνται το τονικό σύστημα και οι ορθογραφικές ιδιομορφίες του συγγραφέα. Δεχόμαστε δισκέτες κατά προτίμηση σε πρόγραμμα Word για Macintosh. Όσοι χρησιμοποιούν PC, τους παρακαλούμε να σώζουν τα κείμενά τους στη μορφή MS Word ή Rich Text Format.

Ευχαρίστως δεχόμαστε συμπληρώματα για τη Βιβλιογραφία κυπριακής λογοτεχνίας, που θα καταχωρηθούν απευθείας στην ηλεκτρονική της μορφή μόλις πάρει τη θέση της στο διαδίκτυο.

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: **ISSN 1450-0132**

Η έκδοση επιχορηγείται από τις
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ἡ ἔρωτική «ἀμφιθυμία» στὴ λυρική ποίηση

Ὁ ἔρωτας καί τὰ συμπτώματά του, ἀπό καταβολῆς τοῦ λυρισμοῦ, ἀποδίδονται καί ἀπό ἐποχὴ σέ ἐποχὴ ἀπηχούνται ἐκ νέου, ποικιλόμορφα. Μιά μορφή τους, λ.χ., εἶναι ἡ ἔκφραση ἀντιθετικῶν συναισθημάτων καί ἀντιποδικῶν ἐν συνεχείᾳ καταστάσεων. Καί τὰ δύο ἀκραία: εἴτε ὡς (ἐσωτερικευμένη) βίωση ταυτόχρονη (ἐκεῖνα), εἴτε ὡς (ἔξωθεν) ἐμπειρίες διαδοχικές (οἱ καταστάσεις). Μιά ἀντίθεση ἀκραία πού ἐνυπάρχει καί στή φύση αὐτοῦ τοῦ φίλτρου, δηλαδή τοῦ ἔρωτα, πού ἡ Σαπφώ τό χαρακτήρισε (δική μου ἢ υπογράμμισή) «γλυκύπικρον... ὄρεπετον».

Ἀναφέρω ἓνα παράδειγμα: Τήν ταυτόχρονη ἀποτύπωση τῶν ἀντιθετικῶν συναισθημάτων, ὅπως τὰ βιώνει ἀμφιθυμικά ὁ ἔραστής (ἢ ὁ ἐρώμενος), τή διατυπώνει ὡς ἐξῆς ὁ Ἀνακρέων:

*Ἐρέω τε δῆϋτε κοῦκ ἐρέω
καί μαίνομαι κοῦ μαίνομαι,*

πού σημαίνει: «Ἀγαπῶ καί τήν ἴδια στιγμή δέν ἀγαπῶ / εἶμαι τρελός καί δέν εἶμαι τρελός (ξετρελαμένος, ἀπό τόν ἔρωτα)». Καί τό «ξανατόνισμά» του, μέ τή μεσολάβηση καί ὕστερα ἀπό τίς παραλλαγές τῶν ἐλληνιστικῶν ἐπιγραμματίων, ὡς ἐξῆς τό ἀπηχεῖ ὁ Κάτουλλος: «Μισῶ καί (συγχρόνως) ἀγαπῶ, γιατί τό κάνω αὐτό ἴσως ρωτήσεις / δέν τό ξέρω, μά τό νοιώθω πώς (ἔτσι) γίνεται καί σταυρώνομαι (τυραννιέμαι)». Ἔτσι ὁ ὀρίζοντας ἀνοίγει γιά τήν περιπέτεια τοῦ φαινομένου στόν αἰῶνα τοῦ Ρομαντισμοῦ.

Καί ἡ διαδοχὴ (ἢ ἡ ἐναλλαγὴ) τῶν ἀντιθέτων καταστάσεων; Τά ἀποδεικτικά ἐδῶ εἶναι πολλά, ἀλλά γιά νά ἐπιστρέψουμε στά νεοελληνικά περιορίζομαι σέ ἓνα, ἀπό τὰ ἀντιδάνεια πού μᾶς ἔδωσε ἡ ἰταλική νεοαναγέννηση. Μιλᾷ ἡ Ἐρωφίλη στήν ὁμώνυμη τραγωδία τοῦ Χορτάτζη, ὅταν ἀνοίγει τό «κανίσκι» καί ἀντί τοῦ γαμήλιου δώρου βλέπει τὰ σπαραγμένα μέλη τοῦ ἀγαπημένου της:

*Ὦφρου, πρικύ μου ριζικό κι ἀντίδική μου μοῖρα,
πόσο γοργό μ' ἐκάμετε νύφη γιαμά καί χήρα! [...]*

*Χαρές περίσσης μοῦ ἴσσης καί πρίκες μέ γεμώνεις
ζήση κι ἀνάπαψη πολλή, καί θάνατο μ' ἀξιώνεις.*

*Λαμπρό τόν ἥλιο μοῦ ὀειξες κι ἔλπιζα καλοσύνη,
μά τό ζημιό θαμπώθηκε κι ἄγριος καιρός ἐγίνη.*

*Χρυσό στεφάνιν ἔβαλες ἀπάνω στήν κορφή μου,
κι ὄφης ἐγίνηκε ζημιό κ' ἐπῆρε τή ζωή μου·*

*πολλή ὀροσιά μ' ἐπότισες μά ἴτο φαρμακεμένη,
κι ὀλπίζοντας πώς θρέφομαι, μένω θανατωμένη.*

*Τήν πόρτα τῆ Παράδεισος μ' ἀνοίξεις, κι ἀπό κείνη
στήν Κόλαση μ' ἐπέρασες κι ἀλύπητα μέ κρίνει.*

Γιάννης Δάλλας

Δύο ποιήματα του Δημητρίου Μουρούζη που αποδόθηκαν κατά λάθος στον Κωνσταντίνο Αριστία

Στη μελέτη-του «Ο Κωνσταντίνος Αριστίας και τα ανέκδοτα ποιήματά-του» (*Ελληνικά*, 34, 1982-83, 56-100), ο Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτης δημοσιεύει στις σελ. 60-97 τρία ποιήματα από δύο χειρόγραφα που βρέθηκαν στα χαρτιά του Κων. Αριστία, του γνωστού λόγιου και ηθοποιού (1798/1800-1880), που απόκεινται στα Γ.Α.Κ. (συλλ. Βλαχογιάννη, Δ 121 β').

Ωστόσο τα δύο ποιήματα του δευτέρου χειρογράφου («Καλλιόπη. Μέρος πρώτον», σελ. 84-94 και «Ωδή εις τα Ψαρά», σελ. 94-97) δεν είναι του Αριστία· είναι του Δημητρίου Μουρούζη (1788-1844), και εκδόθηκαν στο *Ποιητικάί μελέται*, Παρίσι 1825, από όπου προφανώς αντιγράφηκαν, με μεγάλη προσοχή (ο Πρωτοψάλτης δεν διατηρεί κατά την έκδοση την ορθογραφία και τη στίξη του χειρογράφου, που με βάση τις φωτοτυπίες διαπιστώνεται ότι είναι πολύ πιο κοντά στο έντυπο)· σε κάποιο σημείο ο αντιγραφέας έγραψε κατά λάθος «παντού» αντί «μαζί», αλλά αμέσως πρόσθεσε το σωστό από πάνω (βλ. σελ. 86· πβ. Μουρούζης, ό.π., 8 δεύτερη αράδα από κάτω). Μάλιστα το χειρόγραφο δεν έχει σωθεί ακέραιο· λείπει ένα οκτασέλιδο (ή δεκασέλιδο) ακριβώς από τη μέση, ανάμεσα στη σελ. 8 και 9. Ενώ δηλαδή στο χειρόγραφο μετά τον στίχο «και τότε πάλιν τρέχουσα μετά πολλού αγώνος» ακολουθεί (με αλλαγή της σελίδας) ο στίχος «Αι λύπαι πάλιν για σε γυρίζουν» (βλ. σελ. 90), στο έντυπο του 1825 μεσολαβούν δέκα σελίδες, που περιέχουν το τέλος του πρώτου μέρους της «Καλλιόπης» και την αρχή του δεύτερου (δηλ. από τον στ. 7 της σελ. 13 έως τον στ. 6 της σελ. 23 της έκδοσης). Στις ελλείπουσες σελίδες βρισκόταν και η αρχή της υποσημείωσης στη σελ. 91 (χωρίς κανένα παραπεμπτικό): αντιστοιχεί στον στίχο «Α, αι χορδαί-σου γιατί δακρύζουν;» (που βρισκόταν στην τελευταία χαμένη σελίδα)· αντιγράφω την αρχή-της: «Πολλοί των φίλων-μου κατέκριναν ταύτην την μεταφοράν· πλην ο Βιργίλιος, εις τα Γεωργικά-του άσματα (βιβλ. α', στίχον 480) λέγει· Et moestum illacrymat templis ebur ceraque sudant», κλπ. (στη δημοσίευση του Πρωτοψάλτη το ebur έχει παραλειφθεί). Επομένως από το σύνολο του *Ποιητικάί μελέται* δεν είχε αντιγραφεί το φύλλο τίτλου, η αφιέρωση στη σελ. 3 «Προς τον Φιλόπατριν», και το τελευταίο ποίημα της συλλογής «Ωδή εις την Ελευθερίαν» (σελ. 33-36)· εκτός αν από το χειρόγραφο του Αριστία λείπει και η αρχή και το τέλος.

Σημειώνω επίσης πως το χειρόγραφο αυτό δεν είναι γραμμένο με το ίδιο χέρι που έγραψε το πρώτο (βλ. φωτοτυπίες του πρώτου χειρογράφου στις σελ. 62, 63 και του δεύτερου στις σελ. 86, 87, 96· ευχαριστώ τη Μαρία Πολίτη που μου επιβεβαίωσε τη διαφορά των χεριών), επομένως δεν είναι και τα δύο αυτόγραφα του Αριστία, όπως πιστεύει ο Πρωτοψάλτης (σελ. 59). Αν ένα από τα δύο χέρια είναι του Κων. Αριστία δεν το γνωρίζω.

Ξέρουμε πως οι *Ποιητικάί μελέται* του Μουρούζη δεν πέρασαν απαρατήρητες από το ευρωπαϊκό κοινό· στο Παρίσι τις πρόσεξε και ο Παν. Κοδρικιάς. Αυτό το πιστό αντίγραφο των ποιημάτων-του που έγινε για χάρη του Κων. Αριστία (ή από

τον ίδιον) μας προσφέρει ένα επιπλέον τεκμήριο της απήχησης του έργου, αλλά προφανώς και της αδυναμίας να αγοραστεί το βιβλίο στην Κέρκυρα, όπου βρισκόταν το 1825 ο Αριστίας (ή, λίγο αργότερα, στο Βουκουρέστι, όπου κατέληξε). Σημειώνω πως ο Αριστίας δεν είχε ακόμα εκδώσει κανένα-του έργο, και ο Ύμνος εις την Ελλάδα, Παρίσι 1829, είναι πολύ πιο ώριμος από το πρωτόλειο που δημοσιεύει ο Πρωτοψάλτης – αυτή η μαθητεία λοιπόν σε άλλους ποιητές (που περιλαμβάνει, όπως ξέρουμε και τον Κάλβο, βλ. Ν. Α. Βέης, «Κων. Κυριακός Αριστίας και Ανδρέας Κάλβος», *Νέα Εστία*, 27, 1940, 13-22) έπαιξε προφανώς κάποιον ρόλο. Έχει επίσης ενδιαφέρον να προσέξουμε, με αφορμή τις περιπτώσεις του Αριστία και του Μουρούζη, πως οι Έλληνες λόγιοι παρακολουθούσαν με προσοχή τη λογοτεχνική παραγωγή που τυπωνόταν στην κεντρική Ευρώπη: ο Μουρούζης διαβάζει Σολωμό και Κάλβο, ο Αριστίας, Κάλβο και Μουρούζη.

Αλέξης Πολίτης

Από τη βιβλιοθήκη του Ανδρέα Κάλβου (Πρόδρομη ανακοίνωση)

Ο Α. Κάλβος ως 'homme des lettres' και ποιητής είναι προσανατολισμένος στη ευρωπαϊκή λογοσύνη, την οποία βιώνει ως πνευματική εκδήλωση και ως πεδίο καθημερινής πρακτικής, όπως βεβαιώνει το σύνολο του ιταλόφωνου και ελληνόφωνου έργου του, η συνειδητή ένταξή του στο ριζοσπαστικό δημοκρατικό ρεύμα και η συστηματική προβολή της έννοιας της εθνικής ελληνικής ελευθερίας στις αρχές του 19^{ου} αι. Κάτω από την αφόρητη πίεση των οικονομικών δυσχερειών αξιοποιεί συστηματικά τη χρήση βιβλιοθηκών τόσο των φιλικών προσώπων, όσο και των δημόσιων ιδρυμάτων σε Φλωρεντία, Λονδίνο, Γενεύη, Παρίσι, Κέρκυρα.

Ωστόσο, τα άλγη του βίου καταπραΰνονται στο προσωπικό «ιατρείον ψυχής» του λογίου, την ιδιωτική βιβλιοθήκη, πράγμα που γνωρίζει καλά ο ποιητής από τα χρόνια των συναστροφών με τον Ούγο Φώσκολο.

Σταδιακά, σύμφωνα με σκόρπιες πληροφορίες, αναζητά και αποκτά βιβλία όχι ως συλλέκτης αλλά ως δημιουργός συστηματικής χρηστικής βιβλιοθήκης και μελετητής. Πράγμα αυτονόητο, αφού το βιβλίο αποτελεί το αντικείμενο της ανάγκης και του πάθους για ένα διανοούμενο. Η βιβλιοθήκη συνιστά μια προέκταση του εαυτού του. Γνωρίζει ή και αξιοποιεί εκδόσεις αρχαίων συγγραφέων, του Φώσκολου, του Κοραή, του Δαπόντε, του Μαρτελάου μαζί με την *Ελληνική Νομαρχία* του Αωνύμου (Ιταλία 1806) κ.ά.¹ Αναζητά και βρίσκει 12 ελληνικά βιβλία, που εκδίδονται στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όπως πληροφορεί επιστολή του λονδρέζου βιβλιοπώλη Baldock (30 Νοεμβρίου 1816).² Στην κατοχή του πρέπει να περιήλθε το αντίτυπο της *Μελέτης της κοινής ελληνικής διαλέκτου* (Παρίσι 1818),

που του απέστειλε ο Παναγιώτης Κοδρικιάς, η *Ρητορική του Νεόφυτου Βάμβα* (Παρίσι 1813), την οποία αξιοποιούσε στις παραδόσεις του, με μεγάλη πιθανότητα το τρίτομο *Λεξικόν ελληνικόν του Α. Γαζή* (Βενετία, 1809-1816). Σ' αυτήν περιέχονται τα βιβλία στα οποία είχε εγγραφεί ως συνδρομητής, τα δικά του πρωτότυπα έργα και οι μεταφράσεις, όπως η *Έρευνα περί της φύσεως του διαφορικού υπολογισμού παρά του Δρ Ιωάννου Καρανδηνού* (Κέρκυρα 1827, στη γαλλική). Αποδειγμένα, με βάση το *ex libris* («κτήμα Κάλβου»), προέρχεται από τη βιβλιοθήκη του και το αντίτυπο της εκκλησιαστικής έκδοσης *Ευχολόγιον το Μέγα* (Βενετία 1832), που αγόρασε ο Ιωάννης Γεννάδιος (περί το 1901) και εναπόθεσε στο σώμα της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, όπως πρόσφατα σχολίασε ο Γ. Ανδρειωμένος.³

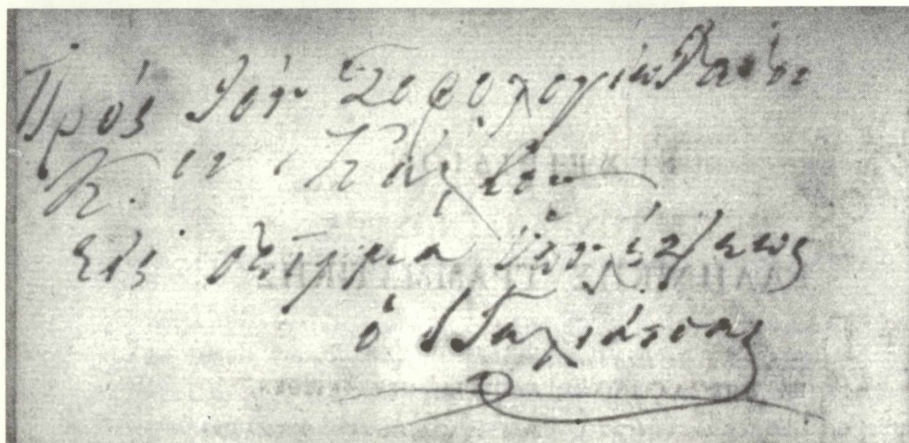
Αλλά οι περιπέτειες της βιοτής στη Δύση και στην Ελλάδα έπαιξαν άσχημο παιχνίδι. Μαζί με τα άλλα και στη διάσωση της βιβλιοθήκης του Α. Κάλβου, αυτής που είχε συγκεντρώσει στα χρόνια των διδακτικών και συγγραφικών δοκιμών και δοκιμασιών στην Κέρκυρα, «αξιολογωτάτης» όπως την αποτιμά σε σημειώματά του ο καθηγητής Χημείας στην Ιόνιο Ακαδημία και ρέκτης των ελληνικών γραμμάτων Αθανάσιος Πολίτης (τέλη 18^{ου} αι.-1864). Μετά την αποτυχημένη και «ζημιωδестаτήν» προσπάθεια ενόψει της αναχώρησής του για την Αγγλία (27 Νοεμβρίου 1852) να πωληθεί η βιβλιοθήκη, ταξίδεψε παίρνοντας μαζί του «όλα σχεδόν» τα βιβλία⁴ στο Λονδίνο. Αλλά από τότε συνιστά η τύχη της ένα ακόμη κενό, ανάμεσα σε πολλά άλλα. Έμεινε στα desiderata των ερευνητών.

Αποτελεί, συνεπώς, γενναιοδωρία της τύχης ο απρόσμενος εντοπισμός ενός τόμου από τη βιβλιοθήκη του Α. Κάλβου στη Βιβλιοθήκη Μ. Κωνσταντινίδη που εναπόκειται στη Βιβλιοθήκη του Πολιτιστικού Ιδρύματος Μακαρίου Γ' της Λευκωσίας. Ωστόσο, η πρόσφατη πρώτη παρουσίαση του ευρήματος περιορίστηκε σε ένα συνοπτικό σημείωμα με τον σχολιασμό μίας αφιέρωσης.⁵ Η ανάγκη συστηματικής παρουσίας και ανάλυσης των δεδομένων οδήγησε στην επαναδιαπραγμάτευση του προβλήματος.

Στον πανόδετο τόμο με αρ. εισ. Κ 486. ΒΚ 497 βρίσκονται δεμένες μαζί τρεις εκδόσεις σχήματος 8^{ου}. Προηγείται η έκδοση *Στοιχεία της Ελληνικής Γραμματικής υπό του Ιπ[πότου] Κ. Ασωπίου, εις χρήσιν των Σχολείων της Ιονίου Πολιτείας· δοκιμασίαι των παιδειονόμων. Μέρος τρίτον, Συντακτικόν· περίοδος πρώτη. Κέρκυρα, εν τη Τυπογραφία της Κυβερνήσεως. αωμα' [=1841]. Έπεται η σύνθετη *Εγχειρίδιον Ελληνικής Γραμματικής εκ της Λατινικής Γλώσσης μεταφρασθέν, και συν άλλοις αυξηθέν. Υπό Ιωάννου Γαλιάτσα. Εν Κερκύρα 1835*. Το τρίτο βιβλίο είναι το *Compendiaria Graecae Grammatices Institutio in usum Seminarii Patavini multo quam antea Emendatior et Auctior. Patavii ex Typographia Seminarii. MDCCCXIX [=1819]*.*

Ο τόμος ανήκε στον Α. Κάλβο και αυτό αποδεικνύεται τόσο από τις δύο προσωπικές αφιερώσεις που υπογράφουν οι συγγραφείς Κωνσταντίνος Ασωπίος και Ιωάννης Γαλιάτσας στις πρώτες σελίδες των αντίστοιχων αντιτύπων, όσο και από τις ελάχιστες αυτόγραφες σημειώσεις, που φαίνεται ότι ανήκουν στον Κάλβο, που εντοπίζονται στο περιεχόμενο. Στο πρώτο αντίτυπο ο πολυμαθής λόγιος και φιλόλο-

γος Κωνσταντίνος Ασώπιος, συνάδελφος στις εκπαιδευτικές πραγματικότητες της Ιονίου Ακαδημίας και της Κέρκυρας και φίλος του Α. Κάλβου, γράφει «[Τ]ῷ Ελλογιμωτάτῳ κυρίῳ Ἀνδρέᾳ Κάλβῳ, / εἰς φιλίας τεκμήριον / Κ. Ασώπιος / Κερκύρα, τῆ γ' Νοεμβρίου 1841» [ακολουθεῖ δυσανάγνωστη συντομογραφία]. Στο δεύτερο αντίτυπο ο Ι. Γαλιάτσας γράφει την ἐξῆς ἀφιέρωση: «Πρὸς τὸν Σοφολογιώτατον / Κον Κάλβον / εἰς δείγμα υπολήψεως / ο Ι.Γαλιάτσας».

Σημειώνουμε για τον Κ. Ασώπιο (1785;-1872) ὅτι υπῆρξε ὑπότροφος τοῦ ἴδρυτή τῆς Ιονίου Ακαδημίας κόμη Γκίλφορντ, περίπου για εικοσαετία καθηγητῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας στὴν Ιόνιο Ακαδημία. Κινήθηκε στὴ διδασκαλία τοῦ με τὴν κοραϊκὴ κατεύθυνση στα γλωσσικά, στα αισθητικά στο σολωμικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ συγχρόνως υποστήριξε τὸν Κάλβο στὶς σχετικὲς με τὶς καθηγεσίες τοῦ περιπέτειες. Λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἡμερομηνία τῆς ἀφιέρωσης προσκλήθηκε στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν το 1842, ὅπου δίδαξε ἕως το 1866 ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλολογία.

Ὁ Ἰω. Γαλιάτσας (1804-1873) σπούδασε στὴν Κέρκυρα, ὅπως βεβαιώνει καὶ ἡ ἐγγραφή τοῦ σε καταλόγους συνδρομητῶν για τὴν ἐκδόση βιβλίων τῆς ἐποχῆς, ἴσως με δάσκαλο τὸν Κάλβο. Εἶχε κατοπινὴ ποικίλη διοικητικὴ καὶ αλυτρωτικὴ δράση στὴν ἀπελευθερωμένη Ελλάδα. Ἐκτός τῆς Γραμματικῆς τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσῆς (τοῦ ὁποῖου «συντάκτης υπῆρξεν ὁ Φραγκίσκος Φοντανέλλης»), δημοσίευσε, ἐπίσης, συλλογὴ στίχων στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα.

Τὸ τρίτο ἔργο ἀποτελεῖ συλλογικὸ πῶνημα τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, βοήθημα στὴ διδασκαλία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας με ἀναφορὲς σε ἀνάλογα ευρωπαϊκὰ ἔργα. Ὁ Κάλβος πιθανόν να τὸ εἶχε ἀποκτήσει μόλις ἐκδόθηκε ἢ ὀψωδῆποτε πρὶν πάει στὴν Κέρκυρα, ἀν συνυπολογίσουμε τὶς διδακτικὲς τοῦ ἀσχολίες στὴ Γενεύη καὶ στο Λονδίνο, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν Ελλάδα.⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. καὶ Κ.Θ. Δημαρά, «Πηγὲς τῆς ἐμπνευσης τοῦ Κάλβου», *Ἑλληνικὸς ρομαντισμὸς*, Ἐρμής, Ἀθήνα 1994, σσ. 76-115.

2. Mario Vitti, *Πηγές για τη βιογραφία του Κάλβου (Επιστολές 1813-1820)*, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 39.
3. Εισαγωγή στον τόμο *Συναπταί, Επιστολαί και Ευαγγέλια εκ της Αγγλικής υπό Α. Κάλβου, Ιωαννίδου, Εξάντας*, Αθήνα 1988, σ. 19.
4. Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, «Η βιβλιοθήκη του Κάλβου στην Κέρκυρα», *Περίπλους*, τχ. 34-35 (1993) 233-243· η επιστολή της 5^{ης} Ιανουαρίου 1853 στη σ. 234.
5. Θάλεια Ιερωνυμάκη, «Βιβλίο του Κ. Ασύπιου αφιερωμένο στον Α. Κάλβο», *Μικροφιλολογικά*, τχ. 8 (φθινόπωρο 2000) 47-48.
6. Οφείλω να ευχαριστήσω τον φίλο Λεύκιο Ζαφειρίου για τη συνδρομή του στη συγγραφή του κειμένου αυτού.

Γιώργος Μύαρης

Πληροφορίες για το λανθάνον περιοδικό *Ίρις* (Αθήνα 1836)

Το περιοδικό *Ίρις*, την έκδοσή του οποίου αναφέρει ο Α. Ρ. Ραγκαβής στα *Απομνημονεύματά του*, θεωρήθηκε από την παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία ως το πρώτο λογοτεχνικό περιοδικό που κυκλοφόρησε στο νεοελληνικό κράτος. Τεύχη του περιοδικού δεν έχουν σωθεί σε καμιά βιβλιοθήκη, με αποτέλεσμα να έχει δημιουργηθεί μια μυθολογία γύρω από τον τόπο και τον χρόνο έκδοσής του, τους συνεργάτες του αλλά και, γενικότερα, τη συμβολή του στην εμφάνιση της νεοελληνικής διηγηματογραφίας.

Σύμφωνα με τη σχετική μαρτυρία του Ραγκαβή («Κατά τον τελευταίον δε χρόνον τής εν Ναυπλίω διαμονής ημών είχεν αφιχθή εκεί ο Κωνστ. Πωπ, νέος φιλόκαλος και πεπαιδευμένος και αυτός, ο Ιωάννης Δεληγιάννης και εγώ συμφωνήσαντες, απεφασίσαμεν την έκδοσιν του πρώτου εν Ελλάδι φιλολογικού περιοδικού, ο *Ίριν* ωνομάσαμεν. Αλλά και διά την απειρίαν πιθανώς των εκδοτών, και διότι η προσοχή των Ελλήνων τότε εις άλλα περισπάτο, και δι' άλλους λόγους οίτινες δεν έπαυσαν ενεργούντες και επί μεταγενεστέρων χρόνων, το περιοδικόν τούτο υπήρξε βραχύβιον»¹) το περιοδικό κυκλοφόρησε στο Ναύπλιο το 1834, αφού σύμφωνα με άλλη (αναμφισβήτητη) μαρτυρία του Ραγκαβή, καταχωρισμένη πάλι στα *Απομνημονεύματα*, εγκατέλειψε το Ναύπλιο και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα τον Δεκέμβριο του 1834.² Στηριγμένος σε αυτά τα στοιχεία ο Απόστολος Σαχίνης τοποθετεί την έκδοσή του περιοδικού στο Ναύπλιο το 1834,³ άποψη την οποία αποδέχεται και η Μάρθα Καρπόζηλου.⁴ Αντίθετα, ο Γιώργος Βαλέτας αναφέρει ως χρόνο έκδοσης το 1836, χωρίς να προσδιορίζει πού εκδόθηκε το περιοδικό και, κυρίως, χωρίς να φέρει τεκμήρια που να αιτιολογούν αυτή τη χρονολόγηση.⁵ Πιο πρόσφατα, η Στέση Αθήνη, στηριγμένη σε μαρτυρία του Κωνσταντίνου Πωπ, υποστηρίζει ότι το περιοδικό εκδόθηκε στην Αθήνα το 1836.⁶ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Πωπ, το πέζογράφημά του «Θρόνος αντ' αλύσεων. Ιστορική σκηνή» «εδημοσιεύθη το 1836 εν τη ΙΡΙΑΙ, εφημερίδι φιλολογική, παρ' ημών εκδοθείση εν Αθήναις, τη συμπράξει πολ-

λών λογίων» την ίδια πληροφορία παραδίδει και για το πεζογράφημά του «Η εορτή του Αγίου Ανδρέου».⁷

Έρευνα που πραγματοποιήσα σε αθηναϊκές εφημερίδες του 1836 έφερε στο φως στοιχεία που επιβεβαιώνουν ότι το περιοδικό *Τρις* εκδόθηκε πράγματι στην Αθήνα στα τέλη Οκτωβρίου - αρχές Νοεμβρίου του 1836.⁸ Τα παρουσιάζω στη συνέχεια:

Την πρώτη αναφορά για το περιοδικό τη συναντούμε στην εφημερίδα *Η Ελπίς* του Κ. Λεβίδη. Στο φύλλο της 7.11.1836 καταχωρίζεται η ακόλουθη διευκρινιστική πληροφορία: «Ο κ. Θ. Φαρμακίδης μας παραγγέλει να δημοσιεύσωμεν, ότι κατά λάθος το όνομά του ευρίσκεται μεταξύ των Συντακτών της *Τριδος*, διότι είναι αμέτοχος πάσης εφημεριδογραφίας». Από τη διευκρίνιση αυτή, στην οποία σπεύδει να προβεί ο παλιός εκδότης του *Λόγιου Ερμή* Θεόκλητος Φαρμακίδης, είναι προφανές ότι το περιοδικό μόλις είχε κυκλοφορήσει και ότι στη συντακτική ομάδα αναγραφόταν και το όνομα του Φαρμακίδη. Θα πρέπει πιθανόν να υποθέσουμε κάποια διαφωνία του εκ των υστέρων με τα άλλα, νεότερα μέλη της συντακτικής ομάδας, γιατί είναι μάλλον απίθανο να είχε αναγραφεί το όνομά του χωρίς την εκ των προτέρων σύμφωνη γνώμη του.

Λίγες μέρες αργότερα στην ίδια εφημερίδα, στο φύλλο της 13.11.1836, συναντούμε άλλη μία αναφορά στο περιοδικό *Τρις*, με αφορμή μια επισκόπηση της εφημερίδας για τα συμπολιτευτικά και αντιπολιτευτικά αθηναϊκά έντυπα: «Εις Αθήνας εκδίδονται κατά το παρόν ένδεκα εφημερίδες [...] Ο *Θεατής*, εκδιδόμενος παρά του κ. Μιχ. Σχινά, πρώην Νομάρχου Αττικής και Βοιωτίας· η *Τρις*, εκδιδόμενη παρά διαφόρων πεπαιδευμένων Νέων· και η *Ηώς*, εκδιδόμενη παρά των κυρίων Αντωνιάδου και Ιατρού Νικολαΐδου Λεβαδιέως, είναι μεν φύσεως επιστημονικής, κλίνουσιν όμως επίσης εις την Αντιπολίτευσιν, καθώς και ο *Κλέπτης*, εκδιδόμενος παρά του κ. Χωματιανού κλπ.». Πρέπει βέβαια να διευκρινιστεί ότι εκείνη την περίοδο ο όρος «εφημερίς» είναι ευρύς καλύπτοντας κάθε είδους περιοδικό έντυπο. Οι σημαντικές πληροφορίες, όμως, που αντλούμε για το περιοδικό *Τρις* είναι ότι είχε επιστημονικό χαρακτήρα, καλύπτοντας πιθανότατα ό,τι περιέκλειε εκείνη την περίοδο ο όρος «φιλολογικό» περιοδικό (ιστορία, αρχαιολογία, φιλολογία, λογοτεχνία), καθώς και ότι διακρινόταν από μια τάση αντιπολιτευτική, χαρακτηρισμός που οφειλόταν προφανώς στις εκ των προτέρων γνωστές πολιτικές προτιμήσεις των συνεργατών του. Τάσεις κριτικής του πολιτικού συστήματος, που συνάδουν με την αντιπολιτευτική κλίση που σημειώνει το σχόλιο της εφημερίδας, μπορούμε να διακρίνουμε και στα δύο προαναφερόμενα πεζογραφήματα του Πωπ, όπου, σύμφωνα με την παρατήρηση της Αθήνη, «το παρελθόν χρησιμεύει ως πρόσχημα για να θιγούν ζητήματα του παρόντος, όπως οι συνέπειες της ανάρρησης στην εξουσία με δόλια μέσα ανίκανων ατόμων ή η παραγνώριση των αγωνιστών».⁹

Η επόμενη και τελευταία μαρτυρία για το περιοδικό χρονολογείται πάλι εντός του Νοεμβρίου του 1836, στο φύλλο της 22.11. της εφημερίδας *Ο Σωτήρ*: «Μεταξύ των περιοδικών συγγραμμάτων της δευτέρας τάξεως διακρίνονται σήμερα εις την πρωτεύουσαν η *Τρις* και ο *Κλέπτης*. Και τα δύο αναγινώσκονται με ευχαρίστησιν και τα δύο θέλγουσι διά την ποικιλίαν της ύλης των, και διά την φιλοκαλίαν των Συντακτών των». Το ενδιαφέρον στοιχείο σ' αυτή τη μαρτυρία είναι ο ασα-

φής χαρακτηρισμός «περιοδικά συγγράμματα δευτέρας τάξεως» που αποδίδεται από την εφημερίδα στα δύο έντυπα, που σημαίνει –αν ερμηνεύω σωστά– έντυπα που απευθύνονται σε κοινό των αποκαλούμενων «μεσαίων στρωμάτων» (middle classes). Το έντυπο με το ενδιαφέρον όνομα *Κλέπτης*, που συσχετίζεται για δεύτερη φορά με την *Ίριδα*, πρέπει μάλλον να ανήκει στην κατηγορία των εφημερίδων αρχίζει την κυκλοφορία του την ίδια περίοδο με την *Ίριδα* και εξακολουθεί να κυκλοφορεί έως και τον Φεβρουάριο του 1837, αφού άρθρα του αναφέρονται και συζητιούνται σε άλλες εφημερίδες της ίδιας περιόδου. Φύλλα του δεν σώζονται, όσο γνωρίζω, σε βιβλιοθήκες, μια γενική εικόνα για την ύλη του όμως μπορούμε να σχηματίσουμε από την προκήρυξή του, τμήμα της οποίας διασώζουν εφημερίδες της εποχής: «Ακόμη μία νέα Εφημερίς, ο *Κλέπτης*. 'Ολίγαι φιλολογικαί κρίσεις, λέγει ο *Κλέπτης* εις την προκήρυξίν του, ολίγαι ποιήσεις, βιογραφία των διαπρεφάντων εις τον αγώνα μας ανδρών, ήθη, έθιμα και χαρακτήρες, στατιστικά, τα ανέκδοτα της πόλεως, και η δημοσίευσις των ουσιωδωτέρων ειδήσεων και περιέργων αδομένων, ιδού η ύλη, την οποίαν εν γένει θέλει πραγματεύεται'». ¹⁰ Κατά πάσα πιθανότητα, μεγάλο ποσοστό ανάλογης ύλης θα πρέπει να δημοσιεύτηκε και στην *Ίριδα*, αφού είδαμε ότι δημοσιογράφοι της εποχής τα αντιμετωπίζουν ως συγγενή έντυπα.

Δυστυχώς, στις φειδωλές αυτές μαρτυρίες των εφημερίδων δεν σώζονται πληροφορίες για τους συνεργάτες, τα περιεχόμενα και την περιοδικότητα της *Ίριδος*, φαίνεται πάντως η παρουσία της να ολοκληρώνεται εντός του Νοεμβρίου του 1836.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αλεξάνδρου Ρ. Ραγκαβή, *Απομνημονεύματα*, τ. Α', Εν Αθήναις 1894, σσ. 389-390 (= βλ. τώρα τη φωτομικρογραφική ανατύπωση και των τεσσάρων τόμων των *Απομνημονευμάτων* από τις εκδόσεις Βιβλιόραμα, που συνοδεύεται από τον «Πρόλογο» του Τάκη Καγιαλή και τα κατατοπιστικά «Ευρετήρια» της Αγγελικής Λούδη).
2. Ο.π. (σημ. 1), τ. Β', σ. 5 κ.ε.
3. Απόστολος Σαγίνης, *Συμβολή στην ιστορία της Πανδώρας και των παλιών περιοδικών*, Αθήνα 1964, σσ. 19 και 122.
4. Μάρθα Καρπόζηλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Ιωάννινα 1991, σσ. 179-180.
5. Γιώργος Βαλέτας, *Το ελληνικόν διήγημα. Η θεωρία και η ιστορία του*, Αθήνα 1983, σ. 77.
6. «Κωνσταντίνος Πωπ», *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τ. Δ', Αθήνα, εκδ. Σοκόλη, 1996, σσ. 81, 82. Τη μαρτυρία του Πωπ αποδέχεται ως ορθή και ο Αλέξης Πολίτης, *Κορίννα, ή περί πεζογραφίας λόγος*. Αθήνα, 1835. Σχολιάζοντας στις εφημερίδες τη μετάφραση του Ε. Α. Σίμου, Αθήνα 2001, σ. 149, σημ. 13 (=ανάτυπο από το περ. *Μνήμων* 23 (2001)) τον ευχαριστώ και από εδώ για την αποστολή του ανατύπου.
7. Βλ. Κωνσταντίνος Πωπ, *Συγγραφαί ποικίλαι ήτοι Φιλολογικά πάρεργα*, μέρος Α', Αθήνησι 1875, σσ. 42 και 45. Ευχαριστώ θερμά και από εδώ τη Μαρία Μαθιουδάκη που μπήκε πρόθυμα στον κόπο να μου στείλει τα σχετικά αποσπάσματα.
8. Στη σχετική έρευνα καθοδηγήθηκα και από τις αποδελτιωτικές καταγραφές του Γιάννη Βλαχογιάννη περί ελληνικών περιοδικών (βλ. Κων/νος Αθ. Διαμάντης (επιμ.), *Τα περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, τ. 5Α, Αθήνα 1976, σσ. 461-467).
9. Ο.π. (σημ. 7), σ. 83.
10. Βλ. τη στήλη «Διάφορα ειδήσεις», *Ο Σωτήρ*, 17. 11. 1836.

Λάμπρος Βαρελάς

Ο Ιάκωβος Γ. Πιτσιπιός και τα Απόκρυφα της Ελληνικής Πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη (1845)

Στην εβδομαδιαία «πολιτική, θρησκευτική και φιλολογική» εφημερίδα *Ο Σωτήρ του 1845*, που ο Ιάκωβος Γ. Πιτσιπιός ως «Γενικός Διευθυντής και Συντάκτης» εκδίδει στην Αθήνα το φθινόπωρο του 1845, δημοσιεύεται ένα σύγγραμμα με τον τίτλο «Τα απόκρυφα της εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικής Πρεσβείας και τινων άλλων Ελληνικών Προξενείων». Το σύγγραμμα αυτό, του οποίου η αυτοτελής έκδοση, σύμφωνα με σημείωση της εφημερίδας, είχε προαναγγελθεί από τις 20 Αυγούστου του ίδιου χρόνου,¹ δημοσιεύεται σε 8 συνέχειες από τις 22.9.1845 έως τις 22.11.1845 (η δεύτερη και η έκτη συνέχεια δεν σώζονται στο μοναδικό σώμα της εφημερίδας που απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής). Συγγραφέας του έργου είναι σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις ο Πιτσιπιός, γεγονός που τεκμαίρεται και από τη δημοσίευση στην προσωπική του εφημερίδα αλλά και από το γεγονός ότι ο συντάκτης του παρουσιάζεται να έχει παράλληλη πορεία με τις μετακινήσεις του Πιτσιπιού εκείνη την περίοδο, καθώς εμφανίζεται να ζει στην Κωνσταντινούπολη στα 1843 και στο Βουκουρέστι στις αρχές του 1845. Κυρίως όμως πρέπει να θεωρηθεί έργο του Πιτσιπιού, γιατί, όπως θα φανεί στη συνέχεια, δύο από τα κύρια πρόσωπα που επικρίνονται στο κείμενο είχαν από παλιά προστριβές με τον συγγραφέα της *Ορφανής της Χίου* και του *Πίθηκου Ξουθ*. Το συγκεκριμένο έργο αξίζει να παρουσιαστεί συστηματικά, καθώς φαίνεται να αποτελεί ένα πεδίο μαθητείας του συγγραφέα στη σατιρική γραφή, τρία χρόνια πριν δημοσιεύσει τον *Πίθηκο Ξουθ*.²

Το έργο φαίνεται πως θα εκτεινόταν σε περισσότερα από ένα μέρη, καθώς δημοσιεύονται τα οχτώ κεφάλαια του πρώτου μέρους που αφορούν ατασθαλίες στην Ελληνική Πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης. Πιθανότατα, το δεύτερο ή τα υπόλοιπα μέρη θα αναφέρονταν σε ανάλογα τεκταινόμενα «τινων άλλων Ελληνικών Προξενείων», όπως δηλώνεται και στον τίτλο. Η τελευταία πάντως συνέχεια του έργου ολοκληρώνεται χωρίς την ένδειξη «ακολουθεί». Στην πραγματικότητα το κείμενο είναι ένα λιβελογράφημα. Βασικοί αποδέκτες της κριτικής του είναι ο φαναριώτης αρχηγός του «αγγλικού» κόμματος Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1791-1865), ο οποίος είχε διατελέσει και πρεσβευτής της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη (1841-1843), και ο επίσης φαναριώτης και γυναικάδελφός του Εμμανουήλ (Μανουήλ) Αργυρόπουλος (1815-1863;), ο οποίος κατείχε τα σημαντικά αξιώματα του «Διερμηνέως» στην Ελληνική Πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης (από την ίδρυσή της) και του επιτετραμμένου της Ελλάδας στην πρωτεύουσα της οθωμανικής αυτοκρατορίας (1836-1849). Στα κεφάλαια που δημοσιεύονται παρουσιάζονται με στηλιτευτικό τόνο μια σειρά παρασκηνιακών ενεργειών και συμπεριφορών των δύο προσώπων, και άλλων λιγότερο γνωστών, κατά τη θητεία τους στην Ελληνική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης. Τα περιστατικά που περιγράφονται αφορούν είτε οικονομικές ατασθαλίες των δύο προσώπων με στόχο το κέρδος είτε μηχανοραφίες για την αποπομπή έντιμων συνεργατών τους.

Δεν είμαι σε θέση σε αυτό το στάδιο να αιτιολογήσω με ασφάλεια τη συγγραφή

του συγκεκριμένου έργου από τον Πιτσιπιό. Η εριστικότητα του χαρακτήρα του είναι γνωστή, όπως επίσης και οι συγκρούσεις που είχε με πρώην συνεργάτες του στην Κωνσταντινούπολη, τον Κλεομένη Οικονόμου και τον Νίκο Αϊβαζίδη, με αφορμή την έκδοση του περιοδικού *Ο Φανός της Μεσογείου*. Δεν μας είναι γνωστή η δράση του στην Κωνσταντινούπολη, όπου πρέπει να κατέφυγε στα τέλη του 1841, γνωρίζουμε μόνο ότι εισήλθε στη διπλωματική υπηρεσία και έτσι δεν αποκλείεται να ήρθε σε προστριβές με τους τότε ιθύνοντες της ελληνικής πρεσβείας, τον Μαυροκορδάτο και τον Αργυρόπουλο.³ Πιθανότατα όμως το libelογραφικό αυτό κείμενο εναντίον των δύο προσώπων οφείλεται στην εμπλοκή τους σε ιδιωτική υπόθεση του Πιτσιπιού και, συγκεκριμένα, στα προβλήματα που αντιμετώπιζε με την πρώτη γυναίκα του, τη Βιερία Κων. Δρομοκαϊτή, το καλοκαίρι του 1842 στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα μάλιστα με τις πληροφορίες που θησαυρίζει η Μαριέττα Σέρβου, ο Πιτσιπιός τον Μάρτιο του 1846, ύστερα από τη δημοσίευση του κειμένου στον *Σωτήρα* του 1845, έστειλε αναφορά στο ελληνικό κοινοβούλιο, με την οποία «κατηγορούσε τον τότε [=το 1842] Πρέσβη Αλ. Μαυροκορδάτο και τον Εμ. Αργυρόπουλο, διευθυντή του Εμπορικού Γραφείου Κωνσταντινούπολης, για υπέρβαση καθηκόντων 'εις την μεταξύ αυτού και της συζύγου του διαφοράν', διότι 'κατεκράτησαν αυτόν παρανόμως, επενεγκόντες αυτώ βασάνους και τέλος διήρπασαν εν κιβώτιον αυτού περιέχον διάφορα πράγματα'».⁴

Πριν από το κυρίως σώμα του έργου προηγείται το «Προοίμιον», στο οποίο επικρίνεται η τάξη των φαναριωτών και ο βίος τους επί οθωμανικής αυτοκρατορίας πριν από την Ελληνική Επανάσταση.⁵ Το προοίμιο αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον και για την ακόλουθη αναφορά στα διάσημα τότε *Les Mystères de Paris* του E. Sue, όπου εξηγείται και ο τίτλος του συγγράμματός του: «Εις έκαστον αιώνα υπήρξεν εις τον συρμόν είδος τι προσηγορίας διά τα περί ηθών και πολιτευμάτων συγγράμματα της εποχής· ο δε προοδευτικός αιώνας παραιτήσας τας απηρχαιωμένας προσηγορίας των χρονικών υπομνημάτων, και δοκιμίων, παρεδέχθη την τολμηράν Παρισιανήν (sic) επιγραφήν της ανακαλύψεως των αποκρύφων· η εις τον συρμόν προσηγορία αύτη δεν μας φαίνεται ακατάλληλος διά να χαρακτηρίση την περιγραφήν πρακτικών τινών της παντός διασυρμού αξίας Ελληνικής Πρεσβείας εις Τουρκίαν, και τινων άλλων Ελληνικών Προξενείων» (*Ο Σωτήρ* του 1845, 22.9.1845). Αναφορά στην επίκαιρη μόδα των αποκρύφων γίνεται και σε άλλο σημείο του έργου: «Τινές ραδιουργίαι των δύο τούτων Φαναριωτών είναι τόσον καταχθόνιαι, ώστε η ανακάλυψις των αποκαθίσταται δύσκολος και εις αυτούς τους Συγγραφείς των αποκρύφων» (*Ο Σωτήρ* του 1845, 6.10.1845).

Το libelογραφικό αυτό κείμενο αν έχει κάποια αξία για τον σημερινό ερευνητή της νεοελληνικής φιλολογίας είναι γιατί, όπως υποστήριξα και παραπάνω, μπορεί να θεωρηθεί ως ένα πεδίο άσκησης του Πιτσιπιού στη σατιρική γραφή, πριν προχωρήσει στη συγγραφή του *Πίθηκου Ξουθ* (αν βέβαια η σύνταξη του τελευταίου έργου έγινε ύστερα από το 1845). Όπως έχει ορθά επισημανθεί, ο διπλός στόχος της κριτικής στον *Πίθηκο Ξουθ* είναι αφενός ο συρμός του ευρωπαϊσμού στη νεόπλουτη αθηναϊκή κοινωνία και αφετέρου ο συρμός του περιηγητισμού που έχει κατακλύσει

τους ευρωπαίους.⁶ Το δεύτερο ζήτημα δεν το συναντούμε στο κείμενο που δημοσιεύεται στον *Σωτήρα του 1845*. Στηλιτεύεται όμως, και μάλιστα με γελοιογραφικό τρόπο, η τυφλή μίμηση κοσμικών συνθηκών της ευρωπαϊκής διπλωματίας από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Στο ακόλουθο σχετικό απόσπασμα αξίζει να συζητησούμε και τη φράση «απεμμήθη πιθηκίως», που παραπέμπει στον ήρωα πίθηκο Ξουθ, παρόλο που στο μυθιστόρημα το μοτίβο της μεταμόρφωσης σε πίθηκο δεν χρησιμοποιείται για να κατακριθεί το φαινόμενο του ευρωπαϊκού πιθηκισμού: «Ο εκλαμπρότατος Πρίγκιψ και μέγας ανήρ του Ελληνικού Έθνους Α. Μαυροκορδάτος ελθών εις Κωνσταντινούπολιν ως Πρέσβυς του μικρού και πτωχού Έθνους μας, διά να κατορθώση διά της βαθείας διπλωματικής του και των μεγάλων και σοφών περί τα Ανατολικά πράγματα γνώσεών του εντός ολίγων ημερών, ως εκόμπαζε, την μετά της Τουρκίας εμπορικήν συνθήκην, αφού απεμμήθη πιθηκίως (sic) όλας τας περιττάς εθιμοταξίας και πολυτελείας των εν Κωνσταντινουπόλει επισήμων Πρέσβευ των μεγάλων της Ευρώπης Εθνών, μέχρι του να ηγχαίνη το εσπέρας εις το θέατρον συνοδευόμενος γελοίως υπό προπομπών ραβδόχων και λαμπαδηφόρων υπηρέτων εν παρατάξει εις διάστημα δεκαπέντε βημάτων, ηθέλησε να μιμηθή και την ρηθείσαν συνθήειαν των μεγάλων Πρεσβειών της Ευρώπης, και να διορίση και αυτός Ελληνικόν Πράκτορα εις Μπουγιούκδερε» (*Ο Σωτήρ του 1845*, 22.11.1845).

Στον *Πίθηκο Ξουθ* συναντούμε τρεις πανούργες και αδίστακτες γυναίκες (χομητέσσα Αβενδρότη, Φιλιππίνα, Σουλτανίτσα), που παίζουν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της πλοκής. Στα *Απόκρυφα της εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικής Πρεσβείας* ως πανούργα και φιλάρεσκη γυναικεία μορφή που δρα παρασκηνιακά συμμετέχοντας στα σκάνδαλα και τις δολοπλοκίες του Μαυροκορδάτου και του Αργυρόπουλου εμφανίζεται η Σεμίραμις Μαυροκορδάτου, αδελφή του Αλέξανδρου και γυναίκα του Αργυρόπουλου, η σχετική συμπεριφορά της οποίας περιγράφεται στο ακόλουθο απόσπασμα: «Καταφεύγουσι λοιπόν εις την διπλοθαυματουργήν κολυμβήθραν της Κυρίας Σεμράμιδος· εις εξ αυτών είχεν ωραίον σάλιον η Κυρία Σεμίραμις ηγάπα πολύ τα σάλια· το επρόσφερε την ευγένειάν της· η Κυρία Σεμίραμις εμεσίτευσε το εσπέρας προς τον Κύριον Μαυροκορδάτον, όστις μη δυνάμενος να χαλάση το χατήρι της, διέταξε την επαύριον εξέτασιν περί της Εθνικότητος του Αλεξάνδρου Αθανασίου» (*Ο Σωτήρ του 1845*, 20.10.1845).

Στις αναλογίες που παρουσιάζουν τα δύο έργα αξίζει να σημειωθούν η άρθρωση κατά επεισόδια που διακρίνει τη δομή τους καθώς και η αφήγηση εξαπατήσεων, μηχανορραφιών και παρασκηνιακών πράξεων. Στα *Απόκρυφα της εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικής Πρεσβείας* λόγω της φύσης του κειμένου παρατίθενται μια σειρά επεισοδίων και περιστατικών, που αφορούν συνομωσίες και παρασκηνιακές ενέργειες και αποδεικνύουν, σύμφωνα με τον συντάκτη τους, την απληστία και τον γενικότερο επονειδιστο χαρακτήρα του Μαυροκορδάτου και του Αργυρόπουλου. Κατά επεισόδια εξελίσσεται η πλοκή και στον *Πίθηκο Ξουθ* με περιεγόμενο ανάλογης υφής (απάτες, αγυρτείες κ.ά.), στην περίπτωση όμως αυτή η κριτική έχει κάνει, ορθά, τον συσχετισμό με το πικαρικό είδος.⁷

Το έργο αυτό του Πιτσιπιού δεν αποκλείεται να σχετίζεται και με το 20σέλιδο

χειρόγραφο έμμετρο σατιρικό ποίημα «Αναργυριάς ή Απόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως», που, σύμφωνα με τις εφημερίδες της εποχής, βρέθηκε στις τσέπες του συγγραφέα, όταν ανασύρθηκε από τον Βόσπορο πνιγμένος.⁸ Παρότι, όπως δείχνει το πρώτο σκέλος του τίτλου, το ποίημα φαίνεται να σχετιζόταν με την οικονομική ένδεια του Πιτσιπιού, ο οποίος είχε φθάσει, σύμφωνα με μαρτυρία της εποχής, «εις άπορον γήρας»,⁹ δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την εκ παραλλήλου ή και εκ νέου ενασχόλησή του με οικονομικά και άλλα σκάνδαλα της Ελληνικής Πρεσβείας ή και άλλων θεσμικών φορέων στην Κωνσταντινούπολη.

Η Μαριέτα Σέρβου έχει επιχειρήσει να αποκρυπτογραφήσει τον *Πίθηκο Ξουθ* ως roman à clef, μέσα από το οποίο σατιρίζονται συγκεκριμένα πρόσωπα της εποχής.¹⁰ Ανάλογη απόπειρα που επιχειρήσα με βάση τα στοιχεία που προκύπτουν από τα *Απόκρυφα της εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικής Πρεσβείας* δεν απέφερε πειστικά τεκμήρια που να στηρίζουν μια τέτοια συστηματική ανάγνωση του μυθιστορήματος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Το κατά την 20 Αυγούστου ε.ε. προκηρυχθέν Σύγγραμμα “Τα απόκρυφα της εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικής Πρεσβείας και τινων άλλων Ελληνικών Προξενείων” θέλει δημοσιευθή διά της επιφυλλίδος της παρούσης εφημερίδος, αρξομένης από το προσεχές φύλλον», *Ο Σωτήρ του 1845*, 15. 9. 1845.
2. Το έργο μνημονεύεται από τον Δημήτρη Τζιόβα στην εισαγωγή της έκδοσης των δύο μυθιστορημάτων του Πιτσιπιού (Ιάκωβος Γ. Πιτσιπιός, *Η Ορρανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής. Ο Πίθηκος Ξουθ ή τα ήθη του αιώνας*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1995, σ. 15) και από τη Μαριέττα Σέρβου, «Οι εξομολογήσεις ενός πιθήκου και ο Ιάκωβος Πιτσιπιός», Από τον Λεάνδρο στον Δουκή Λάρα, Ηράκλειο, ΠΕΚ, 1998, σ. 100, σημ. 6, χωρίς όμως να αποδίδεται στον Πιτσιπιό.
3. Για τα βιογραφικά στοιχεία του Πιτσιπιού στηρίζομαι στις εργασίες της Γ. Φαρίνου - Μαλαματάρη «Συμβολή στη βιογραφία του Ιάκωβου Γ. Πιτσιπιού», *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής* 5 (1995/1996) 19-38 και «Ιάκωβος Πιτσιπιός - Παρουσίαση - Ανθολόγηση», στη σειρά *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τ. Γ', Αθήνα, εκδ. Σοκόλη, 1996, σσ. 222-247, του Δημ. Τζιόβα, ό.π. (σημ. 2), καθώς και της Μαριέττας Σέρβου, ό.π. (σημ. 2), σσ. 93-102.
4. Σέρβου, ό.π. (σημ. 2), σσ. 98-99. Η αναφορά του Πιτσιπιού συζητήθηκε στη Συνεδρίαση ΜΖ', 2 Μαρτίου 1846· βλ. *Πρακτικά Βουλής, Περίοδος Α'*, Συν. Β', τόμ. Α', σσ. 615-616.
5. Αξίζει να σημειωθεί ότι η δημοσίευση του κειμένου προκαλεί την αντίδραση ενός αναγνώστη που υπογράφει ως «Εις Ελληνόφωνν Φαναριώτης» (*Ο Σωτήρ του 1845*, 8. 11. 1845) και ο οποίος ζητά να μην επικρίνονται συλλήβδην οι φαναριώτες.
6. Βλ. Τζιόβας, ό.π. (σημ. 2), σσ. 62 και 63.
7. Βλ. Τζιόβας, ό.π. (σημ. 2), σ. 65 κ.α. καθώς και την πρόσφατη διατριβή της Πέρας Αποστολή, *Το πικαρικό μυθιστόρημα και η παρουσία του στον ελληνικό 19ο αιώνα (Από τον Ερμήλο ως την Πάπισσα Ιωάννα)*, Αθήνα 2002, σσ. 76-79, 124-154· την ευχαριστώ και από εδώ που μου παραχώρησε πρόθυμα αντίτυπο της εργασίας της.
8. Βλ. Τζιόβας, ό.π. (σημ. 2), σσ. 28-29, υποσημ. 50.
9. Βλ. τη μαρτυρία του Μαρίνου Π. Βρετού στον Τζιόβα, ό.π. (σημ. 2), σ. 28.
10. Σέρβου, ό.π. (σημ. 2).

Λάμπρος Βαρελάς

Η «αυτο -κριτική» του Α. Ρ. Ραγκαβή για την κωμωδία Του Κουτρούλη ο γάμος

Στον δεύτερο τόμο των Απομνημονευμάτων του ο Α. Ρ. Ραγκαβής αφηγείται τη διασκεδαστική ιστορία που αναφέρεται στη (βιβλιοκριτική) τύχη της κωμωδίας του *Του Κουτρούλη ο γάμος*.¹ Σύμφωνα με όσα καταγράφει ο Ραγκαβής, το έργο τυπώθηκε με το ψευδώνυμο Χρηστοφάνης Νεολογίδης. Η κριτική όμως και οι εφημερίδες της εποχής δεν έκαναν την παραμικρή μνεία στην έκδοση, γεγονός που δυσαρέστησε τον συγγραφέα, αναγκάζοντάς τον να καταφύγει σε διάφορες αστείες και τραγελαφικές ενέργειες για να ελκύσει την προσοχή των λογίων. Αποτέλεσμα αυτών των ενεργειών ήταν να γράψει ο ίδιος μια αρνητική βιβλιοκρισία για την κωμωδία του, η οποία και δημοσιεύτηκε σε αθηναϊκή εφημερίδα. Ο Ραγκαβής όταν γράφει τα απομνημονεύματά του δεν θυμάται το όνομα της εφημερίδας, σημειώνει μόνο το όνομα του εκδότη, κ. Ζωχιού.

Ξεφυλλίζοντας πρόσφατα στη Βιβλιοθήκη της Βουλής την εφημερίδα *Χρόνος* του Γεράσιμου Ζωχιού συνάντησα τη βιβλιοκρισία του Ραγκαβή, δημοσιευμένη ανώνυμα ως «παραφυλλίδα» στο φύλλο της 21ης Απριλίου 1845, με τον τίτλο «Του Κουτρούλη ο γάμος». Με την ευκαιρία, σημειώνω και την ανακρίβεια που υπάρχει στα Απομνημονεύματα σχετικά με τον χρόνο έκδοσης της κωμωδίας. Όπως είναι γνωστό από τη βιβλιογραφία,² η κωμωδία εκδόθηκε το 1845 και όχι το 1847, όπως συνάγεται από την ανάγνωση των Απομνημονευμάτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αλεξάνδρου Ρ. Ραγκαβή, *Απομνημονεύματα*, τ. Β', Εν Αθήναις 1895, σσ. 141-143 (= βλ. τώρα τη φωτομηχανική ανατύπωση και των τεσσάρων τόμων των Απομνημονευμάτων από τις εκδόσεις Βιβλιόγραμμα, που συνοδεύεται από τον «Πρόλογο» του Τάκη Καγαλή και τα κατατοπιστικά «Ευρετήρια» της Αγγλικής Λούδη).
2. Γκίνης - Μέξας, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Β', Αθήνα 1941, σ. 141, αρ. 4259.

Λάμπρος Βαρελάς

Η Ιστορία της Σωσάννης στα βιβλιοπωλεία του 19^{ου} αιώνα

Από τον 16^ο μέχρι και τον 19^ο αιώνα, η *Ιστορία της Σωσάννης* εκδίδονταν αποκλειστικά στη Βενετία. Δεν είναι γνωστή αθηναϊκή ή άλλη, μη βενετική, έκδοση του έργου. Τον 19^ο αιώνα η αναγνωστική απήχηση του έργου φαίνεται φθίνουσα: μικρή και η γνωστή εκδοτική παραγωγή.¹ Μέχρι το 1863, μία μόνο έκδοση είναι βιβλιογραφημένη: κυκλοφόρησε το 1847 από το τυπογραφείο Γλυκή και έφερε τον τίτλο: «Ιστορία της Σωσάννης νεωστί μετατυπωθείσα, κατά τας παλαιάς εκδόσεις Ορσίνου του Αλβρίτζη 1667 και Νικολάου Γλυκή 1671 και μετ' επιμελείας διορ-

θωθείσα».² Το 1880 δημοσιεύτηκε στο Παρίσι η φιλολογική έκδοση του Emile Legrand ενώ την ίδια περίπου εποχή το έργο φαίνεται ότι εξακολουθεί να τυπώνεται στο τυπογραφείο «Φοίνιξ» της Βενετίας· είναι γνωστή μία έκδοση του 1885·³ αναφέρεται επίσης στα έντυπα τιμολόγια του τυπογραφείου.

Το 1901 ο αθηναίος εκδότης Γεώργιος Δ. Φέξης αγόρασε το τυπογραφείο του «Φοίνικα» που από χρόνια βρίσκονταν σε εμπορική κρίση. Στον Φέξη εκχωρήθηκε το δικαίωμα παραγωγής των εκδόσεων του «Φοίνικα» - βιβλία κυρίως εκκλησιαστικά και λαϊκά - και τα συναφή δικαιώματα χρήσης της επωνυμίας «Φοίνιξ» και των σημάτων και συμβόλων του τυπογραφείου. Στα χέρια του Φέξη πέρασαν και όλα τα αδιάθετα αντίτυπα που υπήρχαν στις αποθήκες του «Φοίνικα».⁴ Ο Φέξης δημοσίευσε, στη συνέχεια, ειδικούς τιμοκαταλόγους για τα βιβλία του «Φοίνικα», όπου η *Ιστορία της Σωσάννης* εξακολουθούσε να αναφέρεται χωρίς αλλαγή στον τρόπο παρουσίασης του εντύπου ή στην τιμή του.⁵ Κανένας άλλος όμως γνωστός μου κατάλογος ελληνικού βιβλιοπωλείου, μετά το 1901, δεν αναφέρει πια το έργο. Συνολικά, από το 1830 ως το 1901, η παρουσία της *Ιστορίας της Σωσάννης* στους αυτοτελώς δημοσιευμένους ελληνικούς βιβλιοπωλικούς καταλόγους, που γνωρίζω, είναι η ακόλουθη:

1. Κατάλογος βιβλίων... των ευρισκομένων και πωλουμένων... παρά Φραγκίσκου Ανδρεόλα, Βενετία 1833, 9: *Ιστορία Σουσάνας*, 6 σολδία [υποδιαίρεση βενετικής λίτρας, με την ένδειξη: «εις άλλας διαφόρους τυπογραφίας»]

2. Κατάλογος... της τυπογραφίας Νικολάου Γλυκού..., Βενετία 1835, 16: *Ιστορία Σουσάνας*, 0,17 αυστριακές λίτρες

3. Κατάλογος του βιβλιοπωλείου Κωνσταντίνου Γκαρπολά ..., Αθήνα 1839, 12: *Ιστορία Σουσάνας*, 20 λεπτά

4. Κατάλογος των βιβλίων των παρά τω ελληνικώ τυπογραφείω του Αγίου Γεωργίου ευρισκομένων, Βενετία 1861:⁶ *Ιστορία Σωσάννης*, 0,15 νέα αργυρά φοριόνα αυστριακού νομίσματος [με τις ενδείξεις: «με εκπεσμόν 15%» και «παρ' εμού όλα σχεδόν εκδοθέντα»]

5. Κατάλογος Α' σπανίων βιβλίων της Νεοελληνικής Φιλολογίας ευρισκομένων εν Αθήναις παρά Π. Λάμπρω, Αθήνα 1863, 5: *Ιστορία της Σωσάννης*. Ενετήησιν. Παρά Ορσίνω Αλβρίτζη· αρχξζ'. Εις 16ον. Σελ. 14 άνευ της δι' αριθμών σημειώσεως, 4 φράγκα [όπως όλα τα βιβλία του καταλόγου, πωλείται ως σπάνιο]

6. Κατάλογος σπανίων βιβλίων της Νεοελληνικής Φιλολογίας πωλουμένων εν Αθήναις παρά Π. Λάμπρω, Αθήνα 1864, 9: *Ιστορία της Σωσάννης*. Ενετήησιν. Παρά Ορσίνω Αλβρίτζη· αρχξζ'. Εις 16ον. Σελ. 14 άνευ της δι' αριθμών σημειώσεως, 4 φράγκα [όπως όλα τα βιβλία του καταλόγου, πωλείται ως σπάνιο]

7. Κατάλογος των εν τω βιβλιοπωλείω Κ. Τεφαρική προς πώλησιν ευρισκομένων βιβλίων, Αθήνα 1864, 21: *Ιστορία Σωσάννης* (εκ των του Δανιήλ) εις 16ον Ενετήησι, 1667, 25 λεπτά [στην κατηγορία «Ποιήματα»· αναφέρεται συνοπτικά και στην κατηγορία «Θρησκευτικά και εκκλησιαστικά», σελ. 7]

8. Βιβλιοπωλείον Φώτιος ο Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου Β. Νάκη, Κατάλογος των ευρισκομένων βιβλίων ..., Αθήνα 1864, 23: *Ιστορία της Σωσάννης*, Βενετία 1667, 25 λεπτά.

9. Κατάλογος βιβλίων πωλουμένων παρά Θ. Νικολαΐδη Φιλαδελφεί, Δελτίον πρώτον, Αθήνα 1868, 64: Ιστορία της Σωσάννης. Ενετίησιν παρά Ορσίνω Αλβρίτζη αρχξζ', πουλιέται εις τον σαν Μαρτζηλιάν. Εις 8ον (;) σελ. 14 άνευ αριθμών, 3 δραχμές [στην ομάδα «Βιβλία σπάνια και δυσεύρετα»]

10. Μάιος του 1873. Κατάλογος του βιβλιοπωλείου των αδελφών Δεπάστα..., Κωνσταντινούπολη 1873, 47: Ιστορία της Σωσάννης, 20 λεπτά [στην ομάδα «Εκκλησιαστικά, Ιστορικά και Διδακτικά εκδιδόμενα εν Βενετία»]

11. Βιβλιοπωλείον Α. Πανώριου και Ι. Αλιμπέρτου ... Κατάλογος των εν αυτώ βιβλίων ..., Κωνσταντινούπολη 1874, 132: Ιστορία της Σωσάννης, 20 λεπτά [στην ομάδα «Εκκλησιαστικά, Ιστορικά και Διδακτικά εκδιδόμενα εν Βενετία»]

12. Κατάλογος των αδελφών Δεπάστα..., Κωνσταντινούπολη 1884, 175: Ιστορία της Σωσάννης, 20 λεπτά [στην ομάδα «Εκκλησιαστικά, Ιστορικά και Διδακτικά εκδιδόμενα εν Βενετία»]

13. Κατάλογος βιβλίων εκκλησιαστικών και άλλων εκδοθέντων παρά τω ελληνικώ τυπογραφείω Ο Φοίνιξ, Βενετία 1888, 9: Ιστορία Σωσάννης, 0,10 χρυσά φράγκα

14. Barth & Von Hirst, Verlagshandlung und Antiquariat, Athen (Griechenland), Katalog No 2, Neugriechische Litteratur etc..., Αθήνα [1890], 4: Ιστορία της Σωσάννης. Ενετίησι παρά Ορσιν. Αλβρίτζη 1667. 12 [σχήμα], 4 μάρκα [με την ένδειξη «Ungebunden / Broche / Paper cover» και στην ομάδα «Griechische Ausgaben und Drucke 1480-1821» όπως όλα τα βιβλία του καταλόγου, πωλείται ως σπάνιο]

15. Ιούλιος του 1893. Κατάλογος του βιβλιοπωλείου των αδελφών Δεπάστα..., Κωνσταντινούπολη 1893, 89: Ιστορία Σωσάννης, 30 παράδες [στην ομάδα «Εκκλησιαστικά, Ιστορικά και Διδακτικά εκδιδόμενα εν Βενετία»]

16. Κατάλογος βιβλίων εκκλησιαστικών και άλλων εκδοθέντων υπό του ελληνικώ τυπογραφείω Ο Φοίνιξ, Βενετία [1897], 9: Ιστορία της Σωσάννης, 0,10 χρυσά φράγκα.

17. Τιμολόγιον εκκλησιαστικών βιβλίων εκδοθέντων παρά του εν Βενετία ελληνικώ τυπογραφείω Ο Φοίνιξ, Αθήνα (Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη) 1901, [6]: Ιστορία της Σωσάννης, 30 λεπτά.

Στους καταλόγους του «Φοίνικα» (1888, 1897, 1901), όπως και σε παλαιότερους καταλόγους άλλων ελληνικών τυπογραφείων της Βενετίας, συνήθως δεν δηλώνεται ο χρόνος έκδοσης των διαφημιζόμενων βιβλίων. Το πρόβλημα από την αποσιώπηση αυτή, είναι ότι δεν μπορούμε να δούμε καθαρά την κινητικότητα των εκδόσεων του «Φοίνικα» στα τελευταία χρόνια της λειτουργίας του στη Βενετία.⁷ Ίδια τακτική ακολούθησε και ο Γεώργιος Φέξης στα τιμολόγια που δημοσίευσε στην Αθήνα το 1903 και 1905 για τα βιβλία του «Φοίνικα». Έτσι, ενώ η Ιστορία της Σωσάννης αναφέρεται σταθερά στους καταλόγους «Φοίνικα» - Φέξη τουλάχιστον ως το 1905, δεν αποκομίζουμε ασφαλείς ενδείξεις για εκδοτική παραγωγή του έργου τα χρόνια αυτά. Η απουσία της Σωσάννης από άλλους βιβλιοπωλικούς καταλόγους των αρχών του 20ού αιώνα, και ειδικά από τις λίστες των λαϊκών βιβλίων που δημοσίευαν τα μεγάλα βιβλιοπωλεία, πιστοποιεί, νομίζω, τη λήξη της πορείας της ως αναγνώσματος. Ενδεικτικά, στο βιβλιοπωλείο Δεπάστα της Κωνσταντινούπολης, η Ιστορία της Σωσάννης υπάρχει το 1873, 1884 και 1893, ενώ δεν αναφέρεται πια το 1900 και 1904.

Η περίπτωση της *Σωσάννης* είναι ιδιαίτερα ασυνήθιστη όσον αφορά την εμφάνιση του εντύπου στους βιβλιοπωλικούς καταλόγους του 19^{ου} αιώνα. Διαπιστώνουμε ότι μέσα στη δεκαετία 1860-1870, παρουσιάζεται ξαφνικά στα αθηναϊκά βιβλιοπωλεία η κατά δύο αιώνες παλαιότερη έκδοση του 1667, του βενετικού τυπογραφείου Orsino Albrizzi. Ο παλαιοβιβλιοπώλης Παύλος Λάμπρος (1863 και 1864) και οι βιβλιοπώλες Κ. Τεφαρίκης (1864), Ν. Β. Νάκης (1864) και Θ. Νικολαΐδης Φιλαδελφεύς (1868) διαθέτουν την *Ιστορία της Σωσάννης* μονάχα στην έκδοση του 1667.⁸ Στην Κωνσταντινούπολη αντιθέτως, οι βιβλιοπώλες Δεπάστα (1873, 1884, 1893) και Πανώριος - Αλιμπέρτης (1874) είναι εφοδιασμένοι με σύγχρονες τους βενετικές εκδόσεις. Ο Παύλος Λάμπρος και ο Θ. Νικολαΐδης Φιλαδελφεύς αναγνωρίζουν τη σπανιότητα του εντύπου και το διαθέτουν σε ανάλογα υψηλή τιμή (4 φράγκα και 3 δραχμές αντίστοιχα) και οι δύο εμπορεύονται μία μεγάλη συλλογή παλαιών και σπανίων βιβλίων. Αντίθετα, ο Κ. Τεφαρίκης και ο Ν. Β. Νάκης το διαθέτουν στην τιμή των 25 λεπτών, όσο δηλαδή κόστιζε περίπου μία σύγχρονη τους βενετική έκδοση. Η εκτίμηση της παλαιότητας των βιβλίων δεν ήταν καθολική στα βιβλιοπωλεία του 19^{ου} αιώνα. Την έκδοση του 1667 διαθέτουν παλαιοπωλικά και οι Barth και von Hirst το 1890.

Πώς εξηγείται η αναπάντεχη εμφάνιση της έκδοσης του Orsino Albrizzi στα αθηναϊκά βιβλιοπωλεία κατά τη δεκαετία 1860-1870; Σύμφωνα με την περιγραφή του David Holton, η έκδοση Albrizzi ήταν «μία άτεχνη ανατύπωση προηγούμενης έκδοσης, χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα από μέρους του εκδότη ή τυπογράφου». Είχε πολλά τυπογραφικά λάθη, τα περισσότερα ίσως από άλλες γνωστές εκδόσεις του 16ου και 17ου αιώνα.⁹ Η έκδοση του 1667 ήταν μία από τις τελευταίες εκδόσεις του τυπογραφείου Albrizzi. Τρία χρόνια μετά, το 1670, ο Νικόλαος Γλυκής αγόρασε το τυπογραφείο Albrizzi και μαζί το κοπυράιτ για ορισμένα βιβλία, ξεκινώντας, έτσι, τη δική του σταδιοδρομία ως τυπογράφος. Ήδη την επόμενη χρονιά, το 1671, ο Γλυκής τύπωσε μία νέα έκδοση της *Σωσάννης*.¹⁰ Το τυπογραφείο Γλυκή έδωσε, στη συνέχεια, και άλλες εκδόσεις του έργου (τελευταία γνωστή το 1847) ώσπου έπαψε να λειτουργεί το 1854.

Ο Παύλος Λάμπρος, το 1863 και 1864, και ο Θ. Νικολαΐδης Φιλαδελφεύς, το 1868, παρουσιάζουν, στις συλλογές των σπανίων βιβλίων τους, ένα ακόμα έντυπο ίδιας προέλευσης και παλαιότητας με την *Ιστορία της Σωσάννης* του Albrizzi: τον *Απόκοπο* της έκδοσης του 1667 του Orsino Albrizzi. Σ' αυτήν ακριβώς τη βενετική ανατύπωση του *Απόκοπου* βασίστηκε ο Emile Legrand για την πρώτη φιλολογική έκδοση του έργου, που κυκλοφόρησε το 1870.

Απούλητα αντίτυπα του τυπογραφείου Albrizzi πιθανόν πέρασαν στην κατοχή του Νικολάου Γλυκή το 1670. Ίσως αυτό συνέβη για την *Ιστορία της Σωσάννης* και τον *Απόκοπο* του 1667. Αντίτυπο της *Σωσάννης* του 1667 χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο για την έκδοση του 1847. Η διάλυση του τυπογραφείου Γλυκή μετά το 1854 μπορεί να ερμηνεύσει την ξαφνική εμφάνιση των αντιτύπων Albrizzi, λίγο αργότερα, στα βιβλιοπωλεία; Με βεβαιότητα μπορώ να μιλήσω μόνο για το ασυνήθιστο της περίπτωσης. Η προβολή λαϊκών εντύπων τέτοιας παλαιότητας στους ελληνικούς βιβλιοπωλικούς καταλόγους του 19^{ου} αιώνα δεν είναι συχνό φαινόμενο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Το κείμενο μου ωφελήθηκε από τις προφορικές παρατηρήσεις του Αλέξη Πολίτη και από τη συμβολή του Δημήτρη Δολαφάκη στη συγκέντρωση των στοιχείων.

1. Πβ. τις εισαγωγικές παρατηρήσεις του Γιώργου Κεχαγιόγλου στην ανάπτυξη της πρώτης σωζόμενης έκδοσης του 1569 (Απόκοπος, *Απολώσιος, Ιστορία της Σωσάννης*, επιμ. Γιώργος Κεχαγιόγλου, Αθήνα 1982, 156-157 και 170-173).
2. Philippe Iliou, «Un projet bibliographique d' Emile Legrand: la "Bibliographie Hellenique du XIXe siecle"», *Byzantinisch - Neugriechische Jahrbucher* 22 (1977) 17-98, αρ. 197.
3. Πόπη Πολέμη, *Η βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ. Ελληνικά βιβλία 1864-1900. Πρώτη καταγραφή*, Αθήνα 1990, αρ. 3099.
4. *Τιμολόγιον Εκκλησιαστικών βιβλίων εκδοθέντων παρά του εν Βενετία ελληνικού τυπογραφείου Ο Φοίνιξ*, Αθήνα (Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη) 1901, [1].
5. Γνωρίζω τους καταλόγους των ετών 1903 και 1905: *Τιμολόγιον εκκλησιαστικών βιβλίων εκδοθέντων υπό του εν Βενετία ελληνικού τυπογραφείου Ο «Φοίνιξ»*, Αθήνα (Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη) 1903, [5] και *Πίστωσις 20 μηνών ... Τιμολόγιον βιβλίων και μουσικών τεμαχίων εκδοθέντων παρ' ημών ...*, Αθήνα (Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη) 1905, 75 (ιδιαίτερο τμήμα του καταλόγου φέρει τον τίτλο «Τιμολόγιον εκκλησιαστικών βιβλίων εκδοθέντων υπό του εν Βενετία ελληνικού τυπογραφείου Ο "Φοίνιξ"»).
6. Στον τόμο *Πρόλογοι και κατάλογοι τυπογραφείων Βενετίας και Βιέννης (1668-1876)*, επιμ. Γεωργίου Σ. Πλουμίδα, Αθήνα 1978, 100.
7. Ο Κωνσταντίνος Σάθας έγραψε για το τυπογραφείο του «Φοίνικα»: «τελευταίον προϊόν αυτού είναι ο έβδομος τόμος της *Μεσαιωνικής Βιβλιοθήκης* μεθ' ον εδημύθη εν έτει 1899» [Κ. Σάθας, «Η πρώτη εν Βενετία ελληνική τυπογραφία 1499-1899», *Η Μελέτη* (1908) 476-477]. ο 7ος τόμος της *Μεσαιωνικής Βιβλιοθήκης* κυκλοφόρησε το 1894.
8. Σε παλαιότερο κατάλογο του βιβλιοπωλείου Φιλαδελφείως (*Κατάλογος βιβλίων του καταστήματος Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως*, Αθήνα 1856), η έκδοση του 1667 δεν υπάρχει, στοιχείο που δείχνει ότι το έντυπο εισήχθη στο βιβλιοπωλείο μετά το 1856.
9. David Holton, «*Η Ιστορία της Σωσάννης του Μάρκου Δεφαράνα: εκδοτικά προβλήματα μιας φυλλάδας*», *Neograeca Medii Aevi Text und Ausgabe*, επιμ. Hans Eideneier, Κολωνία 1986, 171-172.
10. Γιώργος Βελουδής, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκίδων στη Βενετία (1670-1854)*, Αθήνα 1987, 24-25, 189.

Μαρία Μαθιουδάκη

80

«Περί κυπριακής διαλέκτου»

Αποτυχημένος ζωγράφος αλλά αξιόλογος μουσικολόγος στον τομέα της βυζαντινής μουσικής, ο Στυλιανός Χουρμούζιος (1850-1937), παππούς του Αιμ. Χουρμούζιου, εξέδιδε από το 1884 κ.ε. στη Λεμεσό την εβδομαδιαία «πολιτικοσατυρική» εφημερίδα *Σάλπιγξ*. Εδώ δημοσίευσε κατά καιρούς σατυρικούς στίχους και ενδιαφέροντα αφηγήματα, στα οποία χρησιμοποιεί εν μέρει ή εξολοκλήρου το κυπριακό γλωσσικό ιδίωμα —εμπληρώνοντας την υπόσχεση που είχε δώσει στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας του (25 Ιαν. 1884).¹ Στο 28ο φύλλο της *Σάλπιγγας* (7 Σεπτ. 1884) δημοσιεύτηκε πρωτοσέλιδο ενδιαφέρον άρθρο με τίτλο «Περί κυπριακής δια-

λέκτου», που, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, ανήκει στον εκδότη και συντάκτη της.

Ο αρθρογράφος εκφράζει κατηγορηματικά την άποψη ότι, εφόσον χρησιμοποιείται το κυπριακό ιδίωμα στον γραπτό λόγο (και στη λογοτεχνία), τότε θα πρέπει να αναπαράγεται πιστά στην ανόθευτη και γνήσια μορφή του, όπως μιλιέται από τον απλό κόσμο της υπαίθρου, και όχι να αλλοιώνεται και να «διορθώνεται». Έξι χρόνια αφότου η Κύπρος πέρασε από την τουρκική κατοχή στην αγγλική διοίκηση, ο συντάκτης του κειμένου –χωρίς να δεσμεύεται από την άποψη (που επανέρχεται στα χρόνια της αγγλοκρατίας αλλά και αργότερα) ότι η χρήση του κυπριακού ιδιώματος προάγει την «κυπριακότητα» και διευκολύνει την αγγλική προπαγάνδα να υποστηρίξει πως οι Κύπριοι δεν έχουν ουσιαστικούς πολιτικούς, πολιτισμικούς ή άλλους δεσμούς με την Ελλάδα– θεωρεί την τοπική διάλεκτο ως πολυτιμο θησαυρό, με αρχαιοελληνικές λέξεις που μαρτυρούν τις ελληνικές καταβολές του τόπου. Εξάλλου, διαφωνεί κατηγορηματικά με την αντίληψη ότι μερικές κυπριακές λέξεις, όπως το «τζαι» ή το «αντάν» θα πρέπει να διορθωθούν σε «και» ή «όταν» αντίστοιχα, για να ηχούν λιγότερο βαριά στην προφορά τους. Αντίθετα, θεωρεί πως μια τέτοια επέμβαση οδηγεί σε κωμικά αποτελέσματα. (Βέβαια, για το ζήτημα αυτό διατυπώνονται κατά καιρούς διαφορετικές αντιλήψεις, που δεν είναι της ώρας να συζητηθούν.) Ο σχολιογράφος δηλώνει ότι θα επιθυμούσε να γνώριζε καλά την κυπριακή διάλεκτο με όλες τις παραλλαγές της, και θα ήταν πρόθυμος να αφιερώσει ολόκληρες στήλες γι' αυτήν. (Ενδεχομένως, και στο σημείο αυτό διαφαίνεται πως ο αρθρογράφος ταυτίζεται με τον συντάκτη και εκδότη της εφημερίδας.) Τέλος, θεωρεί λυπηρό το γεγονός ότι οι δάσκαλοι δεν είχαν ευαισθητοποιηθεί στο θέμα της τοπικής διαλέκτου, ώστε να συγκεντρώνουν ιδιωτισμούς από διαφορετικές περιοχές της κυπριακής υπαίθρου.

Σίγουρα ο Β. Μιχαηλίδης, που ήδη δημοσίευε ποιήματά του στην εφημερίδα *Σάλπιγξ* από τον Μάρτιο του 1884, θα διάβασε με προσοχή το άρθρο για την κυπριακή διάλεκτο και ενδεχομένως να το έλαβε υπόψη του στις ποιητικές του αναζητήσεις. Ο ποιητής συνδέοταν φιλικά με τον εκδότη της εφημερίδας· άλλωστε, τόσο τα έξι φύλλα της σατιρικής εφημερίδας *Διάβολος* (1888), τα οποία συνέταξε ο Β. Μιχαηλίδης, όσο και η πρώτη επιλογή των *Ποιημάτων* του (1911) τυπώθηκαν στα γραφεία της *Σάλπιγγας*. Στην ίδια εφημερίδα δημοσιεύονται αρκετά ποιήματά του, ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνονται και μερικά ιδιωματικά, όπως: «Η ανακουφισθείσα κόρη» (1 Μαΐου 1885), «Η τοκογλυφία» (8 Μαΐου 1885· α' δημοσίευση στο περ. *Πυθαγόρας* της Σμύρνης, το 1873) και αργότερα η «Ανεράδα» (25 Δεκ. 1893, με τίτλο «Ποίημα εις κυπριακήν γλώσσαν»), «Τη Α. Εξοχότητι σιρ Ουώλτερ Σενόάλλ» (10 Ιουν. 1895), αποσπάσματα από την ποιητική σύνθεση «Η 9η Ιουλίου 1821...» (4 Νοεμβρ. 1895, 2 Σεπτ. 1897, 1 Ιαν. 1902, 16 Ιουλ. 1909), «Αι διαιρέσεις και αι κοινωνίαι» (3 Απρ. 1899), ίσως και άλλα. Μάλιστα, ο εκδότης της εφημερίδας φροντίζει κάποτε να προτάξει σύντομα ευνοϊκά σχόλια, στα οποία επιδοκιμάζει και την αμεσότητα και την ανεπιτήδευτη χρήση του κυπριακού ιδιώματος.²

Περί κυπριακῆς διαλέκτου

Συμβουλευαὶ ἐδόθησαν ἡμῖν ἀπό τινος, ὧν τινες εἰσὶ σεβασταί, ὅτι ὁσάκις γράφωμέν τι ἐν κυπριακῇ διαλέκτῳ, δὲν πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα πιστῶς καὶ γνησίως τὴν τοῦ χωρικοῦ διάλεκτον. Ἄλλ' ἡμεῖς εὐρίσκοντες ἀξίαν τινὰ ἐν τοῖς διανοήμασι τοῦ ἀστείου καὶ φύσει εὐφυοῦς χωρικοῦ μας τοῖς ἐκφραζομένοις διὰ τοιαύτης γλώσσης, θὰ θεωρηθῶμεν πιστεύω συγγνωστέοι ἂν ἐπράττομεν τοῦτο, καὶ θὰ πράττωμεν ὁσάκις κρίνωμεν ἀξίαν δημοσιεύσεως διὰ πολλοὺς λόγους ἰδέαν τινὰ τοῦ χωρικοῦ, προαγόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξῆς σκέψεων:

α) Ἐν τῇ γνησίᾳ καὶ ἀνοθεύτῳ διαλέκτῳ λαοῦ τινος καὶ τῷ τρόπῳ δι' οὗ οὗτος ἐκφράζεται ἐκεῖνο ὅπερ σκέπτεται, διαφαίνεται ἢ καταγωγή του, καὶ ἡ φυλὴ εἰς ἣν ἐθνολογικῶς ἀνήκει, ἔτι δὲ καὶ αἱ πολιτικαὶ περιπέτειαί του· ἐπομένως,

β) Ἡ γνησία κυπριακὴ γλῶσσα, εἰς ἣν εὐρίσκονται ἐσπαρμένοι ὡς ἀδάμαντες λέξεις πολῦτιμοι ἀρχαῖαι, εἶναι θησαυρὸς ἀνεκτίμητος· διότι,

γ) Ἡ γνησία καὶ ἀνόθευτος γλῶσσα τοῦ Κυπρίου χωρικοῦ εἶναι μάρτυς ἀψευδῆς, καὶ ὁ μόνος ἴσως ἔχων βαρῦτητά τινα, τῆς ἐλληνικῆς καταγωγῆς τῶν Κυπρίων· οὗτος δὲ καὶ μόνος δύναται περὶ τούτου νὰ πείσῃ τοὺς διαφιλονεικούντας ἡμῖν τὴν καταγωγὴν ταύτην εὐκολώτερον πάσης ἄλλης πρὸς τοῦτο προσπαθείας, καὶ τῆς ὑπὲρ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος διαδηλουμένης ἐκάστοτε συμπαθείας ἡμῶν, τῆς χαρακτηρισθείσης ὡς προπαγανδικῆς ἐν ἡ μέρους ὁ λαὸς δὲν ἔχει. Ταῦτα πάντα ἐὰν ἔχωσιν οὕτω,

δ) Κρινάτω καὶ ἀποφανθῆτω ἕκαστος ἂν χεῖρ νοθεύουσα τὴν πολῦτιμον ταύτην διάλεκτον τὴν σωζομένην εἰσέτι ἐν τῷ στόματι καὶ ἰδίως ἐν τοῖς δημοτικαῖς ᾄσμασι τοῦ λαοῦ μ' ὄλας τὰς πολιτικὰς περιπετείας ἃς ὑπέστη οὗτος, ἂν, λέγομεν, χεῖρ ἀντικαθιστῶσα λέξεις τῆς διαλέκτου ταύτης δὲν εἶναι δίκαιον καὶ ὀρθὸν νὰ θεωρῆται βέβηλος χεῖρ; Φέρομεν ὡς παραδείγματα τὰ δύο ταῦτα δίστιχα:

Ἄντάν ὠρτζιέτουν τζ' ἔρεσσα τζ' ἐπῆρέν την τὸ δεῖν μου,
σηγάν Ἄντζελος μου φάνητζεν νὰ πάρη τὴν ψυσιήν μου.

Ἄντάν μου εἶπεν ἔσιε ἴγειάν τζ' ἐγύρισην νὰ πάη,
ἔνωσα τὴν καρδοῦλάν μου π' ἀππέσω πὼς ἐράην.

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ διορθώσωμεν τοὺς στίχους τούτους χωρὶς νὰ σχηματίσωμεν ἓνα τραγέλαφον; Νὰ διορθώσωμεν π.χ. τὸ «άντάν» διὰ τοῦ «ὄταν», ἢ τὸ «ὠρτζιέτουν» διὰ τοῦ «ὠρχειίτο», ἢ τὸ «τζαί» — ὅπερ ἠγεῖ λέγουσι κακῶς — διὰ τοῦ «καί»; Καὶ θὰ κατασταθῶμεν οὕτω γελοῖοι;

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν πεζὴν γλῶσσαν τοῦ χωρικοῦ· ποῖον κῦρος θὰ φέρῃ ἰδέα τις ὅτι ἀνήκει γνησίως καὶ καθαρῶς εἰς τὸν χωρικὸν ὅταν ἀντικαθιστῶνται οὕτω αἱ λέξεις; Μυριάκις μετὰ τὴν ἀγγλικὴν κατοχὴν ἠκούσαμεν καὶ καθ' ἑκάστην ἀκούομεν τοὺς χωρικοὺς λέγοντας: «Νὰ δοῦμεν εἶνταν νὰ μᾶς κάμη τζαί τοῦτος! ἀμμάν τοῦ κάκου γυιέ μου! ἔνωεν τζαί τοῦτος πατριός;»

Ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι πολῦτιμος· ἀλλὰ τόσοσιν μεγάλην καταντᾶ ἡ ἀξία της, ὅσον ἐκφράζεται διὰ λέξεων ἐμφανουσῶν ἄνδρα τοῦ ὁποίου τὸ αἶσθημα τοῦτο εἶναι φυσικώτατον ὡς οὐδόλως ἐπηρεασθὲν ὑπὸ τῶν γραμμάτων.

Ἀντικαταστήσατε λοιπὸν τὰς λέξεις «εἶνταν νὰ» διὰ τοῦ «τί θὰ» καὶ τὸ «τζαί» διὰ τοῦ «καί» καὶ τὸ «ἔνωεν» διὰ τοῦ «δὲν εἶναι», καὶ τότε θὰ ἴδωμεν τίς μὴ ὦν μωρὸς θὰ παραδεχθῆ ὅτι αἱ λέξεις αὗται ἐξῆλθον ἐκ στόματος χωρικοῦ· ἢ μόνον ὁ «τζαί» ἃς ἀντι-

κατασταθῆ διὰ τοῦ «καί», καὶ ἄς ἴδῃ ἕκαστος τί γελοῖον κρᾶμα θέλει σχηματισθῆ.

Ἡμεῖς τέλος πάντων τὴν τοιαύτην διόρθωσιν θεωροῦντες ἀμάρτημα, ὡσάκις μᾶς τύχη νὰ γράψωμεν ἰδέαν τινὰ τοῦ χωρικοῦ, θὰ γράψωμεν αὐτὴν ἀπλῶς γρησῖως καὶ καθαρῶς ὡς ἐξῆλθε τῶν χειλέων τοῦ χωρικοῦ, οὐδεμίαν δὲ προσβολὴν προξενούμεν εἰς αὐτὸν διὰ τὴν ἀλλοίωσιν ἣν καὶ οὗτος ἐπέφερεν εἰς τὰς ἑλληνικὰς λέξεις, ἀλλοίωσιν ἄλλως τε μικροτέραν —καὶ καυχώμεθα εἰς τοῦτο— πάσης ἄλλης ἐπελθούσης τῇ ἑλλ[ληνικῇ] γλῶσση ὑπὸ λαῶν διασκορπισθέντων ὡς πολῦτιμα συντρίμματα μεγάλου κτιρίου ἀνὰ τὰς τέσσαρας τοῦ κόσμου γωνίας, καὶ ἐν μακρᾷ σκληρᾷ σειρᾷ ἐτῶν ὑπὸ δουλείαν καταθλιπτικὴν διατελεσάντων καὶ διατελούντων. Ἐπεθυμούμεν μάλιστα νὰ ἐγνωρίζομεν καλῶς τὴν κυπριακὴν ταύτην διάλεκτον μετὰ τῶν παραλλαγῶν ἃς κατὰ τὰ διάφορα μέρη τῆς νήσου ὑφίσταται, καὶ θ' ἀφιερῶμεν στήλας ὀλοκλήρους δι' αὐτὴν λυπηρὸν δ' εἶναι τῇ ἀληθείᾳ πῶς οἱ ἀνὰ τὰ χωρία διδάσκαλοι δὲν ἐνόησαν εἰσέτι τὴν ἀξίαν τῆς διαλέκτου ταύτης, καὶ δὲν προσπαθοῦν καθ' ἃ καὶ ἡ συνάδελφος «Φωνὴ τῆς Κύπρου» προτρέπει νὰ συναθροίζωσι καὶ ἀποταμιεύωσι τὰς διαφοροὺς λέξεις καὶ διαφοροὺς ιδιωτισμοὺς ὧν ἡ βαρύτης εἶναι τι σπουδαῖον διὰ τὴν Κύπρον.

Ἄλλως, ἐννοεῖται, ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ ὅλως ἀσχετον μὲ τοῦτο, τὸ ὅτι πρέπει ὁ χωρικός νὰ μάθῃ νὰ ὁμιλῇ καλλίτερον· εἰς τοῦτο θὰ ἐνώσωμεν καὶ τὴν ἰδικὴν μας προσπάθειαν μετ' ἄλλων ἂν δύναται νὰ συντελέσῃ ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, ἀλλὰ φρονοῦμεν ὅτι θαμηρὸν καὶ διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν γραμμάτων δύναται τοῦτο νὰ ἐπιτευχθῆ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στον Στυλ. Χουρμούζιο φαίνεται ὅτι ἀνήκουν, λ.χ., τα σατιρικά «Ποίημα εἰς κυπριακὴν γλῶσσαν» (10 Αὐγ. 1884) καὶ «Ποίησις διαβολεμένη» (15 Δεκ. 1884) ἀλλὰ καὶ το μεταγενέστερο ἐνδιαφέρον ἀφήγημα «Ὁ πρόπαππος καὶ ἡ δισέγγονη» (7 Οκτ. 1889 κ.ε.). Το τελευταῖο θα περιληφθεῖ σὲ δίτομη ἐκδόση πεζογραφημάτων τῆς περιόδου 1880-1920, τὴν ὁποία ετοιμάζει ὁ Χρῆστος Χατζηαθανασίου γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Κέντρου Επιστημονικῶν Ἐρευνῶν (Λευκωσία).
2. Βλ. ἐφ. Σάλπιγγ, 15 Μαΐου 1885 καὶ 3 Ἀπρ. 1899.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Ἡ πρώτη καὶ δευτέρα ἐκδόση τῶν Απομνημονευμάτων γιὰ τὸ 1821 τοῦ Γεώργιου Κηπιάδη

Ἡ ζωὴ καὶ τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ λόγιου δικηγόρου Γεώργιου Κηπιάδη (1834-1910) ἐγίνε κατὰ καιροὺς ἀντικείμενο μελέτης διαφόρων συγγραφέων. Πρῶτος, τὸ 1928, ὁ Ευγένιος Μιχαηλίδης κατέγραψε οκτῶ ἀπὸ τα ἐντεκα βιβλία, ποῦ ἐξέδωσε κατὰ καιροὺς ὁ Κηπιάδης.¹ Ἀνάμεσά τους καὶ «Τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν σφαγῶν τῆς Νήσου Κύπρου 1821 ἐπὶ Κουτσούκ Μεχμέτ», σημειώνοντας πως «τὸ ἔργον τοῦτο τρεῖς ἀνατυπωθὲν καὶ μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἀγγλικὴν ἀνεγνώσθη εἰς τὸ Βρεττανικὸν Κοινοβούλιον». ² Ἡ ἐργασία του, ὅμως, πέρασε ἀπαρατήρητη καὶ ὁ Νεοκλῆς Κυριαζῆς στὴ μνημειώδη *Κυπριακὴ Βιβλιογραφία* του, τὸ 1935, ἀναφέ-

ρει μόνο δύο βιβλία.³ Ανάμεσά τους και τα «Απομνημονεύματα», για τα οποία είχε υπόψη τους τη δεύτερη έκδοσή τους, σημειώνοντας τα ακόλουθα: «Απομνημονεύματα τῶν κατὰ τό 1821 ἐν τῇ Νήσῳ Κύπρῳ τραγικῶν σκηνῶν. 2α ἔκδ. 16ο Ἀλεξάνδρεια 1888, σ. 64».⁴ Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1966, ο Ευγένιος Μιχαηλίδης στη *Βιβλιογραφία των Ελλήνων Αιγυπτιωτῶν (1853-1966)* σημειώνει: «Γεωργίου Ι. Κηπιάδου δικηγόρου, Ἀπομνημονεύματα τῶν κατὰ τό 1821 ἐν τῇ νήσῳ Κύπρῳ τραγικῶν σκηνῶν. Ἀλεξάνδρεια, 1888, ἔκδ. 6' ἐπιτηξεμένη. Τυπογρ. "Ἡ Ὁμόνοια" Βιτάλη καί Μανουσάκη, σελ. 64. Σχ. 13X19».⁵ χωρίς να αναφέρει οτιδήποτε για άλλες εκδόσεις του έργου, όπως είχε πράξει το 1928. Είναι αξιοσημείωτο ότι ολοκληρωμένη παρουσίαση του έργου του Κηπιάδη, εκδομένου και ανέκδοτου, έγινε μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 1990 από τον Φοίβο Σταυρίδη, ο οποίος αναφέρεται σε δύο εκδόσεις των «Απομνημονευμάτων», σημειώνοντας ότι αμφότερες πραγματοποιήθηκαν το 1888, στην Αλεξάνδρεια.⁶ Το έργο αυτό αποτέλεσε μία μοναδική μαρτυρία για τα τραγικά γεγονότα του 1821, αφού ο συγγραφέας του συγκέντρωσε και διέσωσε με πολλή επιμέλεια αφηγήσεις ανθρώπων που τα έζησαν, χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα για τη σύνθεσή του και όσες γραπτές πηγές μπόρεσε να εντοπίσει.

Το 1971, το τμήμα του βιβλίου στο οποίο περιγράφονται τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο αναδημοσιεύτηκε από τον Νίκο Σπανό στο περιοδικό *Πνευματική Κύπρος*, με την ευκαιρία «τῶν 150 χρόνων τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας».⁷ Ο Σπανός χρησιμοποίησε για τον λόγο αυτό τη δεύτερη έκδοση του έργου, που έφερε χρονολογία 1888, και σημείωσε ότι η πρώτη δεν πρέπει να είχε προηγηθεί κατά πολύ, αλλά να είχε γίνει είτε το ίδιο έτος, είτε το προηγούμενο. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε μετά την ανάγνωση σχετικής κριτικής του Νικόδημου Γεωργιάδη, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Αλεξάνδρειας *Ομόνοια*, του έτους 1888, όπου αναφέρεται το βιβλίο ως «ἄρτι ἐκδοθέν», καθώς και ευχαριστήρια επιστολής του Αλέξανδρου Ραγκαβή προς τον Κηπιάδη για την αποστολή της πρώτης έκδοσης. Αμφότερες, κριτική και ευχαριστήρια επιστολή, φέρουν χρονολογία 1888 και περιλαμβάνονται στη δεύτερη έκδοση των «Απομνημονευμάτων», από όπου μελετήθηκαν από τον Σπανό.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1972, η Μορφωτική Υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας της Κυπριακής Δημοκρατίας ξανατύπωσε «ἐπ' ευκαιρία τοῦ Διεθνoῦς Ἔτους Βιβλίου 1972» με τη μέθοδο της φωτομηχανικής ανατύπωσης το προαναφερθέν βιβλίο του Κηπιάδη: «Απομνημονεύματα τῶν κατὰ τό 1821 ἐν τῇ Νήσῳ Κύπρῳ τραγικῶν σκηνῶν ὑπό Γεωργίου Ι. Κηπιάδου, Ἐν Ἀλεξάνδρεια ἔκ τῆς τυπογραφίας Ἡ Ὁμόνοια, Βιτάλη & Μανουσάκη, 1888». Στη σχετική έκδοση δεν προτάχθηκε εισαγωγή, ούτε κάποιο σημείωμα, όπου να δηλώνεται κατά πόσο ἐπρόκειτο για την πρώτη ή τη δεύτερη έκδοση του έργου. Γνώρισε δε ευρεία διάδοση και χρησιμοποιήθηκε συστηματικά από όσους ασχολούνται με τη μελέτη των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο. Επειδή δε έφερε τον ίδιο τίτλο και χρονολογία έκδοσης με τη δημοσίευση του 1971, θεωρήθηκε ότι αμφότερες περιείχαν ταυτόσημο κείμενο, γεγονός που εμπόδισε την προσεκτικότερη μελέτη τους. Στην πραγματικότητα,

όμως, πρόκειται για δύο διαφορετικές εκδόσεις, όπως διαπιστώνεται από τη σύγκριση του περιεχομένου τους.

Στα νεότερα χρόνια, όσοι μελέτησαν την ιστορία της Κυπριακής λογοτεχνίας, όπως ο Κλείτος Ιωαννίδης (1986),⁸ ο Λεύκιος Ζαφειρίου (1991)⁹ και οι Φοίβος Σταυρίδης, Λευτέρης Παπαλεοντίου και Σάββας Παύλου (2001),¹⁰ αναφέρουν, ως χρονολογία της πρώτης έκδοσης των «Απομνημονευμάτων» το 1880 και της δεύτερης το 1888. Παρόμοια αναφορά γίνεται και από τον Αριστείδη Κουδουνάρη στις τρεις πρώτες εκδόσεις του Βιογραφικού Λεξικού του (1989, 1991, 1995),¹¹ ενώ στην τέταρτη έκδοση (2001)¹² σημειώνεται ότι εκδόθηκε στην Αλεξάνδρεια το 1888, χωρίς να διευκρινίζεται αν υπήρξε πρώτη και δεύτερη έκδοση.

Η μελέτη του κυπριακού τύπου της εποχής και τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε ο Νίκος Σπανός οδηγούν στο συμπέρασμα πως αμφότερες οι εκδόσεις πραγματοποιήθηκαν το 1888. Στην εφημερίδα Ένωσις της Λάρνακας, τον Φεβρουάριο του 1888, επιστημάνθηκε αγγελία, με την οποία ο Κηπιάδης εξαγγέλλει την έκδοση του βιβλίου του: «Καταγινόμενος από πολλοῦ εἰς συνάθροισιν ἀνεκδότων εἰδήσεων περὶ τῶν κατὰ τὸ 1821 συμβάντων ἐν Κύπρῳ, ἀνεδίφησα τοὺς Κώδικας τῶν Μητροπόλεων καὶ μεθ' ὑπομονῆς ἀνίχνευσα παρὰ τῶν γερόντων τὰ πιθανά. Νῦν δὲ τῇ προτροπῇ ἀξιολόγων φίλων ἀποφασίζω νὰ τὰ δημοσιεύσω - ἵνα μὴ ἐκ τοῦ χρόνου λησμονηθῶσιν - ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν "Ἀπομνημονεύματα τῶν κατὰ τὸ 1821 ἐν Κύπρῳ τραγικῶν σκηνῶν". Συνέγραψα δὲ τὰς εἰδήσεις ταύτας καὶ εἰς τὸν πεζὸν καὶ εἰς τὸν ἕμμετρον λόγον, τῆς οὐσίας διαμενούσης τῆς αὐτῆς. Τὸ ὅλον σύγγραμμα σύγκειται ἐκ 54 σελίδων, καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν ἐξ ἑνὸς σελινίου δι' ἕκαστον τεῦχος συνδρομὴν τῶν συμπολιτῶν καὶ ὁμοειθῶν μου, πληρωτέου ἅμα τῇ παραλαβῇ, οὐδὲν ἄλλο προτάσσω, ἢ ὅτι τὸ πόνημά μου θέλει χρησιμεύσει μετ' ἄλλων προσομοίων, εἰς τελειοτέραν ἱστορικὴν πραγματείαν ὑπὸ δοκίμων καὶ πεπειραμένων εἰς τοῦτο. Ἐν Λευκωσίᾳ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1888. Γ.Ι. Κηπιάδης».¹³ Στη συνέχεια, αφού συγκέντρωσε αριθμὸ συνδρομητῶν, αναχώρησε για την Αλεξάνδρεια, όπου εξέδωσε το βιβλίο. Τον Νοέμβριο του ἴδιου ἔτους ο Κηπιάδης επανήλθε στην Κύπρο με σκοπὸ να το διαθέσει.¹⁴ Στο μεταξύ, συγκέντρωσε και ἄλλες πληροφορίες για τα γεγονότα του 1821, με ἀποτέλεσμα να προχωρήσει το ἴδιο ἔτος και σε δεύτερη έκδοση. Ἀνοικτὸ για την ἱστορικὴ ἔρευνα εξακολουθεῖ να παραμένει το ζήτημα αν υπήρξε και ἀγγλικὴ έκδοση, ὡπως αναφέρει ο Ευγένιος Μιχαηλίδης, αφού μέχρι σήμερα, ἀπὸ ὅ,τι ἔχουμε ὑπόψη μας, δεν ἔχει εντοπιστεῖ οτιδήποτε σχετικὸ.

Σχετικὰ πρόσφατα εντοπίσαμε τις δύο εκδόσεις του σπουδαίου και δυσεύρετου αὐτοῦ βιβλίου, οι οποίες φέρουν την ἴδια χρονολογία 1888. Στις πρώτες σελίδες βρίσκεται η ἀφιέρωση του συγγραφέα στον θεῖο και διδάσκαλό του Δημήτριο Θεμιστοκλή (σ. 3, 5 α' και σ. 3-4 β' έκδοσης) και ακολουθεῖ το κυρίως μέρος του βιβλίου, που εἶναι η περιγραφή των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο (σ. 7-30 α' και σ. 5-33 β' έκδοσης). Στη συνέχεια περιλαμβάνεται ποίημα του Κηπιάδη σε λόγια γλώσσα, που ἀποτελεῖται ἀπὸ 31 ἐξάστιχες στροφές και εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπὸ τα γεγονότα της 9ης Ιουλίου, τα οποία, ὡπως σημειώνει, ἀφηγείται με ἱστορικὴ ἀκρίβεια (σ. 31-38 α' και σ. 34-41 β' έκδοσης). Ακολουθεῖ ἀκόμη ἕνα ποίημα του Κηπιά-

δη για συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός του 1821 (σ. 39-44 α' και σ. 42-47 β' έκδοσης), και στη συνέχεια ο επίλογος (σ. 45-47 α' και σ. 48-50 β' έκδοσης) και η βιογραφία του Δημήτριου Θεμιστοκλή (σ. 49-52 α' και σ. 50-54 β' έκδοσης). Η πρώτη έκδοση περιλαμβάνει κατάλογο συνδρομητών και ένα σύντομο σχετικό σημείωμα του συγγραφέα (σ. 53-62), ενώ ο ίδιος κατάλογος, με εξαίρεση τους συνδρομητές Λεμεσού, Λύσης και Ιεροσολύμων, ίσως γιατί δεν κατέβαλαν το ανάλογο αντίτιμο, δημοσιεύεται και στη δεύτερη έκδοση (σ. 59-64). Στην τελευταία περιλαμβάνονται επίσης κρίσεις για την πρώτη έκδοση και η προαναφερθείσα ευχαριστήρια επιστολή του Αλέξανδρου Ραγκαβή, που δημοσιεύτηκαν σε αλεξανδρινά φύλλα (σ. 54-58).

Οι προσθήκες στη δεύτερη έκδοση είναι αρκετές, γι' αυτό και στην περίπτωση που είναι αδύνατο να εντοπιστούν οι πρωτότυπες εκδόσεις, όσοι μελετούν τα γεγονότα του 1821 στο νησί είναι προτιμότερο να χρησιμοποιούν το κείμενο του 1971 και όχι αυτό του 1972, αφού στην πραγματικότητα ο Σπανός αναδημοσίευσε τη δεύτερη, ενώ η Μορφωτική Υπηρεσία ανατύπωσε την πρώτη έκδοση. Επεξεργασία του περιεχομένου της δεύτερης έκδοσης δίνει απαντήσεις και σε πολλά θέματα που απασχολούσαν την ιστορική έρευνα μέχρι σήμερα. Για παράδειγμα, ο Κωνσταντίνος Χριστοφίδης αναφέρει σε μελέτη του το 1908, ότι μία μεγάλη ομάδα Κυπρίων κινητοποιήθηκε το 1853, κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου, για να πάρει μέρος στα ανταρτικά σώματα που εισήλθαν στην Ήπειρο και στη Θεσσαλία, χωρίς να διευκρινίζει την πηγή του.¹⁵ Τώρα γίνεται γνωστό ότι άντλησε από τη δεύτερη έκδοση των «Απομνημονευμάτων».¹⁶ Ακόμη, στην πρώτη έκδοση ο Κηπιάδης αναφέρει για τους κληρικούς του Σινά στην Κύπρο, ότι «τά όνόματά τους τῆ τοῦ χρόνου παρελεύσει παρεδόθησαν εἰς τὴν λήθην»,¹⁷ στη δεύτερη, όμως, σημειώνει ότι πρόκειται για τον «Οἰκονόμον Νεόφυτον Ζωγράφον Κρηταν καὶ Κοσμῶν Μοναχόν Ζακύνθιον».¹⁸ Γίνεται γνωστή έτσι η πηγή που χρησιμοποίησε, το 1890, ο Αθανάσιος Σακελλάριος, ο οποίος αναφέρει τα ονόματα των δύο κληρικών, χωρίς να διευκρινίζει από πού αντλεί τις πληροφορίες του.¹⁹ Επίσης, η δεύτερη έκδοση περιλαμβάνει και πολλές επιπρόσθετες πληροφορίες για καρατομηθέντες προύχοντες και τις οικογένειές τους, όπως για τον Σολωμό Σολωμή και τον Παυλή Χάρτα, που δεν καταγράφονται στην πρώτη έκδοση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ευγ. Μιχαηλίδη, «Εκκλιπousai φυσιογνωμία», *Εκκλησιαστικός Φάρος* 17 (1928) 568-570.
2. *Ο.π.*, σ. 569. Αναφορά στις τρεις εκδόσεις του βιβλίου και μετάφρασή του στην αγγλική γίνεται και από τον Ανδρέα Τηλλυριδή. Βλ. Ανδρέα Τηλλυριδή, «Γεώργιος Κηπιάδης. Ένας Κύπριος στον Ελληνισμό της Αιγύπτου», *Η Κύπρος μας* 43 (1989) 39-42.
3. Νεοκλή Κυριαζή, *Κυπριακή Βιβλιογραφία*, Λάρισα 1935, σ. 37, 228.
4. *Ο.π.*, σ. 37.
5. Ευγένιου Μιχαηλίδη, *Βιβλιογραφία των Ελλήνων Αιγυπτιωτών (1853-1966)*, Αλεξάνδρεια 1965-19662, σ. 33. Ο Μιχαηλίδης καταγράφει άλλα οκτώ βιβλία του Κηπιάδη. Βλ. *Ο.π.*, σ. 14, 39, 41, 51, 53, 54, 55 και 57.
6. Φοίβου Σταυριδή, «Το ποιητικό έργο του Γεώργιου Ι. Κηπιάδη», *Φιλολογική Κύπρος* 26 (1991-1992) 72-80. Από τυπογραφικό λάθος σημειώνεται ότι η δεύτερη έκδοση πραγματοποιήθηκε το 1988. Βλ. *Ο.π.*, σ. 73.

7. Νίκου Σπανού, «Γ.Ι. Κηπιάδου: "Απομνημονεύματα»», *Πνευματική Κύπρος* 11/125-126 (1971) 113-128.
8. Κλείτου Ιωαννίδη, *Ιστορία της Νεώτερης Κυπριακής Λογοτεχνίας*, Λευκωσία 1986, σ. 67.
9. Λεύκιου Ζαφειρίου, *Η Νεότερη Κυπριακή Λογοτεχνία*, Λευκωσία 1991, σ. 140.
10. Φοίβου Σταυρίδη, Λευτέρη Παπαλεοντίου, Σάββα Παύλου, *Βιβλιογραφία Κυπριακής Λογοτεχνίας*, Λευκωσία 2001, σ. 186, όπου δηλώνεται ότι στην έκδοση του 1880 δεν κατέστη δυνατή να γίνει αυτοψία.
11. Αριστείδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 1989, σ. 60·²1991, σ. 90·³1995, σ. 120.
12. *Ο.π.*,⁴2001, σ. 144.
13. *Ενωσις*, 5/17.2.1888. Τη σχετική αγγελία δημοσίευσε πρώτος ο Φοίβος Σταυρίδης. Βλ. Φοίβου Σταυρίδη, «Το ποιητικό έργο του Γεωργίου Ι. Κηπιάδη», *ό.π.*, σ. 73.
14. *Ενωσις*, 5/17.11.1888 και 18/30.11.1888.
15. Κωνσταντίνου Χριστοφίδη, *Η ύμψη της Μεσογείου*, Λάρνακα 1908, σ. 41. Επίσης βλ. Πέτρου Παπαπολυδίου, «Η εθελοντική συμβολή των Κυπρίων στους εθνικούς αγώνες (1821-1940)», στον τόμο: Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, *Κύπρος το πολιτιστικό της πρόσωπο διά μέσου των αιώνων*, Λευκωσία 2003, σ. 183-184.
16. Γεωργίου Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη Νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια²1888, σ. 11-12.
17. *Ο.π.*, σ. 16 (πρώτη έκδοση).
18. *Ο.π.*, σ. 16 (δεύτερη έκδοση).
19. Αθανάσιου Σακελλάριου, *Τα Κυπριακά*, τ. Α', Αθήνα 1890, σ. 584.

Κωστής Κοκκινόφτας

Θ. Φ. Κωνσταντινίδης, *Απομνημονεύματα διδασκάλου, ιστορικών διήγημα* (Αλεξάνδρεια 1889)

Ο Θεόδουλος Φ. Κωνσταντινίδης (Λάρνακα 1847-Σμύρνη 1900) ανέπτυξε πολύπλευρη συγγραφική, εκδοτική και άλλη δραστηριότητα τόσο στη γενέθλια πόλη του όσο και στις ελληνικές παροικίες της Αιγύπτου.¹ Εξέδωσε τρία θεατρικά έργα (*Δύο εισέτι του έρωτος θύματα ή Τα κατ' Ευανθίαν και Αγγελίλαον*, Σμύρνη 1873· *Πέτρος Α' βασιλεύς Κύπρου και Ιερουσαλήμ ή Η εκδίκησις του Κιαρίωνος*,² Κάιρο 1874· *Ο Κουτσούκ Μεχεμέτ ή Το 1821 εν Κύπρω*, Αλεξάνδρεια 1888), το πεζογράφημα *Απομνημονεύματα διδασκάλου* (Αλεξάνδρεια 1889), το μεταφρασμένο από τα γαλλικά μυθιστόρημα του Hugh Conway, *Εκτός του σκότους (Called back)* (Αλεξάνδρεια 1885),³ συνόψιση της *Ιστορίας... του αρχιμ. Κυπριανού (Ιστορία της Κύπρου, 1880)* και τρίγλωσση βιογραφία για τον Γεώργιο Αβέρωφ (Αθήνα 1896). Με το θεατρικό του έργο αναδεικνύεται ο σημαντικότερος, ίσως, θεατρικός συγγραφέας στην Κύπρο κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.⁴ Στα δυο κυπριακά δράματά του, είτε αντλεί τα θέματά του από την περίοδο της φραγκοκρατίας είτε από τα αιματηρά γεγονότα της 9ης Ιουλίου 1821 στο νησί, μένει στο πλαίσιο του ρομαντισμού και δεν αποφεύγει τις υπερβολές του (συναισθηματικές εκρήξεις, ακραίες λύσεις, αιματηρές σκηνές, ανάπλαση και ιδεολογική χρήση της Ιστορίας κτλ.).

Ωστόσο, και στα δυο αυτά κείμενα μπορεί κανείς να αναγνωρίσει αξιοσημείωτες δραματουργικές αρετές, όπως οι ζωντανοί διάλογοι σε σχετικά απλουστευμένη γλώσσα, η σκιαγράφηση ρομαντικών, έστω, αλλά κάποτε ολοκληρωμένων και πειστικών ανθρώπινων χαρακτήρων, το προσεγμένο στήσιμο σε ορισμένες σκηνές με σασπένς και δραματική ένταση, η καλή ανάπλαση του ιστορικού πλαισίου παλαιότερων εποχών κτλ.

Το πλέον ώριμο (και πιο άγνωστο) λογοτεχνικό έργο του Θ. Φ. Κωνσταντινίδη φαίνεται να είναι το «ιστορικό διήγημα» (μάλλον μυθιστόρημα) *Απομνημονεύματα διδασκάλου*, έστω και αν εκδόθηκε μόνο το πρώτο μέρος του (Αλεξάνδρεια 1889, σελ. 229).⁵ Θα χρειαστεί να φτάσει κανείς στην προτελευταία σελίδα του κειμένου για να βεβαιωθεί ότι ο συγγραφέας δεν ταυτίζεται με τον αυτοδιηγητικό αφηγητή-ήρωα, αλλά εξιστορεί τις περιπέτειες ενός άλλου συναδέλφου του εκπαιδευτικού, ο οποίος προφανώς προέρχεται από τη Λάρνακα. Πάντως, σε ορισμένες σκηνές ο αναγνώστης δύσκολα πείθεται ότι ο συγγραφέας επιδιώκει να εξιστορήσει με ακρίβεια τις περιπέτειες του διδασκαλικού βίου του ήρωά του, χωρίς να κάνει οποιαδήποτε παραχώρηση στη φαντασία για τις ανάγκες της μυθοπλασίας.

Το αφήγημα αρθρώνεται σε τρία κεφάλαια: Στο πρώτο («Η παιδική μου ηλικία», σ. 1-27) ο αφηγητής-ήρωας, που λέγεται Σπυρίδων, δίνει στοιχεία για την οικογένειά του και για τα παιδικά του χρόνια. Υπολογίζεται ότι γεννήθηκε γύρω στο 1840, αφού ο πατέρας του (που είχε πολεμήσει κατά τον Αγώνα του 1821) παρέμεινε στην Αθήνα έως το 1835 και επέστρεψε στην πατρίδα του σαραντάχρονος, με το αξίωμα του ανθυπολοχαγού, για να γνωρίσει και να νυμφευτεί τη δεκαεπτάχρονη γυναίκα του. Δυο χρόνια αργότερα γεννιέται από τον γάμο αυτό ο Σπυρίδων. Ο τελευταίος φοιτά στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο για πέντε χρόνια και ακολούθως για άλλα τέσσερα στο Σχολαρχείο της πόλης του (της Λάρνακας). Στα δεκαεπτά του ερωτεύεται την εικοσάχρονη Ελένη· το ειδύλλιο αυτό δεν ευδοκίμει, αφού ο ήρωας αναχωρεί εσπευσμένα για σπουδές στην Αθήνα αλλά και επειδή παρεμβαίνουν στη συνέχεια άλλα (συγγενικά του) πρόσωπα.

Η πενταετής περίοδος των σπουδών του στην Αθήνα καλύπτει το δεύτερο μέρος του βιβλίου («Η νεανική μου ηλικία», σ. 28-116). Ο νεαρός ήρωας διαμένει στο σπίτι της οικογένειας Γεωργιάδη, ο οποίος υπήρξε συναγωνιστής και φίλος του πατέρα του. Αφού ολοκληρώσει εδώ τις γυμνασιακές του σπουδές, εγγράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή το 1860, επί πρυτανείας του Α. Ράλλη, και έχει ως καθηγητές του γνωστά ονόματα της ελληνικής πνευματικής ζωής: τους Ασωπίο, Κουμανούδη, Βερναρδάκη, Ραγκαβή κ.ά. Στο μεταξύ μεθοδεύεται (με πρωτοβουλία του πατέρα του ήρωα) ερωτική σχέση ανάμεσα στον Σπυρίδωνα και την Ελενίτζα, κόρη της οικογένειας Γεωργιάδη. Παράλληλα με τις προσωπικές του περιπέτειες, ο αφηγητής-ήρωας δίνει πληροφορίες για το περιβάλλον του αλλά και για τα πολιτικά (λ.χ. κάνει λόγο για τις πολιτικές συγκρούσεις που οδηγούν στην έξωση του Όθωνα).

Το 1863 ο Σπυρίδων, προτού ολοκληρώσει τις σπουδές του, επιστρέφει στη γενέθλια πόλη του για να αναλάβει τη διεύθυνση του Σχολαρχείου. Εδώ, και μάλιστα στο σπίτι των γονιών του, τον περιμένει από το προηγούμενο έτος η αγαπημένη του

Ελενίτζα, η οποία επίσης εργάζεται στην εκπαίδευση. Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου τόμου γίνεται αναφορά στο «Πρώτον διδασκαλικόν έτος» (σ. 116-229), με το οποίο αρχίζουν τα βήματα του δασκάλου. Ο ισχνότατος ετήσιος μισθός (60 οθωμανικές λίρες), οι πολιτικές αντιζηλίες, το ερωτικό πάθος της πρώην αγαπημένης του Ελένης, που επιμένει να τον διεκδικεί —όλα αυτά καθιστούν δύσκολη τη ζωή του ήρωα, έστω και αν ευοδώνεται και οδηγείται σε γάμο ο έρωτάς του με την Ελενίτζα.

Η στεγνή αυτή συνόψιση του θεματικού άξονα του βιβλίου δεν μαρτυρεί σε καμιά περίπτωση τη σημασία και την αξία του πεζογραφήματος. Πάνω απ' όλα ο συγγραφέας ζωντανεύει την αφήγησή του με χιούμορ και (αυτο)σαρκασμό, που είναι ίσως από τα πιο σημαντικά στοιχεία του κειμένου. Γνωρίζει να στήνει καταστάσεις και να διανθίζει την αφήγησή του με διάφορα περιστατικά, όσο και αν επιμένει και στο τέλος του βιβλίου του ότι δεν πρόκειται για «μυθιστορία του Δουμά ή για γέννημα της φαντασίας» του, αλλά για τον «βίον του διδασκάλου μεθ' όλας του τας περιπετειάς και τα φοβερά του βήματα» (σ. 228). Ωστόσο, ο πεζογράφος διοχετεύει στη αφήγησή του και αυτοβιογραφικά στοιχεία: για παράδειγμα, ο πατέρας του ήρωα θυμίζει σε κάποια σημεία τον γονέα του Θ. Φ. Κωνσταντινίδη, ο οποίος επίσης έλαβε μέρος στον Αγώνα του 1821 και υπηρέτησε ως στρατιωτικός επί Καποδίστρια και επί Όθωνα.⁶ Εξάλλου, ο συγγραφέας φαίνεται να ταυτίζεται με τον αυτοδιηγητικό αφηγητή, όταν αναφέρεται με πικρό χιούμορ (από την σκοπιά του ώριμου εγώ της αφήγησης, το οποίο συχνά αντιπαραβάλλεται χαριτωμένα ή συγκρούεται με το ανώριμο εγώ της εμπειρίας) στην τύχη του πολυσχιδούς συγγραφικού του έργου, για το οποίο ανάλωσε όλες τις δυνάμεις του χωρίς να έχει υλικά ή άλλα ανταλλάγματα:

Τὰς σκέψεις ταύτας περί τοῦ βίου ἡμῶν ἔγραφον οὐχί πρό πολλῶν ἐτῶν καί ἐδημοσίευσα ἐν τινι συγγράμματι, οὐδὲ τὸν τίτλον ἐνθυμούμαι. Ἐπειδὴ δὲ ὄλων τῶν κατὰ καιροὺς δημοσιευμάτων μου ἐκράτουν ἀντίγραφα, ἔχω ἐν τῷ πτωχῷ κιβωτίῳ μου χιλιάδας ὅλας σελίδων χειρογράφων, ὑπὲρ ὧν θὰ ἐθυσίασα ἔτη ὀλόκληρα. Δὲν ἦτο ἄρα προτιμότερον, ἀναγνώστα μου, ἐάν, ἀντὶ τῶν φιλολογικῶν διατριβῶν, καὶ πανηγυρικῶν λόγων, καὶ ποιημάτων, καὶ μεταφράσεων, καὶ δραμάτων, ὧν ἐν καὶ ἐπληρέθην ἐν ποιητικῷ διαγωνισμῷ, καὶ ἀλληλογραφικῶν εἰς συγγράμματα καὶ ἐφημερίδας, τὰ ὅποια οὐδέποτε οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον μοὶ ἔδωκαν ὑλικὸν κέρδος, δὲν ἦτο προτιμότερον, ἐάν, ἀντὶ τούτων, ἐπώλουν ὑφάσματα, ἢ κατεσκευάζον ὑποδήματα, ἢ ἔρραπτον φορέματα, ἢ ἔκαμνον οἰανδήποτε ἄλλην ἐργασίαν ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη; Δὲν θὰ εἶχον σήμερον, ἐάν οὐχὶ ἄλλο, τουλάχιστον ὀλίγας ἑκατοντάδας λιρῶν, ὅπως διέλθω ἐν ἀνέσει τὰ ὀλίγα τοῦ γήρατός μου ἔτη; Τί θὰ κάμω τώρα τὸν ὄγκον τοῦτον τῶν χειρογράφων μου, τὸν ἐν τῷ σκωληκοβρότῳ κιβωτίῳ μου συντροφεύοντα ἐν ἡ δύο ὑποκάμισα ρυπαρὰ καὶ τινὰ ἄλλα ράκη; Πρό τινων ἡμερῶν ἐσκεπτόμην νὰ δώσω ὅλα τὰ χειρογράφα μου εἰς παντοπώλην ἀντὶ ὀλίγων γροσίων καὶ τὰ ὀλίγα ἀντίτυπα τοῦ ἐπαινεθέντος δράματός μου, ὅπως χρησιμεύσωσιν αὐτῷ διὰ σαρκῆδας. Ἄλλ' ἐφοβήθην ὅτι οὐδὲ ὁ παντοπώλης θὰ τὰ ἐδέχετο, διότι ἡ κόνις καὶ οἱ σκώληκες κατέστησαν αὐτὰ ἐλεεινά. Καὶ ὅμως ἐγὼ ἀπόλεσα ὀλόκληρον βίον ἐγκύπτων εἰς μελέτας καὶ ἐπίστευον ὅτι τὰ πνευματικά μου ταῦτα λιθάρια θὰ ἐχρησιμοποιούντο ποτὲ πρὸς ἀνέγερσιν μεγαλοπρεπεστάτου ναοῦ εἰς τὰ νεοελληνικά γράμματα, καὶ ὅταν οἱ λόγιοι φίλοι μου ἐξέφραζον τὸν θαυμασμόν των ἐπὶ τοῖς γραφο-

μένους μου, ἐγὼ ἐνόμιζον ὅτι ἡμειόβωμην δι' ἑκατομμυρίων. Διατί νὰ μὴ σκέπτομαι πρὸ τριάκοντα ἐτῶν καθὼς σκέπτομαι σήμερον; (σ. 106-108).

Σε ορισμένα σημεία του αφηγήματος ο συγγραφέας γίνεται μάλλον σχολαστικός ἢ πολύλογος (ὅπως ἄλλωστε το παραδέχεται και ο ἴδιος): ὅταν, για παράδειγμα, παραθέτει το κείμενο του εναρκτήριου λόγου του και του μαθήματός του κατά την πρώτη μέρα της εργασίας του στο Σχολαρχεῖο (ἐδῶ επιλέγει να μιλήσει για τον Ὅμηρο, για την ποίηση και τα εἶδη της κτλ., σ. 143-150, 152-160): ἢ ὅταν απαριθμεί και εξηγεί τα εἶδη των παιγνιδιών στην αρχαία Ελλάδα (σ. 181-187). Επίσης, κάποτε δεν αποφεύγονται οι ἀπίθανες (ρομαντικές) συμπτώσεις. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές, ἔχουμε να κάνουμε με ἕνα καλογραμμένο ἀφήγημα, που αφενός ζωντανεῖ με λεπτό χιούμορ ἀλλὰ και με πτωχοπροδορμικό ὕφος τα βάσανα του διδασκαλικού βίου στην τουρκοκρατούμενη Κύπρο του 1860 και αφετέρου απεικονίζει πράγματα και καταστάσεις στην Αθήνα και στη Λάρνακα ἐκείνης της εποχής – ἔστω και μέσα ἀπὸ ρομαντικές πινελιές στον καμβά της μυθοπλασίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Περισσότερα στοιχεία για τη ζωή και τις ἐκδοτικές του δραστηριότητες βλ. Αρ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικὸν Λεξικὸν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία ⁴2001, σ. 170-171 και Φ. Σταυριδῆς, *Πνευματικὴ Κύπρος*, τχ. 343-345 (Ιούλ.-Σεπτ. 1989) 110-122.
2. ΟΙ Κ. Γ. Κασίνης (*Διασταυρώσεις*, Αθήνα, Χατζηνικολή, 1998, σ. 302) και Π. Κιτρομηλίδης (*Κυπριακὴ λογιόσυνη 1571-1878*, Λευκωσία, Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, 2002, σ. 183) λαθασμένα ἀναπαράχουν (ἐνδεχομένως ἀπὸ την *Κυπριακὴ βιβλιογραφία* του Ν. Γ. Κυριαζή, Λάρνακα 1935, σ. 190) το ὄνομα του Κιαρίωνος ως Ικάρωνος.
3. Ἀργότερα ἀναδημοσιεύεται σε συνέχειες στο ἀλεξανδρινὸ περιοδικὸ *Κόσμος*, τχ. 14 (15 Μαρτ. 1903) 230-232 κ.ε.
4. Περισσότερο γνωστὸ ἀπὸ το θεατρικὸ του ἔργο εἶναι το τελευταῖο, που ἀνεβάστηκε ἀρχικά στην Αλεξάνδρεια (1887) και ἐπανεκδόθηκε ἄλλες δύο φορές στη Λευκωσία (1895, 1927). Σ' αὐτὸ ἔχουν ἀναφερθεῖ κυρίως ο Κ. Γ. Γιαγκουλλῆς (*Κυπριακὴ λογοτεχνία*, Λευκωσία 1986, σ. 28-31) και ο Κ. Γ. Κασίνης (*Διασταυρώσεις*, Αθήνα, Χατζηνικολή, 1998, σ. 301-335: συνεξετάζεται με την ποιητικὴ σύνθεση του Β. Μιχαηλίδη «Ἡ 9ῆ Ἰουλίου 1821...»).
5. Ἡ ἐκδοστὴ αὐτὴ ἀναγγέλθηκε στις ἐφημερίδες της Λεμεσῶς *Σάλπιγξ* (12 Αὐγ. 1889) και *Ἀλήθεια* (7 Σεπτ. 1889): καταχωρεῖται στη βιβλιογραφία μου *Ἡ κυπριακὴ λογοτεχνία στον τύπο* (1993, σ. 121) και μνημονεύεται στις ἐργασίες μου *Τα πρώτα βήματα της κυπριακῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς 1880-1930* (1997, σ. 229) και *Στοχαστικὲς προσαρμογές* (2000, σ. 312). Ο Φ. Σταυριδῆς ἐντόπισε ἀντίτυπο του βιβλίου στην κεντρικὴ βιβλιοθήκη του Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και ἔκανε λόγο γι' αὐτὸ για πρώτη φορά σε ἀδημοσίευτη ομιλία του με θέμα «*Αὐτοβιογραφήματα Κυπρίων* ως τις πρώτες δεκαετίες του 20οῦ αἰῶνα» (Λάρνακα, Σεπτέμβριος 1993). Ευχαριστῶ τον φίλο Φ. Σταυριδῆ που μου παραχώρησε το ἀφήγημα αὐτὸ.
6. Αὐτὰ ἀναφέρονται στη «*Νεκρολογία*» που δημοσιεύει (ἐφ. *Νέον Κίτιον*, 29/9 Δεκ. 1883) ο Θ. Φ. Κωνσταντινίδης για τον ἀποδημήσαντα πατέρα του Φίλιππο, ο οποίος ἀπεβίωσε σε ηλικία πάνω ἀπὸ ογδόντα χρονῶν (ἀρα γεννήθηκε γύρω στο 1800).

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Πρώιμη χρήση του όρου «διήγημα»

Στην πρόσφατη μονογραφία του για το διήγημα ο Χριστόφορος Μηλιώνης αναφέρει ότι «ο όρος *διήγημα* πρωτοεμφανίζεται σε μια επιλογή από το *Δεκαήμερο* του Βοκκάκιου, που δημοσίευσε ο Σπυρίδων Βλαντής στη Βενετία το 1797» (*Το διήγημα*, Αθήνα, Σαββάλας, 2002, σελ. 83). Ωστόσο, ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης δίνει την πληροφορία ότι ο Αναστάσιος Κύπριος ανέγραψε το 1672 τόμο με τον τίτλο *Διηγήματα ψυχοφελή και στηρικτικά, γενόμενα εν διαφόροις τόποις των ημετέρων χρόνων*» (*Κυπριακή λογιισύνη 1571-1878*, Λευκωσία, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 2002, σελ. 96). Το έργο αυτό παραδίδεται στον κώδικα 113 της Κεντρικής Βιβλιοθήκης του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, φφ. 217^v-255^r. Όμως, δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για έμμετρα ή για πεζά κείμενα. Εφόσον δεν πρόκειται για έμμετρες διηγήσεις αλλά για πεζογραφήματα που τείνουν να αποκρυσταλλώσουν τη μορφή του διηγηματογραφικού είδους, τότε η χρήση του όρου μετατίθεται 125 χρόνια νωρίτερα. Πάντως, ο Στέφ. Κουμανούδης (*Συναγωγή νέων λέξεων...*, Αθήνα 1900, 1980) δεν περιλαμβάνει στους νεολογισμούς τον όρο *διήγημα* αλλά συγγενικές λέξεις (*διηγούμενον, διηγηματίδιον, διηγηματογράφος*), τις οποίες τοποθετεί χρονολογικά στο 6' μισό του του 19ου αιώνα.

Α. Π.

Μικροφιλολογικό για τον Εφταλιώτη

Στο υπ' αριθμόν 649 *Δελτίον της Εστίας* της 4^{ης} Ιουνίου του 1889 περιέχεται απάντηση της σύνταξης του περιοδικού σε επιστολή του Αργύρη Εφταλιώτη από τη Βομβάη: «Ως βλέπετε εδημοσιεύθησαν αρκετά, αν μας δοθή το χειρόγραφον και εύρωμεν και τίποτε ακόμη θα το δημοσιεύσωμεν. Και ευχαρίστως θα δημοσιεύσωμεν και νέους στίχους ευτυχούς εμπνεύσεως, ή και τίποτε πεζόν αν μας στείλετε, τίποτε αναφερόμενον εις τον εν Ινδία βίον. Το όνομά σας γνωρίζομεν, διότι ανεγνωρίσαμεν στίχους σας δημοσιευθέντας εν τη *Εθνική Βιβλιοθήκη*».

Ο Αργύρης Εφταλιώτης είχε πράγματι δημοσιεύσει με το πραγματικό του όνομα ή με τα αρχικά του (Κλεάνθης Κ. Μιχαηλίδης, Κ. Κ. Μιχαηλίδης, Κ. Κ. Μ.) στην *Εθνική Βιβλιοθήκη* του 1870 δύο πρωτότυπα ποιήματά του («Το πουλί» και «Ελεγείον εις Γαλλίαν») καθώς και τρεις μεταφράσεις: του ποιήματος του Byron «Αι νήσοι της Ελλάδος», μιας σύντομης βιογραφίας του Henri Rochefort από τα αγγλικά και ενός αποσπάσματος από τις «Μελέτες της φύσεως» του Saint Pierre.¹ Η ποιητική παρουσία του Εφταλιώτη στην *Εθνική Βιβλιοθήκη* του 1870 έχει σημασία τόσο γιατί μας θυμίζει τις γλωσσικές του επιλογές εκείνης της περιόδου —δεν έχει ακόμη απελευθερωθεί πλήρως από την καθαρεύουσα— όσο και γιατί καταδεικνύει την αξία του, ήδη από τότε, ως ποιητή. Ιδιαίτερα με τη μετάφρασή

του «Αι νήσοι της Ελλάδος» —η εκδοχή της μετάφρασης που βρίσκουμε στην *Εθνική Βιβλιοθήκη* είναι πρώιμη αλλά λίγο υστερεί σε ποιητικότητα της έξοχης τελικής μορφής της («Τα νησιά της Ελλάδας») — ο Εφταλιώτης αποδεικνύει ότι έχει γλωσσική ευαισθησία και αίσθηση του ρυθμού που χαρακτηρίζουν τους αξιόλογους ποιητές.

Η θετική ανταπόκριση της *Εστίας* αποτελεί σταθμό στην προσπάθεια του Εφταλιώτη να εκπορθήσει το «σπουδαίο κάστρο του Μακαρονισμού», όπως ονομάζει το περιοδικό σε επιστολή του προς τον Αλέξανδρο Πάλλη τον Σεπτέμβριο του 1889.² Η δε παρότρυνση προς τον Εφταλιώτη να γράφει και σε πεζό πρέπει, αν λάβουμε υπόψη τη σπουδαιότητα της πεζογραφίας του Εφταλιώτη, να προσμετρηθεί στο ενεργητικό του Δροσίνη, συντάκτη του σημειώματος.³ Η λέξη «αρκετά» στο παραπάνω σημείωμα θα πρέπει να αναφέρεται σε ποιήματα της συλλογής του Εφταλιώτη *Τραγούδια ξενιτευμένου*, η οποία είχε πάρει το δεύτερο βραβείο στον Α΄ Φιλαδέλφειο Λυρικό Αγώνα. Η *Εστία* είχε δημοσιεύσει το κείμενο της κρίσης του διαγωνισμού, το οποίο περιείχε δείγματα της βραβευμένης συλλογής, σε τέσσερις συνέχειες από τις 7 μέχρι και τις 28 Μαΐου του 1889 στα τεύχη 697 με 700 αντιστοιχώς. Ο Εφταλιώτης, ανταποκρινόμενος στο κάλεσμα του Δροσίνη, στέλνει αντίγραφο της συλλογής στην *Εστία*, η οποία στις 20 Αυγούστου του 1889 δημοσιεύει (τχ. 712) το ποίημα «Μάνα και γιος», συνοδευόμενο από ένα σημείωμα όπου αναφέρεται το γεγονός της βράβευσης της συλλογής απ' όπου προερχόταν το ποίημα και απευθύνονται ευχαριστίες από την σύνταξη προς τον ποιητή για την αποστολή του αντιγράφου. Η δημοσίευση αυτή επισφραγίζει την έναρξη μιας ενδιαφέρουσας και με διάρκεια συνεργασίας.

Υπάρχει, ωστόσο, μια άγνωστη, απ' όσο γνωρίζω, πτυχή της σχέσης του Εφταλιώτη με το περιοδικό *Εστία*, που αξίζει να αναφερθεί τόσο γιατί έχει ιστορική αξία όσο και γιατί είναι απροσδόκητα διασκεδαστική. Ο Εφταλιώτης είχε ξαναστείλει, λίγους μήνες πριν από τον Ιούνιο του 1889, ποιήματά του στην *Εστία* αλλά η υποδοχή τους κάθε άλλο παρά θερμή θα μπορούσε να θεωρηθεί. Στο υπ' αριθμόν 634 *Δελτίον της Εστίας* της 19^{ης} Φεβρουαρίου του 1889 η σύνταξη απαντά σε επιστολή του Εφταλιώτη προς το περιοδικό τα εξής: «Αφού η καλή τύχη σας έκαμεν έμπορον, αφού κινδυνεύετε να χάσετε και την θέσιν σας, αν μάθη ο αφεντικός σας ότι γράφετε στίχους, ως λέγετε, το καλλίτερον και απλούστερον είναι να μη γράφετε. Διά της αποχής σας κερδίζετε και σεις, κερδίζει και η ποίησις. Όπως σας ενθαρρύνωμεν δε εις τούτο ρίπτομεν εις το πυρ τους στίχους ους μας εστείλατε και δεν σας μαρτυρούμεν εις κανένα».

Σε ποιους στίχους του Εφταλιώτη μπορεί να αναφέρεται η παραπάνω απάντηση; Αν ο συγγραφέας είχε ήδη, τον Φεβρουάριο του 1889, υποβάλει προς κρίση την ποιητική συλλογή *Τραγούδια ξενιτευμένου* στον Α΄ Φιλαδέλφειο Λυρικό Αγώνα, τότε ίσως να μην είχε δικαίωμα να αποστείλει δείγμα της για να δημοσιευτεί στην *Εστία*. Μπορεί, βέβαια, η αποστολή των ποιημάτων από την συγκεκριμένη συλλογή στην *Εστία* να προηγείται της προκήρυξης του διαγωνισμού. Στην περίπτωση, πάντως, που η απορριπτική επιστολή της *Εστίας* του Φεβρουαρίου του 1889 και η επαινε-

τική του Ιουνίου του ίδιου χρόνου αναφέρονται σε ποιήματα της ίδιας συλλογής, δύσκολα θα μπορούσε κανείς να εξηγήσει σε τι θα μπορούσε να οφείλεται μια τέτοια διάσταση απόψεων από την πλευρά της σύνταξης του περιοδικού. Πόσο μάλλον αν οι δυο απαντήσεις του περιοδικού έχουν γραφεί από το ίδιο πρόσωπο. Ή μήπως πρόκειται για μεταστροφή του Δροσίνη; Και θα μπορούσε ο αντίκτυπος της βράβευσης της συλλογής να ήταν τέτοιος, ώστε να εξηγήει μία τέτοια αλλαγή γνώμης;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Εθνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. 5 (1869-1870), σ. 146-7, 175-7, 203-5, 214 και 358.
2. Βλ. *Ογδόντα Ανέκδοτα Γράμματα του Αργύρη Εφταλιώτη: Οι αγώνες των πρώτων δημοτικών, επιμέλεια - παρουσίαση Βαγγέλη Αντ. Καραγιάννη, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1993, σ. 30.*
3. Ο ίδιος ο Εφταλιώτης, σε βιογραφικό του σημείωμα του 1910, αναφέρει ότι ήταν ο Δροσίνης που τον προέτρεψε να γράψει και πεζά. Από τα συμφραζόμενα της αναφοράς φαίνεται ότι ο Εφταλιώτης εννοεί την απάντηση της *Εστίας* της 4^{ης} Ιουνίου του 1889. Βλ. *Αργύρη Εφταλιώτη, Άπαντα*, τόμ. Α', αναστύλωσε Γ. Βαλέτας, Εκδόσεις Πηγή, Αθήνα 1952, σ. ε'.

Μαρία Τόμπρου

Με αφορμή μία μετάφραση του Γ.Μ. Βίζυηνού ή Ποίος ήταν ο ποιητής των «Αγαλμάτων του Παρθενώνος»

Στις 5 Φεβρουαρίου του 1891 δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* η μετάφραση ενός αγγλικού ποιήματος, του οποίου το θέμα ασφαλώς παρουσίαζε μεγάλο ενδιαφέρον για τους Έλληνες αναγνώστες της εποχής. Επρόκειτο για μιαν έμμετρη διατύπωση του αιτήματος για την επιστροφή των «μαρμάρων του Παρθενώνα» —επίσης γνωστών ως «ελγινείων», εξαιτίας του Άγγλου υπηκόου που φρόντισε για τη μεταφορά τους στην Αγγλία, με τον επίσης πολύ γνωστό τρόπο. Η ελληνική μετάφραση φέρει τον ενδεχομένως σκόπιμα παραπλανητικό τίτλο «Τα αγάλματα του Παρθενώνος», την υπογραφή Γ.Μ. Βίζυηνός και την ένδειξη «Εκ του αγγλικού».¹ Της μετάφρασης προηγείται το ακόλουθο προλογικό σημείωμα:

Εις τας στήλας του γνωστού αγγλικού φύλλου *Punch*, του Σ α ρ ι β α ρ ή του Λονδίνου, εδημοσιεύθη η κατωτέρω δημοσιευομένη γελοιογραφία, παριστώσα την Ελλάδα ζητούσαν από της Αγγλίας την απόδοσιν των αναγλύφων του Παρθενώνος, των οποίων τινά διαφαινόνται εις το βάθος. Το σχέδιον τούτο συνώδευε ποίημα, μεθ' ικανής δυνάμεως γεγραμμένον, του οποίου την έμμετρον μετάφρασιν παρεκαλέσαμεν τον φίλον συνεργάτην κ. Γεώργιον Βίζυηνόν να φιλοτεχνήσῃ. Ο κ. Βίζυηνός απέδωκε τους στίχους του πρωτοτύπου μετά φωτογραφικής άμα και καλλιτεχνικής ακριβείας. Δημοσιεύομεν δε και την εικόνα και το ποίημα του *Punch*, ως μίαν ακόμη εκδήλωσιν της κοινής γνώμης εν Αγγλία υπέρ της γενναίας και φιλελληνικής προτάσεως του Χάρρισων. Μπορούμε να υποθέσουμε ποια ήταν τα πρόσωπα που ίσως ευθύνονταν για το

ελληνικό δημοσίευμα και για το σημείωμα αυτό. Ήταν κατά πάσα πιθανότητα ο διευθυντής της εφημερίδας, Θεμ. Αννίνος, και/ ή οι «Συντάκται», Γεωργ. Δροσίνης και Δημ. Κακλαμάνος. Αλλά στοιχεία για το όνομα του ποιητή του αγγλικού ποιήματος δεν δίδονται. Δεν σημειώνεται ούτε ο αριθμός του φύλλου του *Punch* ούτε η ημερομηνία έκδοσής του.

Για την εντόπιση του πρωτότυπου δημοσιεύματος, ο ερευνητής θα έπρεπε λοιπόν να ορίσει ως *terminus ante quem* την ημερομηνία έκδοσης του συγκεκριμένου φύλλου της εφημερίδας *Το Άστρ*. Ομολογώ πως ήμουν προετοιμασμένη για μια σχετικά εκτενή έρευνα, υπολογίζοντας πως η ανάδρομη κατεύθυνση αναδίφηση στο αγγλικό έντυπο ίσως να απαιτούσε τον έλεγχο αρκετών φύλλων. Αλλά το ύφος του παραπάνω σημειώματος και η επικαιρότητα του θέματος, στο οποίο το ποίημα αναφέρεται, και ασφαλώς το γεγονός πως η δημοσίευση της μετάφρασης πραγματοποιήθηκε σε εφημερίδα, δίνοντάς της τον χαρακτήρα της δημοσιογραφικής είδησης, με καθιστούσαν εξαρχής αισιόδοξη. Πράγματι, με ευχάριστη έκπληξη διαπίστωσα πως το αγγλικό πρωτότυπο εμφανίστηκε στο περιοδικό *Punch, or the London Charivari* μόνον έξι ημέρες νωρίτερα από την ελληνική δημοσίευση. Το ποίημα είναι το τελευταίο κείμενο που περιλαμβάνεται στο τεύχος που κυκλοφόρησε στις 31 Ιανουαρίου του 1891. Όπως επίσης υπέθετα, είναι ανυπόγραφο.

Τη δημοσίευσή του εδώ τη θεώρησα χρήσιμη για τρεις λόγους. Καταρχάς, διότι αποτελεί ένα ντοκουμέντο για ένα θέμα που εξακολουθεί να παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για το ελληνικό αναγνωστικό κοινό, και είναι βέβαια εξίσου επίκαιρο, αν και για διαφορετικούς λόγους απ' ό,τι στα τέλη του 19^{ου} αι. Ακόμη, διότι η δημοσίευσή του ίσως συμβάλει ώστε να έλθουν στην επιφάνεια κάποια στοιχεία για το όνομα του ποιητή, το οποίο δεν κατέστη εφικτό να εντοπίσω. Τέλος, διότι πιστεύω πως η γνωστοποίηση του πρωτότυπου είναι απολύτως απαραίτητη για τους μελετητές του μεταφραστή Βίζηρη, ο οποίος, με την εξαίρεση των «βαλλισμάτων» που περιέλαβε στη μελέτη του «Ανά τον Ελικώνα, Βαλλίσματα» (1893), μετέφρασε έναν εντυπωσιακά μικρό αριθμό άλλων ποιημάτων. Παραθέτω το ποίημα όπως ακριβώς δημοσιεύεται στο *Punch*:

THE FRIEZE OF THE PARTHENON

ENGLAND TO ATHENS:—

O Queen of Cities, with a crown of woe,
Scarred by the ruin of two thousand years,
By fraud and by barbarian force laid low,
Buried in dust, and watered with the tears
Of unregarded bondmen, toiling on,
Crushed in the shadow of their Parthenon;

Mother of heroes, Athens, nought availed
The Macedonian's triumph, or the chain
Of Rome; the conquering Osmanli failed,
His myriad hosts have trampled thee in vain.
They for thy deathless body raised the pyre,
And held the torch, but Heaven forbade the fire.

Then didst thou rise, and, shattering thy bands,
Burst in war's thunder on the Muslim horde,
Who shrank appalled before thee, while thy hands
Wielded again the imperishable sword,
The sword that smote the Persian when he came,
Countless as sand, thy virgin might to tame.

Mother of freemen, Athens, thou art free,
Free as the spirits of thy mighty dead;
And Freedom's northern daughter calls to thee,
"How shall I help thee, sister? Raise thy head,
O Athens, say what can I give thee now,
I who am free, to deck thy marble brow? "

ATHENS REPLIES:—

Shot-dinted, but defiant of decay,
Stand my gaunt columns in a tragic line,
The shattered relics of a glorious day,
Mute guardians of the lost Athena's shrine.
The flame of hope, that faded to despair
Ere Hellas burst her chains, is imaged there.

Yet one there was who came to her for gain,
Ere yet the years of her despair were run;
And with harsh zeal defaced the ruined fane
Full in the blazing light of Hellas' sun.
Spoiling my home with sacrilegious hand,
He bore his captives to a foreign land.

Illissus mourns his tutelary god,
Theseus in some far city doth recline:
Lost is the Horse of Night that erstwhile trod
My hall; the god-like shapes that once were mine
Call to me, "Mother save us ere we die,
Far from thy arms beneath a sunless sky."

How shall I answer? For my arms are fain
To clasp them fast upon the rock-bound steep,
Their ancient home. Shall Athens yearn in vain,
And all in vain must woful Hellas weep?
Must the indignant shade of PHIDIAS mourn
For his dear city, free but how forlorn?

How shall I answer? Nay, I turn to thee,
England, and pray thee, from thy northern throne
Step down and hearken, give them back to me,
O generous sister, give me back mine own.
Thy jewelled forehead needs no alien gem
Torn from a hapless sister's diadem.²

Δεν περιέλαβα εδώ τη μετάφραση του Βιζυηνού ούτε τη «γελοιογραφία» που συνοδεύει το αγγλικό ποίημα και τη δημοσίευση στο Αστύ, διότι και οι δύο ανατυ-

πώνονται στη συγκεντρωτική έκδοση των ποιημάτων του Βιζυηνού, όπου περιλαμβάνονται και οι ολιγάριθμες υπόλοιπες μεταφράσεις του (μεταξύ των οποίων και οι τριάντα δύο μπαλάντες ή θαλλίσματα, που συμπληρώνουν τη σχετική μελέτη του).³

Η περίπτωση δεν είναι η κατάλληλη για να παρουσιασθεί μια πλήρης αξιολόγηση της μετάφρασης. Μπορεί ωστόσο να σημειωθεί πως, πέρα από την προφανώς ελεύθερη απόδοση του τίτλου και μια-δυ ακόμη περιπτώσεις ανάλογων μεταφραστικών αποκλίσεων από το πρωτότυπο, η εργασία αυτή οδηγεί τον ερευνητή σε δύο συμπεράσματα. Αν τα πράγματα έγιναν όπως παρουσιάζονται στο Άστυ, δηλαδή αν πράγματι ο Βιζυηνός δεν είχε καμία απολύτως άλλη σχέση με το αγγλικό ποίημα και δεν γνώριζε τον ποιητή του,⁴ και το μετέφρασε στο χρονικό διάστημα που οι δύο δημοσιεύσεις υποδηλώνουν, τότε μπορούμε να είμαστε βέβαιοι, αφενός, πως κατείχε καλά την αγγλική γλώσσα και, αφετέρου, πως είναι εξαιρετικά λυπηρό το γεγονός ότι δεν ασχολήθηκε περισσότερο και πιο συστηματικά με τη μετάφραση, αφού αναμφίβολα επρόκειτο για έναν ιδιαίτερα προικισμένο μεταφραστή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. «Τα αγάλματα του Παρθενώνος», μτφρ. Γ.Μ. Βιζυηνός, *Το Άστυ*, 5 Φεβρ. 1891.
2. Βλ. [Άνωνύμου], «The Frieze of the Parthenon», *Punch, or The London Charivari*, 31 Ιαν. 1891, σ. 60.
3. Βλ. Γ.Μ. Βιζυηνού, *Τα ποιήματα*, Εισαγωγή, Σχόλια και Φιλολογική επιμέλεια Ελένα Κουτριάνου, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2003.
4. Θυμίζουμε πως ο Βιζυηνός έζησε για ένα διάστημα (περίπου ενάμιστο χρόνο) στο Λονδίνο, όπου μάλιστα συνέγραψε την επί υφηγεία διατριβή του, *Η φιλοσοφία του καλού παρά Πλωτίνω* (εκδόθηκε στην Αθήνα μετά την επιστροφή του, το 1884).

Ελένα Κουτριάνου

Το «ξίφος λόγου» του Παλαμά και η “πατρότητά” του¹

Οι φράσεις «ξίφος του λόγου» και η παραλλαγή της, «του Λόγου το σπαθί», χρησιμοποιήθηκαν τουλάχιστον τέσσερις φορές από τον Κ. Παλαμά:

α. σε άρθρο του 1898 (*Πρωινόι Περίπατοι*, «Αστραψε Φως», περ. «Η Τέχνη», Νοέμβριος 1898, σ. 2: Απ. 16, 60),

β. στο *Δωδεκάλογο του Γύφτου* (Απ. 3, 350),

γ. σε άρθρο του 1908 (*Βιβλία για τα παιδιά*, περ. «Ο Νουμάς», 5 Οκτωβρίου 1908, αριθ. 312, σ. 2: Απ. 6, 545), ένδεκα μήνες, δηλαδή, νωρίτερα από τη δημοσίευση της δεύτερης σειράς των *Σατιρικών Γυμνασμάτων*,

δ. στα *Σατιρικά Γυμνάσματα*, στο 16^ο ποίημα της δεύτερης σειράς, (περ. «Ο Νουμάς», 6 Σεπτεμβρίου 1909, αριθ. 356, σ. 3: Απ. 5, 266).

Πολύ πιθανόν η φράση να λειτουργούσε στα πλαίσια «κοινού τόπου», να ήταν δηλαδή μια φράση του συρμού, που οι φιλολογικοί κύκλοι της εποχής και το περι-

βάλλον του πανεπιστημίου, όπου ο ποιητής εργαζόταν ως γραμματέας, τη χρησιμοποιούσαν συχνά για να υποδείξουν τον δυναμικό-κοφτερό λόγο που στοχεύει στην επίκριση των κακώς κειμένων. Η δήλωση, όμως, του ποιητή ότι «πρέπει να είμαι εδώ [...] για να δράξω το ξίφος του λόγου, καθώς λείει κάπου κάποιος αρχαίος, ο Σοφοκλής μου φαίνεται» (υπογραμμίζω εγώ), μας υποχρεώνει να αναρωτηθούμε σε ποιον πραγματικά ανήκει η επίμαχη φράση.

Πρώτος σταθμός στην αναζήτηση της πηγής της φράσεως είναι φυσικά ο Σοφοκλής. Τα βοηθήματα, όμως, που έχουμε στη διάθεσή μας, οι *Indices Verborum* και *Concordances*, δείχνουν ότι η φράση δεν ανήκει σ' αυτόν. Μια δεύτερη σκέψη μας οδηγεί στους άλλους δύο τραγικούς, τον Αισχύλο και τον Ευριπίδη: πολύ πιθανόν ο Παλαμάς να μη θυμόταν καλά την πηγή του. Το αποτέλεσμα κι εδώ είναι αρνητικό. Προς το παρόν βρισκόμαστε σε αδιέξοδο.

Βέβαια, η συνωνυμία της λέξεως «ξίφος» με τις λέξεις «μάχαιρα» και «ρομφαία» μας προσφέρει δύο εναλλακτικές προοπτικές. Όσον αφορά το πρώτο συνώνυμο, το *Thesaurus Linguae Graecae* του H. Stephanus δίνει το παράθεμα «εν τη ημέρα εκείνη επέαξε ο Θεός την μάχαιραν την αγίαν» (M. Deo Metaphorice tribuitur jes. 27, 1). Αποκαλυπτική είναι η ερμηνεία που δίνει ο σχολιαστής Θεοδώρητος στη φράση *μάχαιρα αγία*: την ταυτίζει με τον τιμωρητικό λόγο. Ίσως, λοιπόν, να έχουμε βρει κάποια διέξοδο στην αναζήτησή μας, εφόσον δεχτούμε πως ο Παλαμάς γνώριζε το Θεόδωρητο. Αυτό, όμως, δεν μπορεί παρά να διατυπωθεί ως μια απλή εικασία. Γι' αυτό καλύτερα να στραφούμε προς το δεύτερο συνώνυμο. Το *Thesaurus Linguae Graecae* δίνει το παράθεμα «τους ιερέας εν ρομφαία του λόγου απεκτονότες», με δύο παραπομπές:

α. Leontius, Neap.Vita, Julii, t.1, p. 146. Πρόκειται για το Λεοντίο το Σχολαστικό. Το συγκεκριμένο έργο δεν βρέθηκε. Η αναφορά, όμως, στο *Liddell-Scott* ότι έργα του βρίσκονται στην *Anthologia Graeca* μας οδηγεί στην *Anthologie Grecque, premiere partie Anthologie Palatine*, επιμ. Pierre Walz, Société D' édition "Les Belles Lettres", Paris, 1941. Τα ποιήματα του Λεοντίου, που είναι επιτύμβια επιγράμματα, απαντώνται στο βιβλίο VII της *Παλατινής Ανθολογίας*, σ. 364-743. Πρόκειται για τα ποιήματα 149, 150, 571, 573, 575, 579. Σε κανένα δε συναντάται το παράθεμα του *Thesaurus Linguae Graecae*, επομένως τα επιγράμματα του Λεοντίου ως πηγή του Παλαμά αποκλείονται.

β. Hase, Anon. In Walz, Rhett. Vol.1, p. 633, 25. Πρόκειται για την ανθολογία κειμένων Ελλήνων ρητόρων *Rhetores Graeci, ex Codicibus*, επιμ. Cristianus Walz, 1832-1836. Στο *Ανωνύμου Προγυμνάσματα και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο Συγκρίσεις τους δύο μεγάλους φωστήρας της Εκκλησίας, Θεολόγον και μέγαν Βασίλειον* (Cap. X), απαντάται αυτούσιο το παράθεμα του *Thesaurus Linguae Graecae*.

Θα μπορούσαμε ίσως να σκεφτούμε -όσο κι αν είναι μάλλον απίθανο- ότι ο Παλαμάς είχε συναντήσει, μέσα στο πανεπιστημιακό περιβάλλον, τους *Rhetores* του Walz και τον *Ανωνύμο*. Το πιθανότερο είναι, βέβαια, ότι η φράση κυκλοφορούσε είτε αδέσποτη, κάτι σαν κοινός τόπος, είτε αποδιδόμενη στο Σοφοκλή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το ερέθισμα για το παρόν άρθρο δόθηκε από τις παρακολουθήσεις του μαθήματος ΝΕΦ 251: *Ερευνητικά προβλήματα και ζητήματα νεοελληνικής φιλολογίας-Σεμινάριο II, «Σατιρικός Παλαμάς»*, χειμερινό εξάμηνο 2002-2003· ευχαριστώ θερμά το διδάσκοντα, κ. Ξ. Α. Κοκόλη, για τις πολύτιμες επιστημάνσεις και παρατηρήσεις του.

Μιχαήλ Χ. Ρέμπας

Αναγνώσεις της παρακμής από τον πρώιμο Καζαντζάκη

Από τις 30 Αυγούστου 1909 μέχρι τις 7 Φεβρουαρίου 1910 ο Ν. Καζαντζάκης με το ψευδώνυμο Πέτρος Ψηλορείτης δημοσιεύει σε συνέχειες στο *Νουμά* (7 (1909) 355 μέχρι 8 (1910) 378) το μυθιστόρημα *Σπασμένες Ψυχές*· πιο χαλαρό σε εσωτερική δομή και πιο αδύναμο σε αισθησιακή συγκίνηση από το προγενέστερο καζαντζακικό πρωτόλειο *Όφης και κρίνο* (1905), καταφέρνει ωστόσο να κοινωνήσει μια έντονη όσμωση αισθητισμού καταρχήν μέσα από την πληθωρική παρουσία του παρακμιακού Παρισιού.

Στο *Όφης και κρίνο* το γνωστό απόφθεγμα «τρία σανίδια, δυο πρόσωπα, ένα πάθος» του Lope de Vega γίνεται πραγματικότητα μέσα από την αφαιρετική αισθητική του συγγραφέα (ένα ερωτικό πάθος, που αφορά δύο πρόσωπα, εκτυλίσσεται μέσα σε μια απομακρυσμένη βίλλα ή τελικά μέσα σ' έναν παρακμιακό εγκέφαλο),¹ η οποία κάνει πιο αποτελεσματική την τεχνική του, καθώς του επιτρέπει να επικεντρωθεί σε δίπολα (έρωτας-μίσος, άντρας-γυναίκα, όφης-κρίνο). Αυτή η αισθητική εγκαταλείπεται στις *Σπασμένες Ψυχές*, όπου ο συγγραφέας δεν διστάζει να ενδώσει αφηγηματικά στην πολυκοσμία της γαλλικής πρωτεύουσας προβάλλοντας μια έννοια πολιτισμικής Βαβέλ (πέρα από το λαχάνιασμα της νυχτερινής ζωής με τις ξέφρενες γιορτές και τις γυναίκες-Αστάρτες, ο συγγραφέας περιπλανιέται και στην πολύβουη ζωή της καθημερινότητας περνώντας από τα στέκια των Ελλήνων φοιτητών και γεμίζοντας τις σκηνές του με πολλούς δευτερεύοντες πρωταγωνιστές από διάφορα κοινωνικά στρώματα). Την ομοιότητα με τη Βαβέλ που ανακαλεί η πόλη την επισημαίνει ο Jean Pierrot, ο οποίος την συνδέει με την «επανάσταση ενάντια στο Θεό».² Ο λόγος είναι κυρίως για το ψηλό οικοδόμημα που, ως κατασκευάσμα των ανθρώπινων χεριών, ενσαρκώνει το τεχνητό και αντιστρατεύεται το φυσικό ανασύροντας από το συλλογικό ανθρώπινο υποσυνείδητο συμφορμούς που εμποδίζουν την ταύτιση του τεχνητού με την ανυπακοή προς το θείο. Αν κάποιος σύγχρονος μελετητής³ διαβάζον πιο ανατρεπτικά τη σχέση των παρακμιακών με την πόλη, αυτό μάλλον ενισχύει παρά ακυρώνει τη γενική προτίμηση της παρακμής για τα αστικά περιβάλλοντα.

Από τη στιγμή που η προτίμηση των αισθητιστών για το αστικό —επομένως το τεχνητό— καθιερώνει ένα νέο διάλογο των λογοτεχνών με την αμαρτία και μια νέα

επαφή με την επιθυμητή νεωτερικότητα (modernité), αυτό συμβαίνει ακόμη περισσότερο με την κατασκευή του τεχνητού ανθρώπου. Ενδεικτικά θα μπορούσε κανείς να αναφέρει την επιθυμία «να αυτοκατασκευάσεις μια πρωτοτυπία που να περικλείεται στα όρια της ευπρέπειας»,⁴ η οποία αποτελεί τμήμα της μπωντλαιρικής κοσμοθεωρίας για τον «ηρωισμό της ζωής» ορίζοντας την ταυτότητα του αισθητή, ή αλλιώς δανδή, πέρα από εφήμερες αντιλήψεις μόδας. Αυτό το πλάσμα που αυτοκατασκευάζεται χωρίς να εξαιρείται από την περιοχή της αυταρέσκειας μπορεί κανείς να το δει μέσα από τους καζαντζακικούς ήρωες των *Σπασμένων Ψυχών*.

Κεντρικός ήρωας των *Σπασμένων Ψυχών* είναι ο Ορέστης Αστεριάδης, persona που θυμίζει τον Καζαντζάκη εκείνης της εποχής· Έλληνας φοιτητής που εκπονεί στο Παρίσι τη διδακτορική του διατριβή πάνω στην *Καινή Διαθήκη*—όπως ο Καζαντζάκης εκπόνησε για ενάμιση χρόνο στο Παρίσι μέχρι το 1908 τη δική του διατριβή πάνω στον Nietzsche—ο Ορέστης αυτοδιαμορφώνεται μέσα από το νιτσεικό του έθιμα, στο οποίο περιχαραινώνεται θραύοντας τελικά αυτό τον τεχνητό, υπερανθρωπικό του εαυτό. Μιλάμε για ένα φιλόδοξο νιτσειστή, ο οποίος απαγγέλλει διθυραμβικά άσματα, βλέπει τους ανθρώπους σαν κηλίδες που χάσκουν μες στον ήλιο και τον μολύνουν με την ανάσα τους⁵ αλλά, σε τελική ανάλυση, δεν απέχει πολύ από το Νάρκισσο Dorian Gray του Oscar Wilde ή από τον πρωταγωνιστή στο *Φλογισμένο ράσο* του Πλ. Ροδοκανάκη, ο οποίος «εξεκίνησε για Χριστός και ωστόσο να φθάσει τον ιερό τόπο έγινε Άδωνις».⁶ Το αν θα μπορούσαμε στη νιτσεική κοσμοθεωρία των *Σπασμένων Ψυχών* να ανιχνεύσουμε μια λειτουργία κατόπτρου ανάλογη με αυτήν στο *Πορτραίτο του Dorian Gray* είναι μάλλον ερώτημα που αναφέρεται στη συνολική ποιητική του Καζαντζάκη και τις υπαναχωρήσεις που κάνει σε σχέση με τους ήρωές του.

Την παρουσία του Ορέστη στο έργο προσδιορίζει η ύπαρξη δύο γυναικών, της Χρυσούλας και της Νόρας. Η Χρυσούλα, που συνοδεύει τον Ορέστη από την Ελλάδα, είναι η εύθραυστη γυναίκα, η γυναίκα-λουλουδί, υπόσταση που άλλωστε ενισχύεται από τις αναλυτικές περιγραφές της ενδυμασίας της (φορέματα και καπέλα που την περιβάλλουν με μια αιθέρια αύρα). Η Νόρα, από την άλλη, είναι η γυναίκα της μοιραίας έλξης και των ηδονικών φαντασιώσεων του Ορέστη που θα γίνουν κάποια στιγμή πραγματικότητα οδηγώντας την Χρυσούλα στο θάνατο. Αυτές τις δύο γυναικείες μορφές τις είδαμε και στο *Όφισ και κρίνο*· εκεί αποτελούσαν όψεις της μιας γυναικίας έτσι όπως την έβλεπε ο άντρας: γλυκιά και πνευματώδη, σαν τη βιβλική Σουλαμίτιδα τις στιγμές του έρωτά του, δηλητηριώδη και ηδονική Αστάρτη τις στιγμές του μίσους του. Στις *Σπασμένες Ψυχές* ο διχασμός της μιας γυναίκας σε δυο σώματα προβάλλει πιο έντονα ένα δυισμό στη θεώρηση της γυναίκας, ο οποίος ήταν ήδη γνωστός από τον Baudelaire (άγγελος ή σφίγγα, αγία ή εταίρα) αλλά ακόμη και από τον Σολωμό και τον Παλαμά.

Με την Χρυσούλα είναι ερωτευμένος ο τελευταίος πρωταγωνιστής του αφηγηματος, ο Γοργίας Προγονόπληχτος, φιλόλογος από την Ελλάδα που ασχολείται με την έκδοση του Σοφοκλή και ο οποίος άλλαξε το όνομά του από Γιώργης σε Γοργίας, ένας ασπόνδυλος άνθρωπος που θα καταλήξει κουβάρι από σάρκα και αίμα κάτω από τις ρόδες κάποιου αυτοκινητού. Βλέποντας κάποιος αυτά τα δύο ερωτι-

κά τρίγωνο θα μπορούσε να κάνει αναφορά στη θεωρία της τριγωνικής επιθυμίας του Girard,⁷ σύμφωνα με την οποία η επιθυμία του ατόμου δεν είναι αυτοφυής αλλά του υπαγορεύεται από κάποιον τρίτο. Η δικαίωση της μοιραίας γυναίκας μέσα από αυτή την ερμηνεία δεν είναι το μόνο στοιχείο που θα μπορούσαμε να επιστημάνουμε, αφού στην πραγματικότητα αυτό που ενδιαφέρει το δημιουργό του αφηγήματος δεν είναι η δημιουργία ολοκληρωμένων χαρακτήρων αλλά η δημιουργία αρχετύπων.

Η αρχετυπική καταξίωση των πρωταγωνιστών βρίσκεται στη βάση της ντισεϊκής συγκρότησης αυτών των πρώτων τουλάχιστον κειμένων του Καζαντζάκη. Ο άντρας και η γυναίκα του Όρις και κρίνο βρίσκονται πιο κοντά στην ιστορία των πρωτοπλάστων ή του Σολομώντος και της Σουλαμίτιδας από τον Ορέστη και την Νόρα, γίνεται όμως και η Νόρα Σαλώμη, χωμάτινη γυναίκα ή Εύα που, τελικά, ανταλλάσσει το ρόλο της με το φίδι (όταν το κορμί του φιδιού παίζει με δύο νοήματα, το δηλητήριο και τη γοητεία). Το επόμενο βήμα είναι η διαστολή των βιβλικών αρχετύπων σε αρχαιοελληνικά αρχέτυπα, τρόπος με τον οποίο ο Καζαντζάκης συνδέει το ντισεϊκό με το αρχαιοελληνικό πρότυπο και δίνει τη δική του, ελλαδική, ερμηνεία της παρακμής ως υγείας. Εδώ σημαντικό ρόλο παίζει ο συγκρητισμός, τον οποίο με ένα ευφές τέχνασμα αποεξοικειώσης βγάζει ο αφηγητής μέσα από το διαταραγμένο πνεύμα ενός Γοργία σε παραλήρημα: «το ραβδί που κρατούσε ο Οιδίποδας και σκότωσε τον πατέρα του ήταν κομμένο από το δέντρο της γνώσης του καλού και του πονηρού και το κρεβάτι που κοιμήθηκε με τη μητέρα του θα 'τανε κι αυτό καμωμένο από το ξύλο του ίδιου δέντρου. Τι ζευγάρι, τι αντρόγυνο μυστηριώδικο και συμβολικό ο Οιδίποδας και η Εύα!»⁸

Αυτό που έχει σημασία στις Σπασμένες Ψυχές είναι η ιδεολογική κατασκευή των ηρώων· τα πρόσωπα εδώ δεν είναι χαρακτήρες που μπορούμε να παρακολουθήσουμε την εξέλιξή τους μέσα στο χρόνο ή που περνώντας μέσα από τη δέση θα μας οδηγήσουν στη λύση μέσα από την κάθαρση. Το σπάσιμο όλων των ηρώων στο τέλος είναι απλώς το τετελεσμένο μιας πρόγνωσης που τη διαβλέπει κανείς από το πρώτο κιόλας επεισόδιο. Τις κλιμακώσεις στην αίσθηση τις βλέπει κανείς μάλλον σε κάθε επεισόδιο παρά στην εξέλιξη της πλοκής· το γεγονός αυτό, που ο αναγνώστης το προσλαμβάνει ως στασιμότητα στην αφήγηση, μεταφέρει την ουσία του νοσηρού ύφους της παρακμής, τη διαβρωτική αίσθηση μιας ασθένειας από την οποία δεν ανανήπτεις ποτέ.

Έτσι δεν μπορούμε να μιλήσουμε για οριζόντια διάταξη με την έννοια της γραμμικής πορείας αλλά για κάθετη διάταξη, με την έννοια της εσωτερικής δόμησης των ηρώων. Θα λέγαμε ότι ο αφηγητής αποδομεί τους χαρακτήρες, για να βάλει στη θέση τους ιδέες ή, καλύτερα, θέματα.⁹ Με τον τρόπο αυτό αρθρώνει τα πρόσωπα μέσα από θεματικά επίπεδα. Η μορφή της Χρυσούλας, για παράδειγμα, έρχεται από το χώρο της μεταρομαντικής θεματολογίας (όταν τα ρούχα της θυμίζουν πιο πολύ πέταλα λουλουδιού παρά υφάσματα), θα μπορούσε όμως να βρει μια θέση και μέσα σε εκκεντρικές παρακμιακές συλλήψεις,¹⁰ οι οποίες σηματοδοτούν την υπέρβαση προς το χώρο του μοντερνισμού. Η Νόρα, από την άλλη, μορφώνεται πιο καθαρά μέσα στο χώρο της παρακμής, βρίσκεται όμως και στην καρδιά της ντισεϊκής προ-

βληματικής που θα αποτελέσει τη βάση για τη διαφοροποίηση του ελλαδικού από τον ξένο αισθητισμό. Κυρίαρχα, όμως, φορείς της νικητικής προβληματικής μέσα στο έργο είναι ο Γοργίας λεκτικά και ο Ορέστης υπαρξιακά. Η συναίρεση των γυναικείων και των αντρικών ρόλων στο *Όφις και κρίνο* απλά δεν αφήνει να διαφανεί τόσο καθαρά η περιδιάβαση του Καζαντζάκη ανάμεσα στα λογοτεχνικά ρεύματα: στις Σπασμένες Ψυχές το πώς κινείται ο συγγραφέας ανάμεσα στα κινήματα, το πώς προχωρεί, οπισθοχωρεί ή εξελίσσει τη σκέψη του αναπλάθοντας τα θέματά του σε νόρμες έχει άμεσο αντίκτυπο στην κατασκευή των ηρώων του. Σε προοπτική θα βλέπαμε ότι ο Καζαντζάκης αδειάζει την ανθρώπινη ουσία από τα πρόσωπα: η καταστροφή των πρωταγωνιστών στο τέλος, η εξάρθρωσή τους που προωθεί μια εικόνα ανδρείκελου, αποξενώνει τους ήρωες από το «ανθρώπινο, πολύ ανθρώπινο» και ενσαρκώνει την αλλοτρίωση της παρακμής που θα αποτελέσει προθάλαμο του μοντερνισμού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η εγκεφαλική συγχρότηση του αισθητή κατοχυρώνεται προγραμματικά στα έργα του Walter Pater, κυρίως στο *Marius the Epicurean: his sensations and ideas* (1885), ενώ η εμπειρία ως διανοητική διεργασία βρίσκει θριαμβική καταξίωση στο πρόσωπο του Des Esseintes, πρωταγωνιστή στο *A Rebours* (1884) –τυπικά μυθιστόρημα, αλλά μάλλον εμφανές αισθητισμού– του Βέλγου J.-K. Huysmans.
2. Jean Pierrot, *The Decadent Imagination 1880-1900* (μτφρ. Derek Coltman), Chicago, University of Chicago Press, 1981, 170.
3. Ο Walter Benjamin (*Σαρλ Μπωντλαίρ. Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού* (μτφρ. Γ. Γκουζούλης), Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1994, 99) σχολιάζει το μπωντλαϊρικό πεζογράφο «Le soleil» εστιάζοντας στην «επιφύλαξη του ποιητή απέναντι στην πόλη». Ο Frank Kermode (*Modernism 1890-1930*, επιμ. M. Bradbury-J. McFarlane, Harmondsworth, Penguin Books, 1976, 41), πάλι σε μπωντλαϊρικά συμπραζόμενα, ερμηνεύει συσχετίζοντας με το μοντερνισμό: «Αν ο μοντερνισμός σημαίνει την απάντηση της φαντασίας σ' έναν αστικοποιημένο και επιστημονοκρατούμενο κόσμο, τότε ο Baudelaire μίλησε για μια μη πραγματική πόλη και την ανάγκη της φαντασίας να παραγάγει την "αίσθηση του καινούριου"».
4. Ch. Baudelaire, «Le peintre de la vie moderne», *L'Art Romantique*, Paris, Raynand, 1931, 74.
5. Πέτρος Ψηλορείτης, «Σπασμένες Ψυχές», *Ο Νουμάς* 7, τχ. 365 (1909) 2-3.
6. Τέλλος Άγρας, «Πλάτων Ροδοκανάκης, ένας μικρός αποστάτης», *Νέα Εστία* 32 (1942) 78.
7. René Girard, *Ρομαντικό ψεύδος και μυθιστορηματική αλήθεια* (μτφρ. Κατερίνα Κολλέτ), Αθήνα, Ίνδικτος, 2001.
8. Πέτρος Ψηλορείτης, «Σπασμένες Ψυχές», *Ο Νουμάς* 7, τεύχος 359 (1909) 6.
9. Καταλυτικός, νομίζω, είναι ο ορισμός του θέματος που δίνει ο Theodor Wolpers («Motif and Theme as Structural Content Units and "Concrete Universals"», *The Return of Thematic Criticism*, εκδ. Werner Sollors, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, 1993, 90): «ένα γνώσια λογοτεχνικό θέμα, αυτό δηλαδή που συμβάλλει σημαντικά στο γενικό "νόημα" ενός έργου, πρέπει να ανήκει στις διαμορφωτικές δυνάμεις και τις καθοδηγητικές αρχές του κειμένου, να μην είναι δηλαδή κάτι που ο κριτικός προσθέτει απέξω».
10. Στο *The Story of Venus and Tannhäuser* (1907) του Aubrey Beardsley ζωντανές πεταλούδες χρησιμοποιούνται ως βεντάλιες, ενώ επίσης διαβάζουμε και για «πέπλα που έμοιαζαν να λειιάζουν την επιδερμίδα με κάποια εξαιρετική και ανούσια ασθένεια» (R.K.R. Thornton, «Aubrey Beardsley», *The Decadent Dilemma*, London, Edward Arnold, 1983, 181).

Λένα Αραμπατζίδου

Μετακαρυωτακικά φαινόμενα

Παραθέτω τή φωτοτυπία μιᾶς (ἡμι)σελίδας τοῦ φύλλου 4 (Σάββατο 20 Σεπτ. 1936) τοῦ «δεκαπενθήμερου λογοτεχνικοῦ περιοδικοῦ Ἑπειρωτικά Φύλλα (πού κυκλοφόρησε στά Γιάννενα, σέ 6 τεύχη, Αὔγ.-Νοέμβρ. 1936, μέ τήν ἔνδειξη: «Διευθύνεται ἀπό ἐπιτροπή νέων» καί γιά τά 4 πρῶτα τεύχη: «Ἐπί τῆς ὕλης Χ. Χριστοβασιλῆς»):

ΤΟ ΣΤΕΡΝΟ ΜΟΙ

Ὅταν κατέβουμε στή σκάλα τί θά ποῦμε
στούς ἴσκιους πού θά μᾶς ὑποδεχοῦνε
αὐστηροί, γνωριμοί, ἀριστοί φίλοι
μ' ἔνα χαμόγελο στ' ἀνύπαρκτά τους χεῖλη.

Τουλάχιστον δωπέρα εἴμεθα μόνοι,
περνᾶ ἡ μέρα μας, ἡ ἄλλη ξημερώνει,
καί μέσ τά μάτια μας διατηροῦμε ἀκόμα
κάτι πού δίνει στά πράγματα τό χροῖμα.

Ἄλλὰ ἐκεῖ πέρα τί νά ποῦμε, πού νά πᾶμε;
ἀναγκαστικά ὁ ἕνας τόν ἄλλο θά κοιτᾶμε
μέ κομμένα τά χέρια στούς ἐγκλώνες,
ἀσάλευτοί σάν πρόσωπα σέ εἰκόνες.

Κι ἂν ποτέ στά νύχια μας ἀνασκευοθῶμε
τίς βίλλες τοῦ Πανσιλυπου θά ἰδοῦμε,
Κύριε, Κύριε καί τό τετραῖν τοῦ Παραδείσου
ὅπου θά παίξουν στικκί οἱ ὀπαδοί σου.

Τελευταῖον κι ἀνέκδοτον

+ Κ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ

Τά «Ἡ.Φ.» εἶναι ὑπερήφανα γιατί ἔτυχε σ' αὐτά νά παρουσιάσουν τό ἀνέκδοτο αὐτό ποίημα τοῦ τραγικοῦ ποιη-
τοῦ τῆς Πρέβεζας κι' ὅπως ὑποσημειώνει ὁ ποιητής στό χειρόγραφο του, τό τελευταῖο.

Τά σχόλιά μου: Στήν πρώτη στήλη ἀνακοινώνεται ὡς δῆθεν ἀνέκδοτον ἕνα ἀπό
τά γνωστά τελευταῖα ποιήματα τοῦ Κ. Καρυωτάκη, τό [«Ὅταν κατέβουμε...»]
(μέ χαρακτηριστικές αὐθαιρέσιες: ἐπένθετος τίτλος καί ἄστοχες παραλλαγές φρά-
σεων). Ὁ Γ.Π. Σαββίδης ἤξερε: α) μιᾶ πρώτη ἀνακοίνωσή του, ἐκ μέρους τοῦ ποι-
ητῆ Τ. Τσιάκου, στό *Ξεκίνημα*, 7, Ιουλ. 1933, σ. 213, μέ τόν τίτλον «Ὅταν...»,
καί «β) μιᾶ δημοσίευσή στήν *Καθημερινή* τῆς 28 Σεπτεμβρίου 1936, μέ τίτλο «Τό
στερνό μου» καί ὑποσημείωσή (δῆθεν γραμμένη ἀπό τόν ποιητή: *Τελευταῖον καί
ἀνέκδοτον, εἶναι ἀπλή ἀναδημοσίευσή τοῦ α'»*). Κ. Γ. Καρυωτάκη, Ἄπαντα, Β, σ.
227). Ἡ σημερινή ὑπόδειξή μου μαρτυρεῖ, καί ἐπιβάλλει μιᾶ συμπληρωματική διόρ-
θωση: πώς προηγήθηκε ἡ ἀνακοίνωσή στά *Ἑπειρωτικά Φύλλα* (20 Σεπτ.) καί ἀπό
ἐκεῖ τό ἀναδημοσίευσέ τή μεθεπόμενη Κυριακή *Ἡ Καθημερινή* (28 Σεπτ. 1936).

Στή δεύτερη στήλη δημοσιεύεται τό ποίημα «Ἡ βραδυνή μου ἀνία» τοῦ νέου
ποιητῆ Μιχ. Γάκη. Ἀντικρυστά, ὥστε νά ὑποδεικνύεται καί ἔτσι ὁ καρυωτακισμός
του. Ἕνας καρυωτακισμός γνήσιος, πού δέν ἀποτελεῖ μίμηση. Ἕνας ποιητής τοῦ
spleen, ὅπως τό προαναγγέλλει καί ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος («...ἀνία»). Καί δέν

Ἡ ΒΡΑΔΥΝΗ ΜΟΥ ἈΝΙΑ

Ἡ βραδυνή μου ἀνία μ' ἔχει ἀποστείλει
καθώς περίτρομο φθίνει τό φῶς
νά τρέξω στίς πεδιάδες σιωπηλός
πού μᾶδησε ἡ βροχή τό χαμομῆλι.

Νά τρέξω, νά αἰσθανθῶ τό μᾶδημά του
κι' ἡ ἀνάγλυφῃ στόν πόνο μου ψυχῆ
στοῦ δωματίου τά σκότῃ μοναχῆ
θά νοιώθῃ νά στενεύουν τά δεσμά του.

Μέ ὕπουλον ἄγγιγμα μέ ψύχρανε ἡ κουρτίνα
κι' ὑψώθηκε ἡ ἀγωνία —σταχτί πουλί
στήν ἡρεμία τῆς νύχτας τῆ θολῆ
πού ἀκούς, λές, τήν ἀναπνοή ἀπ' τά κρῖνα.

Ἄν ἔρχονταν ἀπόψε ὁ θάνατός μου
θά τοῦ ἀνοίγα τῆ νεανική ἀγκαλιά.
Γιά τ' ἄλλα, ἂν θάκλαια, κι' ἡ πικρῆ μιλιᾶ
κι' ὁ παιδεμένος, σταθερός λυγμός μου!

MIX. ΓΑΚΗΣ

είναι ο μόνος. Δίπλα του είναι και άλλοι, πού κινούνται δημιουργικά μέσα στο κλίμα του εισαγόμενου νεορομαντισμού και του συμβολισμού τής εποχής. Εισαγόμενου, π.χ., από τον Μπωντλαίρ και τον Λαφόργκ ως τον Μιλός και ενδιάμεσα τους φανταιζίστ, διαμέσου φυσικά των έγχωρίων παραγώγων και έντελει παραλλήλων τους: όχι αποκλειστικά του Καρυωτάκη, αλλά και του Ουράνη και του Άγρα και του Λαπαθιώτη και του Παπανικολάου. Σχηματίζεται έτσι ένας κύκλος ποιητών αυτής τής γνήσιας απήχησης, σέ έμφανη διάκριση από τους παλαιολυρικούς του συνεχιζόμενου μεταπαλαμισμού.

Αυτοί είναι ο Νίκος Χάμος (μέ μιά έξαρση, έν μέρος, αμαλγάματος Γρυπάρη και Φιλύρα), είναι ο Μιχ. Γάκης (μέ τίς «σταθερές» του Καρυωτάκη και του Άγρα), είναι ο Φρίξος Τζιόβας (μέ αφορμή από τους φανταιζίστ, πού γρήγορα θά τήν υπερκεράσει), είναι ο Κίμων Τζάλλας (μέ τους μικροαστικούς συνήθως άντιήρώες του). Ένας κύκλος πού επιβλήθηκε και δρᾶ επί του προσκηνίου, είτε γύρω από τήν Παιδαγωγική Ακαδημία (στήν όποίαν είχε χρηματίσει ως διευθυντής της και ο Εύάγγ. Παπανούτσος), είτε γύρω από τή Λέσχη Έπιστημόνων όπου έγινε και ή βράβευσή τους ως διαγωνισθέντων (1959) και προπάντων μέ τή συνεχή τους παρουσία και στά επόμενα περιοδικά: από τά κατοχικά Έπειρωτικά Γράμματα (10 τεύχη, Γεν.-Όκτ. 1944) ως τίς μεταπολεμικές ακόμη Έπειρωτικές Σελίδες (5 τεύχη, Σεπτ. 1952-Γεν. 1953). Αναλόγως εκτιμᾶται στή διαδρομή αυτή και ή σημασία τους. Γράφονται ἄρθρα, ύποστηρικτικά του ρεύματος, για τον Καρυωτάκη, τον Ουράνη και τον Λαπαθιώτη (Φρ. Τζιόβας) και παρατηρεῖται τό ἄπλωμα του ρεύματος και στήν πεζογραφία (Κιμ. Τζάλλας). Και όταν έρχεται ο πόλεμος, ή Κατοχή και ή απελευθέρωση, κρίνεται και ή δυνατότητα προσαρμογής τους στις καινούριες εφεξής επιταγές μορφής και θέματος. Όπως, μέ τήν προσφυγή τους στή δημοτική παράδοση (έν μέρος και στον Λόρκα), θά τό κατορθώσει μέ τό πέρασμά του απ' τά Έντελθαίς (1940) όμαλά στο Αίμα και φῶς (1954) ο μόνος επίζων του κύκλου ποιητής (και πεζογράφος) Φρίξος Τζιόβας.

Φυσικά και εκκρεμεί, από τή σκοπιά αυτή, μιά αντιπροσωπευτική τους ανθολόγηση. Αλλά εδώ περιορίζομαι νά κλείσω όπως ἄρχισα, μέ μιά ακόμη δειγματοληψία ποιημάτων τους, δημοσιευμένων, έτσι συνεχόμενα, στο 6ο τεύχος των Έπειρωτικῶν Φύλλων, όπου αφενός ξανατονίζεται τό θέμα του γνωστού από τον Καρυωτάκη «αυτοκρατορικού φάσματος του φθινοπώρου» (Μιχ. Γάκης) και αφετέρου υποβάλλεται τό κλίμα πού υπομνήσαμε μέ μιά νεοανακρέοντεια σκηνοθεσία (Φρ. Τζιόβας):

ΤΟ ΣΚΙΤΣΟ ΤΟΥ ΔΕΙΛΙΝΟΥ

Σά φάσμα μεγαλόπρεπο, βουβό τό δειλινό
μπήκε απ' τά διάφανα γυαλιά στοῦ δωματίου τό χῶρο.
Κι' είναι τό φῶς του σά δειλό πρόσωπο μακρυνό
πούχει τής περιέργειας νοιώσει βαθειά τον κόρο...

Κάποια πιερά επιβλητική στους τοίχους πέφτει σκιά
κι' ή ἀπηυδμένη μου ψυχή τή ντύνεται μέ θλίψη
-χιτῶνα μαῦρο, ἀξέφτιστο, πού μέ συντρόφεψε πιστά
για νά μέ στείλη στά ψυχρά τής απογνώσεως ὕψη.

Ἄπ' τίς ταινίες, τίς πορφύρες βομβοῦν σπαραχτικά
μ' ἀπεγνωσμένους σφριγμούς οἱ δεσμευμένες μυῖνες.
Ἐνός ὄργανου οἱ ἐγχρωμες φωνές ἤχοῦν παθητικά
κι' ἀφίνουν τὰ παράθυρα τοῦ ὠχροῦ φωτός οἱ ρίγες.

ΜΙΧ. ΓΑΚΗΣ

ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΣΤΑ 200 Π.Χ.

Βαθειά στίς ροδοδάφνες γλύστησε τ' ἀγέρι,
σάν ξέσυρμα σιγῆ τῶν δαχτυλιῶν τῆ Λύρα.
Πῶς μοῦ δακρύσανε τὰ μάτια ὡς μοῦ φέρει,
ἀχούς τῶν ἀττικῶν ψαλμῶν δεκάχορδη κυνήρα!
Ψηλά στούς λόφους χρυσοσκάει λαμπρό τ' ἀστέρι
ἄς φέρουν τό κρασί, μέ λύγωσαν τὰ μῦρα...
Σοφοί μου σύντροφοι, τῆ σκέψη μας ποιο χέρι,
ἐστόλισε μέ τρίπτυχα πού παραστοῦν τήν Ἥρα;
—Στό παραθύρι νοσταλγέ, σάν τί προσμένεις;—
Καί τώρα πού χαννώθηκες βαθειά πῶς ξεμακραίνεις,
μέ τό στεφάνι στό κεφάλι σου γελῶντας.
«Ἀρχίλοχε, δέν κατεβάξεις τό ποτῆρι;»
—Ἀπόψε, λογισμέ τρελλέ, ξεφάντωσε, τρυγῶντας
τῆς φαντασίας μου τήν πειό μοσχάτη γύρη.

ΦΡΙΞΟΣ ΤΖΙΟΒΑΣ

Γιάννης Δάλλας

80

Ἀθηναϊκά Τετράδια - Τάκης Παπατσώνης

Τά Ἀθηναϊκά Τετράδια (Λόγου καί Τέχνης) εἶναι ἕνα ἀπό τά ἀβιβλιογράφητα μέχρι στιγμῆς μεταπολεμικά περιοδικά, πού κυκλοφόρησε μέ τήν ἔναντι τοῦ νόμου καί πνευματική ὑπευθυνότητα τῆς ποιήτριας Γιάννας Χριστοφῆ καί τήν ἔνδειξη «Διευθύνεται καί συντάσσεται ἀπό ἐπιτροπή» (Δεκ. 1950, τεῦχος 1, σσ. 64, «Λογοτεχνική Γωνιά»). Ἐπειδῆ ἡ πρωτοβουλία μου ὡς πρὸς τή σύνταξη ὑπῆρξε ἀποφασιστική, τήν ὑποδηλώνω πρὶν περάσω στήν κυρίως ἀνακοίνωση τοῦ σημειώματός μου.

Τελειόφοιτος τῆς φιλολογίας τότε, περιέλαβα χαρακτηριστικές συνεργασίες (λ.χ. μιά κριτική γιά τή δίτομη μελέτη τοῦ Ἐμ. Μιρώ «Τά Ὀμηρικά ἔπη καί ἡ Ἑλληνική Ἱστορία»): ζήτησα καί πῆρα ἄλλες γενοκότερου ἐνδιαφέροντος ἀπό παλαιότερους δικούς μου (ἀπό τόν καθηγητή Δημ. Ευαγγελίδη γιά τήν ἀρχιτεκτονική τοῦ ἑλληνικοῦ σπιτιοῦ, τόν Ἄγγ. Προκοπίου γιά τήν ἐρμηνεία τῆς αἰσθητικῆς τέχνης, τόν Γ. Σιδέρη γιά μίαν ἀγνωστη μετάφραση τοῦ Ριχάρδου Γ' τοῦ Σαίξπηρ): καί σέ αὐτά ἄς προστεθεῖ ἡ δημοσίευση τοῦ δοκιμίου μου «Ὁ Μακρυγιάννης ἕνας κλασι-

κός». Ὡς νέος ποιητής ἔδειξα τὴν προτίμησή μου καὶ στοὺς ἄλλους μεταπολεμικούς. (Ἐκεῖ πρωτοεμφανίζονται, ὑποθέτω, ὡς ἐλευθεροστιχίτες, ἀπὸ τὴν πρώτη μεταπολεμικὴ γενιά ὁ στενός μου φίλος Τ. Καρβέλης καὶ ἀπὸ τὴν δεύτερη ὁ Β. Καραβίτης καὶ ὡς ποιητὴς ὁ θεατρικός καὶ πεζογράφος Κ. Μουρσελᾶς.) Προπάντων σημειώνεται ἐκεῖ καὶ ἓνα ἀνοιγμα τοῦ γενικότερου πνευματικοῦ πεδίου μου, πέρα ἀπὸ τὴν ἀγωνιστικὴ ποιητικὴ τῆς πρώτης περιόδου μου. Προάγγελος τοῦ ἀνοιγματος αὐτοῦ ὑπῆρξε καὶ ἡ συλλογὴ μου πού ἡ ἐκδόσή της προηγήθηκε ἑξι μῆνες πρὶν, *Ἑπτὰ πληγές* (1950). Στὰ *Ἀθηναϊκὰ Τετράδια* ἡ διεύρυνση αὐτὴ ἐκφράζεται καὶ μὲ ἄλλα κύρια δημοσιεύματα: τὴ μετάφραση τοῦ πρώτου μέρους ἑνὸς δοκιμίου τοῦ Ἔλιοτ γιὰ τοὺς «Μεταφυσικούς ποιητές» καὶ τὴν προβολὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ μονολόγου μὲ δύο δείγματα ἀπὸ τὴν πεζογραφία (τῆς Βιρτζίνια Γούλφ καὶ τοῦ Στέλιου Ξεφλούδα) καὶ δηλώνεται οὐσιαστικότερα μὲ τὸ ποίημα τοῦ Τάκη Παπατσώνη που ἀνακοινώνω.

Ὁ Παπατσώνης εἶναι ἓνας ποιητὴς μοντερνιστής. Ὁ πρῶτος ὕστερα ἀπὸ τὸν Καβάφη καὶ ἀρκετὰ πιο πρὶν ἀπὸ τὸν Σεφέρη. Ἡ ἀξία του μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίζεται, ἀλλὰ δὲν ἔχει τονιστεῖ πὼς εἶναι πρωτοπόρος παρά μόνο μεμονωμένα (ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν Ν. Κάλας καὶ πιο πρόσφατα ἀπὸ τοὺς Κ. Στεργιόπουλο, Ἄλ. Ἀργυρίου καὶ Ν. Βαγενᾶ). Ὑπῆρξε πρωτοπόρος καὶ ὡς μεταφραστής (ἄς θυμηθοῦμε ὅτι προηγήθηκε ὁ δικός του *Ἐρημότοπος* τοῦ Ἔλιοτ) καὶ ὡς στοχαστής (ἀγκάλιασε μὲ τὰ δοκιμιά του, ὅχι κατευθείαν τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα μὲ τὰ σπασμένα μάρμαρά της, ἀλλὰ καὶ τὸν βυζαντινὸν καὶ δυτικὸν μεσαίωνα: μὲ τὴν ἀναφορά τοῦ «ἐνδοξοῦ μας βυζαντινισμοῦ» τιτλοφορεῖται καὶ ἡ παρεμβαστὴ του στὴ συζήτηση πού εἶχε ἀνοίξει λίγα χρόνια πρὶν ἡ *Νέα Ἑστία*). Ὑπῆρξε πρωτοπόρος, δηλαδὴ μοντερνιστής, προπάντων μὲ τὴν ποίησή του. Πού ὅμως ἡ ἐκδόσή της συγκεντρωτικὰ σταμάτησε στὶς *Ἐκλογές Α* (1934) καὶ *Β* (1962). Ὅταν (ἐπιτραπεῖ καὶ) ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐκδοτικὴ τῆς ὀλοκλήρωσης μὲ τὰ ἀνέκδοτα καὶ τὰ διάσπαρτα καὶ ὡς ἐκ τούτου εὐκόλα ἀνιχνεύσιμα ποιήματά του στὰ «ἐπίσημα» περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς, καλὰ εἶναι νὰ μὴ παραπέσει καὶ τὸ ποίημα ἑνὸς περιοδικοῦ λαθρόβιου (ἑνὸς τεύχους μόνου) καὶ ὅπως εἶπαμε ἀδιβλιογράφητου.

Τὸ ἀναδημοσιεύω συνεπῶς ἐδῶ —αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνακοίνωσή μου— ὅπως εἶχε δημοσιευτεῖ, ὡς πρωτοσέλιδη συνεργασία μὲ προμετωπίδα ἓναν πίνακα τοῦ Γιάννη Τσαρούχη (πού ἐπιγράφεται «Ἑλληνας στρατιώτης τὴν Ἄνοιξη»):

ΓΥΜΝΑΣΜΑΤΑ ΣΕ ΔΙΣΤΙΧΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Γοργόνες βαμμένες μὲ αἷμα μαγέψαν τὰ καράβια
πιο σιγουριά εἶχε ἡ θάλασσα πρὶν βγοῦνε ν' ἀρμενίζουν.

Τίς ὥρες βάφουνε τώρα μὲ τὸ αἷμα τους
ὅσοι ἀνώφελα περιμένουν ὅ,τι δὲ γίνεται.

Οἱ γωνίες πού ταιριάζουν οἱ δεῖχτες τοῦ ρολογιοῦ
εἶναι παγίδες πού πιάνουν τ' ὄνειρο καὶ τὸ κάνουν ζωή.

Ποῦ νὰ ξεφύγεις πιασμένη ἀπὸ τὰ σύρματα τοῦ δόκανου
καὶ δὲν ἔχει πιά διεξοδὸ μιά καὶ πέσει τὸ φράγμα.

Ἐξω σέ περιμένουν δύο καρφιά ἀναμμένα
καί δέκα νύχια πού ἀκονίζονται καί πού σοῦ παίζου.

Τ' ἄλλα δέκα κάνουν πού ἀδρανοῦν
ἐνῶ ἐσύ τρέφεται μέ τό στερνό προσφάγι τοῦ δόλου.

Καταραμένο τ' ὄνειρο πού ἀποτραβήχθηκε
καί σ' ἄρισε νά διαλογίζεσαι τί προτιμάς.

Ν' ἀνοίξει ἡ πόρτα νά τελειώνεις
ἤ νά μήν ἀνοίξει.

Τό καινούργιο τ' ὄνειρο πού δέν περιμένεις
φύλλο λουλούδι σ' ἀπαλότητα

τοῦτο σέ τέρπει καί σοῦ δηλώνει
πώς ὅλα τ' ἄλλα ἦταν ὄνειρα.

Θέλεις νά χοροιδέψουμε τό θαλασσινό θάνατο;
πρῶτα πές μου μακριά ἀπό σένα πώς νά μείνω.

Ἔρχεται δέν ἔρχεται ὄλο κι' ἄργεϊ ναρθεῖ
κύματα στήν ἀνατολή θυμάρια τό μεσημέρι

τροελλή ἀγάπη τά δειλινά
ἴσκιος πολὺς τό βράδυ.

Μαγνήτης εἶναι καί τραβάει
τί γυρεύω τή θέληση ν' ἀνισταθῶ.

Ἄλλα τά παιχνίδια εἶναι τό ἴδιο πολύπλοκα
κι' ἡ προσμονή εἶναι πάντα γιά καλό

Ἄτι εἶναι τελευταῖο ἀλλάζει τήν οὐσία
ὅ,τι εἶναι τελευταῖο πλουταίνει ὅπως τά παραμύθια

Αὐτό εἶναι πρῶτο κι' ἔρχεται ἐπί κεφαλῆς
χωρισμοί πού ἀφίνουν πίσω τους τήν οὐρά τοῦ κομήτη

Ἔνα κούβαρι σύννεφα βάλαν μέ νοῦ τους νά κρύψουν
τίς Ἰάδες δέν τό κατάφεραν κι' ἄς εἶναι τόσο ὠχρές.

Καί πῶς θά τό θελήσω ἀφοῦ κατέχω
ὅλα τοῦτα τά πράσινα βοτάνια

Νά τά ἐξαντλήσω πρῶτα
καί πάλι ὁ θά θέλω.

Κόμποι ἀξεδιάλυτοι
καί τό σκοινί μᾶς τρώει τά νύχια.

Μιά μάταια αὐταπόδεικτη στερεομετρία
χαράζει συνθηματικά τά προβλήματα μας

μέ χρυσές χιμαλίες στό μαυροπίνακα
που εἶναι δέν εἶναι στέρεος στόν τρίποδά του

Πάλι στά περβόλια οἱ θρύλοι τοῦ φιδιοῦ
τυλίγεται στό δέντρο ἀγγίζει τόν καρπό

Μέ τά φύλλα πού συνάζω
γίνομαι Sartor biblicus

Πάλι τά περβόλια νύχτα καί μέρα
τά πουλιά τά νερά κι' οί σκιαδες

Περιμένω ν' ἀνθίσει ὅπου νᾶναι
ἡ Πανσέληνο νά φέρει εὐδαιμονία

Τήν εἶχα κλαδέψει ὅταν φύτρωνε· εἶχα εὐχηθεῖ
νά μήν ξανάρθει ἐκεῖνη ἡ τρισάθλια νύχτα

Δέν μπορεῖ νᾶχει γίνει πέντε ἡ ὥρα
δέν μπορεῖ νᾶναι πρῶί τοῦτες οἱ στάχτες.

Ἔβγα ὡστόσο, ἤλιε μου, φέξε μας καί μᾶς
σβύστε τελospάντων τήν τρισάθλια νύχτα.

Τ. Κ. ΠΑΠΑΤΖΩΝΗΣ

Γιάννης Δάλλας

80

Αναπάντεχες προσθήκες στη Βιβλιογραφία Ν. Νικολαΐδη

Παρ' ὅτι διέτρεξα αρκετές φορές τήν ὕλη των βιβλιοκρισιῶν του Βάσου Βαρίκα, ετομάζοντας μια ογκώδη συγκεντρωτική ἐκδοση ὅσων δημοσιεύτηκαν στις εφημ. *Τα Νέα* καί *Το Βήμα* ἀπό το 1945 ἕως το 1960, δέν εἶχα προσέξει ὅτι στο «Χρονικόν του Βιβλίου» (εφ. *Τα Νέα*, 15 Αυγ. 1958) ἐκτός ἀπό τή μελέτη του Κ. Ι. Δεσποτόπουλου, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, ἀναφερόταν ἐπίσης, κλείνοντας τή βιβλιοκριτική του, στη συλλογή μελετημάτων του Γλαύκου Αλιθέρση, *Νίκος Νικολαΐδης* [1958]. Ο πρόσθετος λόγος ἀναδημοσίευσης αὐτοῦ του ἀνετόπιστου κριτικοῦ σημειώματος του Βαρίκα εἶναι πως θα ἐξακολουθούσε νά μένει ἀφάνες, λόγω του ὅτι ἡ συγκεντρωτική ἐκδοση θα περιλαμβάνει μόνο βιβλιοκρισίες σχετικές με τή λογοτεχνία, καί ἔτσι ἡ σχετική γιά το βιβλίό του Δεσποτόπουλου μένει —προσῶρας τουλάχιστον— ἀπέξω:

Ἄρθρα καί σημειώματα δημοσιευμένα σε περιοδικά καί εφημερίδες κατὰ διαστήματα, σε μια περίοδὸ τριάντα πέντε περίπου χρόνων, συγκεντρώνει ὁ ποιητής κ. Γλαύκος Αλιθέρσης στο νέο του βιβλίό «Νίκος Νικολαΐδης». Ὅπως το υποδηλώνει καί ὁ τίτλος, τὰ δημοσιεύματα ἀναφέρονται στον Κύπριο πεζογράφο Νίκο Νικολαΐδη, που το θάνατό του θρηγήσαμε πριν μερικά χρόνια. Ο χρόνος που το καθένα ἔχει γραφτεῖ εἶναι ἐνδεικτικό, θά ἔλεγα, τῆς ἀξίας του. Το πρῶτο, νεανικό δημοσίευμα σε κυπριακή εφημερίδα, σου δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι ἐκεῖνος που μιλάει μέσα ἀπό τις γραμμές του δέν εἶναι ὁ κριτικός ἀλλά ὁ κρινόμενος. Στο δεύτερο, ἄρθρο στη «Νέα Ἐστία», ἡ στάση του κ. Αλιθέρση ἀπέναντι στο ἔργο του συγγραφέα του «Βιβλίου του Μοναχοῦ» εἶναι κριτικώτερη. Μολονότι βλέπω υπερβολικό τον ἀφορισμό του γιά τους ἥρωες του Νικολαΐδη ὅταν τους χαρακτηρίζει ὡς «χαλκιμένους», νομίζω, ἐν τούτοις, ὅτι κάποιες ἀπό τις παρατηρήσεις του κριτικοῦ ευσταθοῦν ἀκόμη καί σήμερα. Σύντομα σημειώματα τὰ ὑπόλοιπα δυο

δημοσιεύματα, διευκρινίζουν απλώς απόψεις που τις συναντήσαμε περιεκτικώτερες στο δεύτερο άρθρο. Η ίδια η φύση του βιβλίου περιορίζει στο ελάχιστο τη φιλοδοξία να αποτελέσει ουσιαστική συμβολή στην κριτική τοποθέτηση του πεζογράφου. Προσφέρει όμως πολύτιμες πληροφορίες και διαφωτίζει άγνωστες πλευρές του ανθρώπου. Και σ' αυτό εντοπίζεται η αξία του.

ΒΑΣΟΣ ΒΑΡΙΚΑΣ

Αλέξης Ζήρας

80

Ένα κείμενο του Γ. Φιλίππου Πιερίδη για τον Νίκο Νικολαΐδη

Στον τόμο 3 (*Παλαιότεροι και νεότεροι για τον Νίκο Νικολαΐδη*) τετράτομης και χωρίς ενιαίο τίτλο έκδοσης για τον Νίκο Νικολαΐδη, που κυκλοφόρησε προσφάτως από τις εκδόσεις Εν Τύποις, περιλαμβάνονται τρία ραδιοφωνικά κείμενα του Γιώργου Φιλίππου Πιερίδη, των ετών 1968, 1971, 1988 και ένα για τηλεοπτική εκπομπή του 1976 (σσ. 56-84). Σε πρόλογο της έκδοσης (τόμος 1, σ. 11) γίνεται αναφορά σε «πρώτη δημοσίευση» των κειμένων αυτών.

Όσον αφορά στο τέταρτο κείμενο («Νίκος Νικολαΐδης. Μια σκιαγραφία») τούτο πρωτοδημοσιεύτηκε, κατά παραχώρηση του Γ.Φ.Π., στο περιοδικό *Ο Κύκλος* αρ. 7-8 (Γενάρης-Απρίλης 1981) σσ. 3-6, με τίτλο «Ο τεχνίτης Νίκος Νικολαΐδης». Η νεότερη δημοσίευση, που προφανώς έγινε από άλλο χειρόγραφο του συγγραφέα, παρουσιάζει ουσιώδεις παραλείψεις (και αρκετές παραλλαγές), από τις οποίες οι κυριότερες επισημαίνονται παρακάτω.

α. Παράγραφος 2: «Στο Βιβλίο του Μοναχού μας δίνει μιαν εξαιρετη περιγραφή αυτού του ιδανικού αγιογράφου. Για όσους γνώρισαν τον Νικολαΐδη από κοντά, η περιγραφή <αυτή του αγιογράφου> ταιριάζει κατά κάποιον τρόπο και στον ίδιο τον Νικολαΐδη, κλπ.» (Μεταξύ των δυο προτάσεων παραλείπεται το σχετικό, πολύ διαφωτιστικό, απόσπασμα από το κεφ. Ν' του Βιβλίου του Μοναχού).

β. Μεταξύ παραγράφου 3 («Ζούσε με τρόπο σχεδόν ασκητικό, κλπ.») και της επόμενης («Μπορώ να πω ότι αυτή η πειθαρχηση της ζωής του κλπ.») πρέπει να προστεθεί η ακόλουθη, που περιέχει πληροφορίες σημαντικές:

(Η συνηθισμένη βιοποριστική ασχολία του ήταν να φτιάχνει πορτραίτα και άγιες εικόνες, που του παράγγελναν κάπου κάπου ο ένας ή ο άλλος νοικοκύρης της παροικίας. Συμπλήρωνε το φτωχικό του εισόδημα και με έκτακτες δουλειές που αναλάβαινε κάθε τόσο. Και κατάφερε μάλιστα να εκτελέσει μ' επιτυχία και με μιαν εκπληκτική ικανότητα, έργα που απαιτούσαν επαγγελματική πείρα, όπως να στήσει για λογαριασμό βιομηχανικής επιχείρησης ένα εντυπωσιακό περίπτερο στην Διεθνή Έκθεση του Καΐρου ή να σχεδιάσει και να επιβλέψει το χτίσιμο ενός εξοχικού πύργου στο κτήμα του μεγαλοεπιχειρηματία Ν. Πιεράκου).

γ. Η παράγρ. 4 συμπληρώνεται με την ακόλουθη πρόταση:

Κατά το διάστημα της μακρόχρονης φιλίας μας δεν τον είδα ποτέ να δείξει πρόθεση συμβιβασμού, ακόμα και σε περιόδους που ήξερα –αν και δεν τ' ομολογούσε– ότι δυσκολευόταν να πορευτεί.

Άλλες μικρότερης σημασίας διαφορές αφήνονται στον σχολαστικό και επίμονο αναγνώστη που θα προχωρούσε σε αντιπαραβολή των δυο δημοσιεύσεων.

Φοίβος Σταυρίδης

80

Διορθώσεις στην έκδοση για τον Ν. Νικολαΐδη

Στην τετράτομη έκδοση για τον Ν. Νικολαΐδη (Λευκωσία, Εν Τύποις, 2003) χρειάζεται να γίνουν και οι πιο κάτω διορθώσεις (ευχαριστώ την κυρία Ελένη Βοΐσκου και τους φίλους Αλ. Ζήρα και Φ. Σταυρίδη για τις υποδείξεις τους):

Τόμος 1. Κατάλοιπα από το Αρχείο του Νίκου Νικολαΐδη, επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, σελ. 163: Οι δυο λέξεις που αναφέρονται ως δυσανάγνωστες στην ιδίοχηρη αφιέρωση του Θ. Δ. Μοσχονά, έχουν αναγνωριστεί από τον Φ. Σταυρίδη ως «ανθρώπινου πόνου». Στον ίδιο τόμο, σελ. 186-187: Η Αμαλία Νικολαΐδου, συγγραφέας της ποιητικής συλλογής *Κυκλάμινα και κάκτοι* (Κάιρο 1951), δεν ταυτίζεται, βέβαια, με την Αλίκη Νικολαΐδου (επισήμανση Αλ. Ζήρα). Ο Σόπχη, που αναφέρεται σε επιστολή του Ν. Νικολαΐδη προς τη Μαρία Ρουσσιά (σελ. 306), ήταν γνωστός αιγύπτιος οφθαλμίατρος, ενώ ο Κύριλλος δεν είναι άλλος από τον οφθαλμίατρο Κορύλλο (υπόδειξη Ελ. Βοΐσκου). Ο Νικόλας Δουζένης (σελ. 321), επ' αδελφή γαμπρός της Ελ. Βοΐσκου, δεν ήταν δικηγόρος αλλά λογιστής και αλληλογράφος· διετέλεσε πρόεδρος του Ελληνικού Συλλόγου Ερασιτεχνών (υπόδειξη Ελ. Βοΐσκου). Ο ζωγράφος που φιλοτέχνησε σκίτσα του ετοιμοθάνατου Ν. Ν. (σελ. 324) λέγεται Βασίλης Δημοκράτης, όχι Δημόκριτος (διόρθωση Ελ. Βοΐσκου).

Τόμος 4. Το ζωγραφικό έργο του Νίκου Νικολαΐδη, επιμ. Βούλα Κοκκίνου, σελ. 95: Τα πρόσωπα που φαίνονται στις τρεις φωτογραφίες είναι κατά σειρά η Αλίκη Νικολαΐδου, ο Αλέξανδρος Παπαδόπουλος (μεταφραστής του Ν. Νικολαΐδη και αργότερα αντεπιστέλλον μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας, ο οποίος διέθετε αρκετά ζωγραφικά έργα του Ν. Νικολαΐδη) και ο Θεολόγος Νικολόπουλος, δημοσιογράφος. Τα πρόσωπα αυτά δεν είχαν ταυτιστεί ούτε στη δίγλωσση έκδοση *Νίκος Νικολαΐδης ο Κύριος*, εκδ. Διασποράς, 1998, σελ. 100 (υπόδειξη Ελ. Βοΐσκου).

Α. Π.

80

Μια παιδική ποιητική ανθολογία

Με πολλή καθυστέρηση διάβασα στον τόμο *Μνήμη Έλένης Τσαντσάνογλου*¹ τή μελέτη τής Έφης Χρ. Βαρακλιώτου, τού Χ. Α. Καραόγλου και τής Άριστης Σδράλη «Ποιητικές ανθολογίες 1901-1950 (Πρόδρομη ανακοίνωση)». Στο Έπίμετρο Ι τής μελέτης, ήτοι στον «Συνοπτικό κατάλογο τών ελληνικών ποιητικῶν ἀνθολογιῶν 1901-1950» δέν ἀναγράφεται μία σημαντική, κατά τή γνώμη μου, παι-

δική ποιητική ανθολογία. Ἐπειδὴ ἡ ἀπουσία της ἀπὸ τὸν κατάλογο ἀσφαλῶς ὀφείλεται σὲ ἄγνοια καὶ ὄχι σὲ ἄλλους λόγους, καταγράφω ἐδῶ τὰ ἐκδοτικά της στοιχεῖα καὶ παρέχω κάποιες ἀκόμη πληροφορίες.

Ἡ σελίδα, λοιπόν, τίτλου δίνει τὰ ἐξῆς: *ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ* / *ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ «ΔΑΜΑΣΚΟΥ»* / *ΠΡΟΛΟΓΟΣ Π. ΜΕΛΙΤΗ* / *ΕΚΔΟΣΕΙΣ Η «ΔΑΜΑΣΚΟΣ»²* / *ΑΘΗΝΑΙ*.

Ἀντιγράφω, μὲ πεζά, καὶ τὸν κολοφώνα: «Τὸ Ἐπιγράμμιον τοῦ παιδιοῦ», ἀνθολογία τῆς Δαμασκῆ, ἐξώφυλλο τοῦ Κώστα Γραμματόπουλου, διακόσμηση τῶν: Ἐλένης Θεολόγου, Ζωῆς Κωτσέλη, Αἰκατερίνης Φορτοῦνα, Τάκη Μαθιόπουλου, Ντίνου Ξενοπούλου, Γιάννη Στίνη ἐκτύπωση ἐξώφυλλο στὸ λιθογραφεῖο Φάνη Κωνσταντινίδη καὶ Κώστα Μιχαλᾶ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1948».

Ἔχει διαστάσεις 24x16 καὶ ἀριθμῆι 308 σελίδες. Ὁ πρόλογος τοῦ Π. Μελίτη –ψευδώνυμο τοῦ καθηγητῆ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀλεξάνδρου Τσιριντάνη– καταλαμβάνει τίς σελίδες 5-7, ἐνῶ τὸ ἀνυπόγραφο ἐκδοτικὸ σημεῖωμα «Δυὸ λόγια στὰ παιδιὰ» τίς 8-10.

Ἡ ἀνθολογία *Τὸ Τραγούδι τοῦ Παιδιοῦ*, πού περιλαμβάνει 261 ποιήματα, ἔχει τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸ ὅτι δὲν συγκροτήθηκε μὲ ἀνθολόγησιν ποιημάτων ἤδη δημοσιευμένων, ἀλλὰ μὲ ποιήματα δεκάοχτώ συνεργατῶν τῆς «Δαμασκῆ» καὶ τοῦ περ. Ἀκτῖνες, γραμμένα εἰδικά γι' αὐτήν. Οἱ συνεργάτες: Χλόη Ἀχαικοῦ, Γ. Βερίτης, Ρόδη Ἐρμᾶ, Ἀντώνιος Ζαχαρόπουλος, Νίκος Καμβύσης, Ἐλένη Καριτᾶ, Γεώργιος Καχυμάνης, Ἀλέξανδρος Κρέστοβιτς, Φίλιππος Κριτέλης, Ἰωσήφ Κυπριανός, Σίμων Κυρηνάιος, Στέφανος Μπολέτσης, Πέτρος Πετρῆς, Σύλβια Ρόδη, Ἀλέξανδρος Σταυρίτης, Ἅγιος Φλογέρας καὶ Γεώργιος Χατζηναστασίου.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ κάθε ἄλλον ποιήματα (48) ἔχει γράψει ὁ Ἰωσήφ Κυπριανός, εἰκοσιενιάχρονος τότε. Πρόκειται γιὰ τὸν μετέπειτα πολυδιαβασμένο πεζογράφου Ἀντώνη Σαμαράκη.³ Τὰ λιγότερα (4) ὁ Ἅγιος Φλογέρας. Τὰ ποιήματα τῆς ἀνθολογίας εἶναι, ὅλα ἀνεξαιρέτως, ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ πίστι καὶ ζωὴ. Ἄλλωστε ἡ «Δαμασκός», στήν ὁποία, ἐκτός τῶν ἄλλων, χρωστᾶμε τὴν ὠραιότατη ἐκδοσὴ τῆς πολὺ καλῆς μετάφρασης τοῦ ἐλιστικοῦ Φόνου στὴ Μητρόπολη, τῆς καμωμένης ἀπὸ τὸν Ἀντώνη Ζαχαρόπουλο, ἦταν οὐσιαστικὰ ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος τοῦ περιοδικοῦ Ἀκτῖνες, ὄργανον τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων. Οἱ περισσότεροι, ἂν ὄχι ὅλοι, συνεργάτες τοῦ *Τραγουδιοῦ τοῦ Παιδιοῦ* ἔγραφαν καὶ στὸ περιοδικό.

Ἡ ἀνθολογία τῆς «Δαμασκῆ», πού καὶ ἐκδοτικά ἦταν ιδιαίτερα φροντισμένη, ἔγινε εὐνοϊκὰ δεκτὴ ἀπὸ τὴν κριτικὴ. Παραθέτω ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ βιβλιοκρισία τοῦ Β. Βαρίκα στήν ἐφημ. *Τὰ Νέα* (27 Δεκ. 1948):

...Στὰ 250 ποιήματα πού περιλαμβάνει ἡ ἀνθολογία, ὅλα τὰ παιδιὰ, ὅλων τῶν ἡλικιῶν, θά βροῦν κάτι εὐχάριστο, καὶ διδακτικὸ συγχρόνως, ἱκανὸ νὰ τοὺς προσελκύσῃ τὸ ἐνδιαφέρον. Ἐκεῖνο πού κάνει ἐντύπωση εἶναι κυρίως ἡ ποικιλία τῶν θεμάτων καὶ ὁ ἀριστοτεχνικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι γραμμένα τὰ ποιήματα. Ἡ θρησκεία, ἡ πατρίδα, ἡ καθημερινὴ ζωὴ προσφέρουν ἅπειρα θέματα. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ τραγούδια, ἀντλημένα ἀπὸ τίς πρὸ διαφορετικῆς περιοχῆς, πειθαρχοῦν σ' ἓνα ἐνιαῖον πνεῦμα, πού δίνει μίαν

θαυμαστή ενότητα στο βιβλίο. Παρόμοια προσπάθεια, τόσο σε έκταση όσο και σε περιεχόμενο, αμφιβάλλω αν έχει εμφανισθῆ στη χώρα μας...

Πρόκειται για κάτι τό λιτό αλλά εξαιρετικά ελκυστικό. Μέ δύο λόγια τό «Τραγούδι τοῦ Παιδιοῦ» ἔρχεται νά προσθέσῃ ἕνα διαλεχτό ἔργο στήν τόσο φτωχή ἄλλως τε παιδική λογοτεχνία μας, πού θά ἄξιζε νά βρῆ ὅσο τό δυνατόν εὐρύτατη διάδοση.

Ὁ Βαρίκας δέ εἶχε λόγους νά μεροληπτεῖ, γιά τοῦτο καί ἡ κρίση του εἶναι ἀκριβοδίκαιη. Ἴσως ἡ ὑψηλή, γενικά, στάθμη τῶν ποιημάτων τῆς ἀνθολογίας νά εἶναι καί ἕνας ἀπό τούς λόγους, πού ἐμπόδισαν ὡς τώρα τόν Ἰωσήφ Κυπριανό ν' ἀποκηρύξει δημόσια τά σαρανταοχτώ δικά του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ὁ τόμος ἔχει ὡς γενικό θέμα τά «Ἐκδοτικά καί ἐρμηνευτικά ζητήματα τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας» καί ἀποτελεῖ τά Πρακτικά Ζ' Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης. Ἰπεύθυνος: Χ. Λ. Καράογλου, Θεσσαλονίκη 1998.
2. Τό Ἐκδόσεις ἢ «Δαμασκός», σέ κυκλική διάταξη (ἀνοιχτή στό κάτω μέρος), περιβάλλει τό σῆμα τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου, ἕναν σπορέα.
3. Ὁ Κυριάκος Ντελόπουλος στά Νεοελληνικά Φιλολογικά Ψευδώνυμα δέ σημειώνει ὅτι μέ τό ψευδώνυμο αὐτό ὁ Σαμαράκης συνεργάστηκε καί στό Τραγούδι τοῦ Παιδιοῦ.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Τα πρωτόγραφα δύο ποιητικῶν κειμένων

Ι. Το χειρόγραφο (αυτόγραφο) ποίημα του Νίκου Λευθεριώτη, Κερκυραίου λόγιου, ιστοριοδίφη και ποιητή, είναι αχρονολόγητο, εύκολα όμως μπορεί να προσδιορισθεί η χρονολογία ἐμπνευσης και σύνθεσής του. Τα ογδοντάχρονα της φίλης του και συμπατριώτισσάς του Ειρήνης Α. Δεντρινού γνωρίζουμε ότι γιορτάστηκαν στην αίθουσα της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Κερκύρας στις 14 Φεβρουαρίου 1959, μεταδόθηκαν μάλιστα οι εορταστικές αυτές εκδηλώσεις από το Ραδιοφωνικό σταθμό του νησιού.¹ Τίμησαν με τη συμμετοχή τους και με ομιλίες τους τη γηραιά κυρία των κερκυραϊκών γραμμάτων η πεζογράφος και παιδαγωγός Κατίνα Γ. Παπά και ο Νίκος Καρύδης, λογοτέχνης και λόγιος, γνωστός στον πνευματικό χώρο της Κερκυρας, ιδίως από τη συνεργασία του με το δημοσιογράφο Κώστα Δαφή στους πρώτους τόμους των Κερκυραϊκών Χρονικών. Το δεκάστιχο ποίημα του Λευθεριώτη, εμπνευσμένο και συνθεμένο κάτω από τις συνθήκες που αδρά περιγράψαμε, εστιάζει κυρίως στην επτανησιακή θητεία της τιμωμένης.² Είναι η περιορισμένη λογοτεχνική εικόνα που επικράτησε για τη Δεντρινού, επειδή είχε την ατυχία να συμπέσει η ωριμότητά της με την παρακμή της επιχώριας Σχολής. Ωστόσο, την αδικεί, αν λογαριάσει κανείς ότι μέχρι το 1930 η φήμη της ήταν πανελλήνια.³ Παραθέτουμε το αθησαύριστο ποίημα που ο εμπνευστής του το ἀπάγγειλε στις προαναφερθείσες εκδηλώσεις:

ΓΙΑ ΤΑ ΟΓΔΟΗΝΤΑΧΡΟΝΑ
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΔΕΝΔΡΙΝΟΥ

Φέρνω, Κυρά μου, ένα γιουλί κ' εγώ για το στεφάνι,
Που γύρω απ' τ' άσπρα Σου μαλλιά η Κέρκυρα Σού πλέκει,
Βραβεύοντας την καρπερή ζωή Σου, τους αγώνες,⁴
Του νου Σου τους γλυκούς καρπούς και της καρδιάς τα δώρα.
Δέξου το, Εσύ! Το μύρο του μοσκοβολάει φιλία
Και θαυμασμό. Ακούραστη τα διάβηκες τα χρόνια,
Ορθή, πιστή στη δούλεψη κάθε καλού και ωραίου.
Δίκαια τώρα δέχεσαι του επαίνου το λουλούδι.
Είθε, όπως ήλθες θαλερά στα ογδοηντάχρονά Σου
Έτσι να σ' αντικρύσουμε και στα εκατόχρονά Σου.

Ν. Λευθεριώτης

II. Το δεύτερο κείμενο είναι δακτυλόγραφο, υπογεγραμμένο χειρογράφως και φέροντας χειρόγραφη επίσης χρονολόγηση (Αθήνα 1951). Ανήκει στην Κατίνα Γ. Παπά και έχει δημοσιευθεί στην τελική μορφή του μετά το θάνατο της λογοτέχνιδος με φροντίδα της αδελφής της, της γνωστής ζωγράφου Αγγλαίας Παπά, στον καλαίσθητο και εξαιρετικά λιτό (επιμνημόσυνο) τόμο των εκδόσεων του Δίφρου (Αθήνα 1963, σ. 28), που έχει τον τίτλο *Ποιήματα*, συνοδευόμενα από την εν είδει μότου φράση «Αντί της αγαπήσεώς μου».⁵

Δύο θέματα είναι άξια μνείας: α) Οι διαφορές στη γραφή μεταξύ πρωτοτύπου δακτυλόγραφου και της μετέπειτα έκδοσης του τόμου και β) η προαναφερθείσα χρονολόγηση. Οι διαφορές (ορθογραφικές, στικτικές, στιχουργικές), κατ' αρχάς, μπορεί να μην αποβλέπουν στην ουσία, εφόσον δεν έχει αλλάξει τίποτε σημαντικό δομικά ή φραστικά, δείχνουν όμως μετριοπαθέστερη γλωσσικά διευθέτηση στην έντυπη έκδοση και ροπή προς το δημοτικότερο στο δακτυλόγραφο. Προφανώς, λόγοι εκδοτικοί επέβαλαν την ορθογραφική εξομάλυνση και τη συμμόρφωση με τα κρατούντα, δώδεκα χρόνια μετά τη χρονολογία του πρωτόγραφου, στη γλώσσα και την εκδοτική πρακτική. Το κυριότερο όμως είναι η ύπαρξη χρονολογικής ένδειξης, που δεν υπάρχει στο βιβλίο, πράγμα που μας εξασφαλίζει μια χρήσιμη μαρτυρία για τη (μικρή ούτως ή άλλως) ποιητική δημιουργία της Παπά.⁶ Καταχωρίζουμε το δακτυλόγραφο κείμενο (στο μονοτονικό) χωρίς να επιφέρουμε καμία απολύτως ορθογραφική, στικτική ή άλλη αλλαγή:

«Η ΕΝ ΠΟΛΛΑΙΣ ΑΜΑΡΤΙΑΙΣ...»

«Η εν πολλαίς αμαρτίαις...»

Κύριε,....

Τριανταφυλλένια σύννεφα η σάρκα της,
μαύροι καταράχτες του Αχέροντα τα μαλλιά της,
χίλιων ήλιων η πύρα τα μάτια της,
καφτεροί κρατήρες τα χείλη της
και οι πόθοι της Άδης αχόρταγος.
Συχώρεσε, Κύριε,.....

Εκοίταξε τον ουρανό και τ' αστέρια
της χαμογέλασαν
τη ράντισαν αρώματα οι νυχτιές
και τ' αυγινά τη στόλισαν μαργαριτάρια
«Οίστρος ακολασίας...»
Στητές λαμπάδες οι άσπροι ασφόδελοι
ας φέγγουν το δρόμο της, Κύριε...
Αθήνα 1951 Κατίνα Γ. Παπά

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τον εμπλουτισμό της σχετικής βιβλιογραφίας αναφέρουμε και ένα μικροκείμενο που δημοσιεύτηκε στην εφημ. *Κερκυραϊκά Νέα* (19-11-1968), σχετικό με τα επικείμενα ενενηντάχρονα της ποιήτριας.
2. Ίσως κάπως πικρόχολα με τη φράση η Κέρκυρα Σού πλέκει να δηλώνει ότι μόνο η Κέρκυρα, ως μη όφειλε, την τιμά.
3. Βλ. Θεοδότη Πυλαρινού, *Επτανησιακή Σχολή*, Αθήνα 2003, Σαββάλας, σ. 129-134, 200-203, 214-215 και 226 κ.ε.
4. Κοινωνικούς, ιδίως φεμινιστικούς και γλωσσικούς, που είχε αναλάβει.
5. Η χαρακτηριστική προσωπογραφία της Κατίνας Παπά (στην 4η σελίδα), καθώς και τα σχέδια (σ. 5, 15, 21, 28) έχουν φιλοτεχνηθεί από την αδελφή της.
6. Και η αξία της χρονολόγησής αυτής καθίσταται μείζων, αν ληφθεί υπόψη ότι στη συλλογική και τελεσιδίκη έκδοσή του 1963, αναφέρεται η χρονολογία σύνθεσης κάτω από τα ποιήματα εκείνα που αυτή είναι γνωστή, ενώ το εν λόγω σύνθεμα είναι αχρονολόγητο.

Θεοδότης Πυλαρινός

80

«Καρτερώ μα τίποτα ακόμα...»
Γιώργος Μαυροΐδης (1912-2003)

«Είμαι απογοητευμένος απ' την ασχήμια γύρω μου... Η αμερικανική κοινωνία είναι απαίδευτη, επόμενο είναι να παράγει υποκοιλτούρα. Είμαι ανήσυχος και για το πολιτιστικό μέλλον της Ευρώπης!» (Γ. Μαυροΐδης).

Ξεφυλλίζω εφημερίδες του καλοκαιριού. Σκαλιζώ παλιές σημειώσεις και κιτρινοσιμένες φωτοτυπίες. Στα τέλη Αυγούστου απεδίωξε στην Αθήνα πλήρης ημερών ο Γιώργος Μαυροΐδης (1912-2003). Ζωγράφος, καθηγητής στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας, γεννημένος στον Πειραιά από λαρνακέα πατέρα, με πολυκύμαντη ζωή, σπουδές στη Νομική και διπλωματική σταδιοδρομία, που την εγκατέλειψε για χάρη της ζωγραφικής τέχνης. Θαυμαστής του Μπρακ, γνώριμος του Ματίς και του Τζακομέντι, φίλος του Ν. Χατζηκυριάκου-Γκίκα, του Γ. Τσαρούχη, του Α. Εμπειρίκου.¹ Στη ζωγραφική του, αποφεύγοντας τις γεωμετρικές γραμμές και τις αντικειμενικές εικόνες, έφτανε «σε ένα προσωπικό γραφισμό χρησιμοποιώντας ένα ή δύο, συνήθως γαιώδη χρώματα». Συμπτωματικά (;) βρισκω

στο περιοδικό *Παρνασσός* του 1961 ανάμεσα στις «πιο αξιοσημείωτες εκθέσεις» των Γ. Βαρλάμου, Α. Μπαχαριάν, Ν. Σαχίνη και αυτή «του Γ. Μαυροΐδη στο ισόγειο Ζουμπουλάκη (ρυθμική κίνηση της γραμμής και συνθετική δύναμη διακρίνανε τ' ανεικονικά του έργα)». ²

Μετείχε με επιτυχία σε δεκάδες ατομικές και ομαδικές εκθέσεις. Το 1995 του απονεμήθηκε το Αριστείο Γραμμάτων και Τεχνών της Κυπριακή Δημοκρατίας. Δημοσίευσε το 1947 την αντισυμβατική συλλογή διηγημάτων *Καθρέφτες* (6' έκδοση Λευκωσία 2001). ³ Εξέδωσε, επίσης, τις ποιητικές συνθέσεις *Το κρυφό και Το γιοφύρι* (εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1990). Βρήκα *Το γιοφύρι* καταχωνιασμένο σε ράφια λευκωσιάτικου βιβλιοπωλείου να τιμάται λίρες Κύπρου 2. Αποσπώ δύο συνθέματα, αποκαλυπτικά της εσωτερικής σχέσης του με την πνευματική ατμόσφαιρα και το διαλεκτικό ιδίωμα της Κύπρου:

Συνέφιασαν όλα στο νου
κι απείραυθος ανοίγει.
Απολόγηθη ο τρελλός
Χαρά στ' ανάθεμά τους,
και κάλεσε τον κύρη του
γι' αντρόχι στα ζερβά μου.
Χαράστونه τον ζάβαλλο
Πελέκα τον τον μαύρο.
Όταν αντίκριε σάθηγκε
Η λίγκρα του μαυρού της
Ο λούρουππος ανάδυσσε
Καπνό ξολοϊσμένο
Και η φωτιά λουλούπιασε
Μα το νερό να τρέμει
Κι έτσι μας χάρισε ζωή
Εξόν εις το γιοφύρι. [σελ. 22]

Λουμάκα πιάνω στο δεξί
Λουμάκα να την δέρνω,
Λουμάκα ήταν όμως της
Το ίδιο το κορμί της.
Ήταν οι λούρες ταπισόν
Ο νάππος να την πιάσει,
Νάεν μ' αγάπηνη ήξερα
Μ' αβάσταχτο το νάεν.
Παμός την νύχτα άγριος,
Παμός μόνο για κεινή,
Πάνιν έν η αγάπη μου
Μα κανενός μην πείτε.
Μες στο λακί του μούζουρου
Λαιμού σου ήρτεν ράστηνη
Κι ήταν σαν νάταν έρωτας
Μετά από τόσα χρόνια. [σελ. 23]

Αναφορές στη ζωή και στο έργο του Γ. Μαυροΐδη περιέχονται στα έργα *Κύπριοι Καλλιτέχνες*, εκδ. Χρ. Ανδρέου, Λευκωσία 1982-1983, σ. 143 και *Κύπριοι συγγραφείς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Λευκωσία 1983, σ. 856. Πληρέστερα εργοβιογραφικά στοιχεία περιέχονται στα σημειώματα του Νίκου Κρανιδιώτη στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* (τομ. 6, Αθήνα 1987, σ. 95) και στην *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα* (τομ. 4, Αθήνα 1990, σ. 55) και του Αριστεΐδη Λ. Κουδουνάρη στο *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920* (Λευκωσία ⁴2001, σ. 218).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σημειώνω για τις ανάγκες της μετά θάνατο σύνταξης μιας βιογραφίας του, ότι ως άνθρωπο επαναστατικό, χωρίς ταμπέλες, με γνήσιες ιδέες, συμπορευόμενο με το ΕΑΜ και τη μεταπολεμική Αριστερά στην Αίγυπτο και την Ελλάδα, αποστασιοποιημένο όμως από την κοινωνική δράση τις τελευταίες δεκαετίες της ζωής του, τον παρουσιάζει η Όλγα Μπαλαούρα, «Ο ζωγράφος Γ. Μαυροΐδης», εφημ. *Η Εποχή*, Κυρ. 27 Ιουλίου 2003, σ. 23, συνομιλώντας μαζί του και σχολιάζοντας.
2. Σημείωμα του κριτικού Σπύρου Παναγιωτόπουλου, *Παρνασσός*, τόμος Γ', 1961, σ. 640.
3. Κριτική από τον Νίκο Κρανιδιώτη, περ. *Κυπριακά Γράμματα*, τομ. ΙΔ', 1949, σ. 172. Η 6'

Γιώργος Μύαρης

Ελλάς ζει - Λαζοί

Τρεις λογοτέχνες (σ' ένα πεζογράφημα και δύο ποιήματα), εμμέσως ή αμέσως, συναντιούνται αναφορικά με το θέμα του εθνώνυμου των Λαζών. Η χώρα όπου κατοικεί το εθνάριον των Λαζών είναι ορεινή, φαραγγώδης, δασοσκεπής και δυσπρόσιτος, μας πληροφορεί η *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*. Ακόμη οι Λαζοί «είναι μεν και αυτοί την θρησκείαν Μουσουλμάνοι και χρησιμοποιούν εις την γραφήν το τουρκικόν αλφάβητον, αλλ' ομιλούν την ιδίαν εθνικήν γλώσσαν και προς τους Τούρκους δεν ευρίσκονται εις αγαθάς σχέσεις. Οι Λαζοί διακρίνονται κατ' εξοχήν εις την ναυτιλίαν, ήσαν δε κατά τους παρελθόντας αιώνας περιβόητοι πειραταί εις την ανατολικήν λεκάνην του Ευξείνου Πόντου. Διαρκώς σχεδόν οπλοφορούν και ζουν μεν εκ της γεωργίας και της κτηνοτροφίας αλλά και του λαθρεμπορίου του καπνού και της ληστείας». Τις μη αγαθές σχέσεις, το μίσος και την αντιπαλότητα μεταξύ Λαζών και Τούρκων, καθώς και τα σχετικά με τον εξισλαμισμό τους και, ακόμη, τη συνάφεια τους με τα ελληνικά έθνη, τονίζουν πολλές πηγές.¹ Άλλες όμως τονίζουν τη σκληρότητα των Λαζών εναντίον των Ελλήνων, με τη δικαιολογία ότι είχαν την ορμή του νεοφώτιστου Μουσουλμάνου.

Στο πεζογράφημα *Οι Χτίστες* του Γιώργου Χειμωνά εμφανίζεται μία μεγάλη γυναίκα η οποία: «Είπε με λεν Ευδοκία και κατοικώ στα μοναστήρια. Είμαι Λαζή. Έπεσε μεγάλο κακό κι έπιασαν έναν έλληνα και τον βασάνιζαν. Τον ταπεινώναν κι εκείνος όρθιος φώναζε η Ελλάς ζει. Του κόβουν οι Βούλγαροι οι Τούρκοι δεν θυμάμαι πια. Είμαστε κοινά και συγγενικά φύλα. Όλοι εμείς ίδια μοίρα κι άραγε ίδιο γαίμα. Του έκοψαν την γλώσσα αλλά εκείνος όρθιος φώναζε συνέχεια και με κομμένη γλώσσα φώναζε λα ζι. Έτσι γεννήθηκε το έθνος των λαζών κι ονομαστήκαμε λαζοί.» (Γιώργος Χειμωνάς, *Οι χτίστες*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1979, σ. 23-24)²

Σε τούτο το παράθεμα, τονίζει ο Δ. Μαρωνίτης, «ένα ευρηματικό λογοπαίγνιο αναλαμβάνει την πράξη της ονοματοθεσίας. Τώρα μάλιστα στο κύριο όνομα συμπίπτουν φωνητικά το καταγωγικό τοπωνύμιο και η φυλετική ρίζα».³

Υστερα από δεκατέσσερα χρόνια η Κύπρια ποιήτρια Νάσα Παταπίου αναφέρεται σε παρόμοιο γεγονός (γλωσσεκτομή, εμμονή ανάπηρης γλώσσας να εκφωνήσει το «Ελλάς ζει») χωρίς να συνδέεται άμεσα με το εθνώνυμο των Λαζών:

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ

Εις Αθανάσιον Κομνηνόν Ψηφιλάντην

Επόθησεν ο πορθητής/ Πόθον μεγαλεπήβολο/ Ψψιπέτη/ Στέλνει φερμάνι/ Τους ανυπότακτους/ Να φέρουν αλυσοδέτους/ Όσους ορκίστηκαν/ Να μην αλλάξουν γλώσσα/

Μαχαίρια ακονίζονται/ Σπαθιά άστραφταν/ στιλέτα επαιρόντο/ Οι δήμιοι ανάληγτοι/
Πλησιάζαν/ Ήμουν κι εγώ εκεί/ Ν' ακολουθώ τη μοίρα/ Της φυλής μου/ Έτρεμα
σύγκορμη/ Στου μαχαίριού/ Την όψη/ Ο φόβος/ Τι φόβος/ Τι φρίκη/ Σε γνωρίζω/ Από
την κόψη/ Από μελλούμενους αιώνες/ Ήχησε μια φωνή/ Αίφνης/ Μια δύναμη/ Εκτό-
πισε το φόβο/ Στεφάνωσε το θάρρος/ Και γνώρισα/ Τι θα πει/ Γενναίο/ Στους γενναί-
ους/ Προχώρησα/ Τείνω τη γλώσσα μου/ Σαν ζώο/ Σε σφαγή/ Ανάπηρο/ Αιμόφυρτο
μου/ Στόμα/ Πώς να φωνάξω/ Τα φωνήεντα/ Της γλώσσας μου/ Τα εύηχα/ Τα αέναα/
Επόθησεν ο πορθητής/ Πόθο μεγαλεπήβολο/ Υψιπέτη/ Ωσάν διαρκώς/ Να επόθησε/
Την ήττα/ Γιατί/ Το ανάπηρο/ Το αιματωμένο στόμα/ Έστω/ Μπορεί/ Να πει/ Λα ζει/
Λα ζει/ Που πάει να πει/ Στη γλώσσα/ Την Ελληνική/ Ζει/ Ζει/ Η Ελλάς/ Ζει
(στον τόμο Ελλάδος φθόγγων χέουσα Η αλλοτρίωση της ελληνικής γλώσσας στην
Κύπρο, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1993, σ. XV-XVI.)

Ύστερα από τέσσερα χρόνια, με παιγνιώδη και ανατρεπτικό τρόπο, επανέρχεται
στο θέμα και ο Γλαύκος Κουμίδης ακολουθώντας την Κύπρια ποιήτρια Νάσα
Παταπίου:

Μα νάτην! φωνούλα στο σκότος
Ωρα Ελλάδος η τρίτη, από
της αληθείας καλεί το λαμπρό παλικάρι
«Όβερ, μ' ακούς; Σ' έρημο τοίχο
δώσε το στίγμα. 'Λας ζει!»
(Γλαύκος Κουμίδης, *τχ. 10*, εκδ. Πουπούξιος, Κολωνία 1997, σ. 13 [«Παλιά ικε-
σία»]).

Ο μύθος ότι το όνομα των Λαζών δημιουργήθηκε είτε από γλωσσεκτομή και επι-
μονή για το «Ελλάς ζει», είτε για λόγους συνθηματικής συνεννόησης είναι αρκετά
διαδεδομένοι. Ο Χρίστος Δάλκος με εφοδίασε και με τα ακόλουθα στοιχεία:

Στο χειρόγραφο 1081 του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακα-
δημίας Αθηνών, όπου καταγράφεται γλωσσικό υλικό από το Ανατολικό Μακεδονίας
(καταγραφέας ο Σταύρος Κατσουλέας, 1975) περιέχεται η ακόλουθη αναφορά (σ.
368): «Λαζοί οι = Τουρκική φυλή που αγαπούσε τους Έλληνες και έλεγε “η Ελλάς
ζη” και συνθηματικά “λάς ζη” και έτσι οι Πόντιοι ονομάστηκαν Λαζοί». Όμως
πρέπει να υπάρχουν και άλλες γραπτές πηγές για το θρύλο αυτό ο οποίος δεν φαί-
νεται να έχει σχέσεις με την ιστορική αλήθεια. Ακόμη, καθώς με πληροφόρησε ο
Κώστας Φωτιάδης, παλαιότερα κυκλοφόρησε και μουσικός δίσκος που αναφερόταν
στους στίχους του και για το θέμα που εξετάζουμε [=ζει, ζει, μας βγάλανε Λαζοί].
Στο επόμενο τεύχος θα δημοσιευτεί και η δική του συμβολή με συμπληρωματικά
στοιχεία για το θέμα των Λαζών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κωνσταντίνου Γ. Λαμέρα, *Περί Μικράς Ασίας και των εν αυτή κρυπτοχριστιανών*, εκδ. Γ. Η.
Καλλέργη & Σία, 1921, (ανατ. Εκδ. Ελευθέρη Σκέψις, Αθήνα 1992, σ. 23). Γεωργίου Κλεάν-
θους Σκαλιέρη, *Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας*, Αθήνα, Τυπογραφείον «Τύπος» 1922 (B' έκδο-
ση, Αύγουστος 1990, σ. 174-177. Ο Άνθιμος Παπαδόπουλος στο άρθρο του *Τοπωνύμια και
Εθνικά εν Πόντω* (Λεξικογραφικό Αρχείο, τ. 5), αναφερόμενος στο εθνικό Λάζος (σ. 206, υποσημ.

1), παρατηρεί: «Λαζ(οι) καλούνται εν Πόντῳ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν οἱ μωαμεθανοὶ λαθρέμποροι τοῦ καπνοῦ συνήθως ὀπλοφοροῦντες καὶ διακρινόμενοι τῶν ἄλλων ὁμοθρήσκων διὰ τὴν τραχύτητα τῶν τρόπων καὶ τὴν ἀγριότητα τῆς ψυχῆς, οὐχὶ δὲ σπανίως ἐπιδιδόμενοι καὶ εἰς βίον ληστρικόν. Οἱ πλείστοι τούτων γνωρίζουν τὴν ἐλληνικὴν, διότι εἶναι Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν. Συνήθως δὲ οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Χαλδίας καλοῦν οὕτω τοὺς ἐκ Τόνγιας, Ὀφews, Σουρμένων καὶ ἄλλων παραλίῳ τῆς Τραπεζούντος μερῶν καταγομένους. Τὸ ὄνομα αὐτῶν ουδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸν βίον τῶν καθόλου. Οὕτω ὠνομάζετο κυρίως ἰδιαιτέρον ἐθνάριον παρὰ τὰ ρωστοιτικὰ σύνορα τοῦ Καυκάσου, ἐξ οὗ ἐξηπλώθη τὸ ὄνομα καὶ εἰς τούτους. Περί τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐθνους τῶν Λαζῶν καὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ πβ. ἐμὴν πραγματείαν "Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἐθνικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐξεταζόμενος ἐν Αθήναις 1919" σελ. 82 κεξ.»

2. «Ἐνα ἄλλο γλωσσικὸ φαινόμενον, ἡ παρετυμολογία, ἰσχύει στὸ παράθεμα δ' ἀπὸ τὸ ἔργο *Οἱ Χτίστες*. Ὁ Χειμωνᾶς χρησιμοποιοῖ τὴν παρετυμολογία κατὰ τρόπον ευρηματικὸν γιὰ να υποστηρίξει τὰ σημαίνοντα τοῦ κειμένου, δηλαδὴ γιὰ να συνδέσει τὴν πρότασιν «ἡ Ἑλλάς ζει» με τὸ ἐθνικὸ ὄνομα «Λαζή/Λαζοί». Ἡ πρότασις «ἡ Ἑλλάς ζει» ἐξελίσσεται στὸ ἐθνικὸ «Λαζή/Λαζοί» περνώντας ἀπὸ ἓνα ἐνδιάμεσο γλωσσικὸ στάδιο ποῦ ἀντιπροσωπεύουν οἱ συλλαβές «λα ζι». Ἡ ἐξέλιξις τῶν συλλαβῶν «λα ζι» στὸ ἐθνικὸ «Λαζή/Λαζοί» μπορεῖ να θεωρηθῆι ὅτι ἀποτελεῖ καὶ ἓνα εἶδος ἡχητικῆς συνειρμῆς». Ἀλκηστὶς Σουλογιάννη, *Ὁ δημιουργικὸς λόγος τοῦ Γιώργου Χειμωνᾶ Θεωρία καὶ ἀποστολή*, ἐκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 240.

3. Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Ἡ πεζογραφία τοῦ Γιώργου Χειμωνᾶ. Ἀφηρημένο καὶ συγκεκριμένο. Δύο ὁμιλίαι καὶ ἓνα ἐπίμετρο*, ἐκδ. Λωτός, Αθήνα 1986, σ. 41.

Σάββας Παύλου

80

Ποιὸς Καράτσας;

Στόν καλὸ τόμο «Τ' ἀδόνιν κείνον πού γλυκὰ θλιβᾶται», ἥτοι στὰ Πρακτικὰ τοῦ 4ου Διεθνοῦς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi (Νοέμβριος 1997, Λευκωσία), πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τίς Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης (Ἡράκλειο 2002), δημοσιεύεται καὶ ἡ μελέτη τοῦ κ. Erich Trapp «Εἶδος καὶ δημῶδες γλῶσσα», ὅπου διαβάζω (σ. 215): «Ἄς σημειωθῆι ἐν παρόδῳ, ὅτι οἱ ἴσως παλιότεροι τύποι τρικνίδα (ὁ σχολιαστής τοῦ Ὀππιανοῦ γράφει τζικνίδα καὶ τζουκνίδα) καὶ τζικνισμα, τζικνίζω θὰ μπορούσαν νὰ ἐτυμολογηθοῦν ἀπὸ τὸ «διακνίζω», ὅπως καὶ ὁ Καράτσας παρήγαγε τούς Τζάκωνας ἀπὸ 'διάκωνας'».

Τὸ βιβλίον *Les Tzacones*, πού ὑπονοεῖ ὁ E. Trapp ἀριθμῆι σελ. XXI+451 καὶ γράφτηκε ἀπὸ τὸν Stam. C. Caratzas, ἥτοι τὸν Σταμάτη Καρατζά, σπουδαῖο νεοελληνιστὴ καὶ γλωσσολόγο. Ἡ παραποίηση τοῦ Καρατζᾶς σε Καράτσας εἶναι πιθανότερο νὰ ὀφείλεται στὸν ξένο νεοελληνιστὴ παρὰ στὸν στοιχειοθέτη, ὅπως καὶ νὰ ἔχει ὅμως τὸ πρᾶγμα εἶναι ἰδιαιτέρα ἐνοχλητικὴ.

Νίκος Γριπονησιώτης